

NAUCZANIE ZINTEGROWANE

Program
nauczania zintegrowanego
dla I etapu kształcenia
w szkole podstawowej
Przygoda z klasą

Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne
Spółka Akcyjna
www.wsip.com.pl

Autorzy: *Jolanta Bonar, Elżbieta Burakowska, Mirosław Dąbrowski, Anna Dereń,
Łucja Dydyńska, Stanisław Dylak, Dorota Pąchalska, Anna Pregler,
Krzysztof J. Szmidt, Elżbieta Tapała, Elżbieta Torbicka*

Projekt logo serii: *Katarzyna Jarnuszkiewicz*

Okładka: *WSiP S.A.*

Redaktorzy: *Katarzyna Antczak-Dudek, Tomasz Zaorski*

Redaktor techniczny: *Elżbieta Matzanke*

Program dopuszczony do użytku szkolnego przez Ministra właściwego do spraw oświaty i wychowania, wpisany do wykazu programów nauczania na poziomie I etapu kształcenia, na podstawie recenzji rzeczoznawców:

**prof. dr hab. *Krystyny Chałas,*
prof. dr hab. *Romana Ossowskiego,*
dr *Mirosławy Parlak.***

Numer w wykazie DKW-4014-65/01.

ISBN 83-02-08382-8

ISBN 83-02-08237-6 (całość)

© Copyright by Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne Spółka Akcyjna
Warszawa 2003

Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne Spółka Akcyjna

00-965 Warszawa, Al. Jerozolimskie 136

P. poczt. nr 9

www.wsip.com.pl

Wydanie drugie

Skład, łamanie: Elżbieta Matzanke, Studio DTP WSiP S.A.

Naświetlanie: Studio 64, Warszawa

Druk i oprawa: Zakłady Graficzne im. KEN S.A.

Bydgoszcz, ul. Jagiellońska 1, tel. (0-52) 322-18-21

Spis treści

Wprowadzenie	4
I. Założenia programu i ich uzasadnienie	5
II. Cele ogólne, cele szczegółowe i zakładane osiągnięcia uczniów	8
III. Materiał nauczania	23
IV. Strategie osiągania celów kształcenia	47
V. Proponowane metody oceniania	68
VI. Obudowa dydaktyczna programu <i>Przygoda z klasą</i>	70
VII. Literatura	73
1. Propozycje lektur	73
2. Literatura pedagogiczna i metodyczna	76

Wprowadzenie

Program nauczania zintegrowanego dla I etapu kształcenia w szkole podstawowej Przygoda z klasą, podzielony został na kilka działów: **cele ogólne**, **cele szczegółowe** i **zakładane osiągnięcia uczniów**, **materiał nauczania**, proponowane **strategie osiągnięcia celów** oraz proponowane **metody oceniania**. Program można realizować w różnych warunkach szkolnych i społecznych (potrzeby uczniów, opinie rodziców, warunki materialne i uwarunkowania środowiskowe).

Zawarte w programie **cele edukacyjne** ujęte zostały w trzech grupach: **cele ogólne**, **szczełgółowe** i **zakładane osiągnięcia**. Poszczególne kategorie tworzą obszary, w których każdy uczeń ze swoimi konkretnymi wynikami, może znaleźć swoje miejsce. Zakładane cele powinny być podstawą projektowania aktywności dziecka w toku procesu kształcenia.

Zaproponowany w programie **materiał** należy traktować przede wszystkim jako sposobność do realizacji zakładanych celów kształcenia. Nie ma zatem konieczności opracowywania bezwzględnie wszystkich zamieszczonych w nim haseł. Autorzy zdają sobie sprawę, że niektóre hasła związane ze współczesnymi technologiami informacyjnymi nie będą mogły być w pełni opracowane – ze względu na występujący jeszcze brak odpowiedniego wyposażenia. Część haseł, ze względu na kontekst środowiskowy, także może być potraktowana elastycznie. Nie można jednak pominąć całkowicie żadnego z podstawowych działów materiału nauczania – pomimo zgłoszonego zastrzeżenia o prymacie celów nad materiałem. Zarysowane nazwami działów tematy – bardzo bliskie każdemu dziecku – są istotnie powiązane z podstawą programową. W odniesieniu zarówno do celów, jak i materiału preferujemy zasadę: **nie wszyscy, nie to samo, nie tak samo**.

Proponujemy także podstawowe **strategie osiągnięcia celów**. Ich treść stanowią ogólne opisy czynności uczniów i nauczyciela w dążeniu do realizacji celów. Dostrzegamy konieczność uwzględniania właśnie takich strategii.

Integralną częścią programu są proponowane **zasady i metody oceniania**, które najogólniej sprowadzają się do realizacji podejścia poznawczego i humanistycznego. Dopuszczamy jednak, w pewnych sytuacjach, stosowanie nagradzania i karania. Jest to przygotowanie do funkcjonowania również w sytuacjach pozaszkolnych.

Stawiane przez nas cele nie dotyczą wprost materiału nauczania, ponieważ nastawiamy nasz program bardziej na rozwijanie umiejętności, niż na przekazywanie wiadomości. Tym, co łączy cele z materiałem nauczania (określonymi jego partiami) są **sytuacje dydaktyczne** opracowywane w scenariuszach poszczególnych zajęć. W *Księżce nauczyciela* prezentujemy propozycje scenariuszy dla wszystkich przewidzianych modułów, czyli tematycznych cykli zajęć.

I. Założenia programu i ich uzasadnienie

Podstawowym założeniem programu *Przygoda z klasą* jest oparcie kształcenia na aktywności dziecka w tworzeniu własnej wiedzy oraz na jego naturalnej ciekawości i twórczości. Dziecko widzi świat całościowo i działa w nim angażując wszystkie sfery osobowości. Z faktu tego wynika potrzeba tworzenia programów edukacyjnych o charakterze zintegrowanym.

Edukację rozumiemy jako proces inspirowania i wspierania rozwoju jednostki, przy określonych, choćby w zarysie, celach, bardziej lub mniej społecznie akceptowanych. Same zaś strategie edukacji wyznaczane są przez wiedzę o prawidłowościach rozwoju. Obecnie wiemy, że rozwojowi jednostki sprzyja wielostronna aktywność, angażująca wszystkie sfery osobowości człowieka. Im wcześniejsza faza rozwoju, tym bardziej różnorodna powinna być aktywność ucznia. Potrzebne jest przy tym oddziaływanie w miarę zrównoważone, angażujące w podobnym stopniu wszystkie sfery osobowości. Co więcej – człowiek w swym życiu społecznym czy zawodowym funkcjonuje sprawnie, gdy w wykonywanych przez siebie zadaniach potrafi zjednoczyć emocje, intelekt oraz wyobraźnię. Im bardziej w procesie uczenia się zaangażujemy emocje i wyobraźnię – tym bardziej twórczo potrafimy wykorzystać zdobywaną w takich warunkach wiedzę. Nauczanie zintegrowane jest tym podejściem, które na pierwszym etapie nauczania ogólnego jest bardzo atrakcyjne wychowawczo. Zintegrowane w wielu wymiarach – osobowości, zadań, metod czy form aktywności.

Tak rozumiana edukacja obejmuje zarówno stronę poznawczo-instrumentalną (związaną z poznawaniem rzeczywistości i wpływaniem na nią), jak i emocjonalno-motywacyjną (polegającą na kształceniu stosunku dziecka do świata i ludzi, jego motywów, uczuć, przekonań i postaw, wartości i celu życia oraz cech charakteru, wzbogacaniu jego świadomości i przeżyć). Rolą szkoły jest stwarzanie jak najbardziej różnorodnych i ciekawych sytuacji dydaktycznych służących rozwojowi indywidualnemu i interpersonalnemu.

Ustanowione przez nas cele wyprowadzone zostały z podstawowych, kluczowych umiejętności, jakie będą rozwijane w toku trzyletniej edukacji. Większość będzie przedmiotem oddziaływań edukacyjnych na dalszych etapach kształcenia w szkole podstawowej. Sformułowane przez nas cele ujęte zostały w trzech grupach:

- a) **standardów edukacyjnych**, czyli naszych naczelnych wartości;
- b) **celów szczegółowych**, czyli wyprowadzonych z analizy standardów edukacyjnych opisów wiedzy oraz czynności uczniów stanowiących podstawę dla planowania działań nauczyciela (dobór materiału oraz czynności uczniów);

c) zakładanych osiągnięć, czyli opisów poszczególnych stanów wiedzy, procesów, umiejętności oraz zachowań uczniowskich właściwych dla danego celu szczegółowego.

Określiliśmy następujące **standardy edukacyjne**:

1. Efektywne uczenie się.
2. Rozwiązywanie problemów poznawczych i realizacyjnych.
3. Współdziałanie i praca w grupie.
4. Skuteczne porozumiewanie się w różnych sytuacjach.
5. Wyrażanie emocji i uczuć w różnorodnej formie.
6. Wartościowanie rzeczy i zjawisk.
7. Dbanie o własne zdrowie i rozwijanie sił fizycznych.

Dążenie do osiągnięcia powyższych standardów powinno odbywać się w oparciu o ciekawy i bogaty materiał, dający okazję do projektowania różnorodnej aktywności dzieci. W naszym programie proponujemy **treści**, które koncentrują się wokół następujących zagadnień:

1. Dziecko i jego środowisko społeczne.
2. Dziecko w świecie przyrody i nauki.
3. Dziecko w świecie kultury.
4. Dziecko w świecie mediów.
5. Dziecko w świecie techniki.

Proponowane w ramach tych zakresów szczegółowe hasła nie mają charakteru obligatoryjnego. Pamiętając o uwzględnianiu wszystkich działań, można je dostosowywać do specyficznych warunków każdej klasy.

Realizacja zakładanych celów wymaga określenia podejmowanych przez dzieci i nauczyciela najbardziej adekwatnych dla ich osiągania procedur. To właśnie procedury, czyli strategie osiągania celów powodują, że konieczne jest tworzenie określonej przestrzeni dla aktywności uczniów. Stwierdzamy konieczność stosowania wielu sposobów wspierania aktywności dzieci w procesie edukacyjnym na I etapie kształcenia w szkole podstawowej. Dzięki tej różnorodności, dzieci będą zdobywały wiedzę o świecie **w kontekście określonych sytuacji praktycznych, emocjonalnych oraz społecznych**. Będą miały szansę rozwinąć wszystkie procesy poznawcze – a przede wszystkim mowę, spostrzeganie i koncentrację uwagi, pamięć i wyobraźnię. Jesteśmy przekonani, że ukształtują w sobie nawyk samodzielnego wysiłku myślowego, aktywność poznawczą i krytycyzm wobec napływających i zbieranych informacji. Wzrośnie również motywacja do działania w sferze kultury i prowadzenia zdrowego trybu życia.

Za szczególnie ważne uznajemy następujące **strategie nauczania**:

1. Projekty edukacyjne.
2. Działania terenowe.
3. Zajęcia oparte na dziecięcej obserwacji i eksperymentowaniu.

4. Metody rozwijające umiejętności twórczego rozwiązywania problemów.
5. Gry i zabawy.
6. Drama.
7. Twórczość artystyczna dzieci (działalność plastyczna, ekspresja muzyczna, twórczość literacka, ekspresja ruchowa).

Dla przykładu, zadania stawiane przed uczniami w metodzie projektów mają charakter integrujący w tym sensie, że pomagają uczniom w konstruowaniu osobistej wiedzy, osadzonej w kontekście emocji przeżywanych podczas pracy. Taką wiedzę określamy także jako wiedzę czynną, czyli bliską wykorzystaniu w sytuacjach pozaszkolnych. Zadania metody projektów sprzyjają wykształcaniu w uczniach takich postaw, jak: otwartość, gotowość do podejmowania działań, weryfikacji własnych pomysłów i poglądów; pomagają w kształtowaniu ludzi twórczych, odważnych, pełnych zaufania do siebie i innych. Wyrabiają motywację zadaniową, która jest źródłem stawiania sobie celów osobistych i ich realizacji. Zadania w metodzie projektów wymagają jednak pracy zespołowej, a przez to wymuszają stosowanie skutecznych metod porozumiewania się, w tym komunikacji pozawerbalnej.

Wymienione wyżej strategie zaspokajają przede wszystkim potrzebę wielorakiej aktywności i umożliwiają wyrażanie przeżyć. Ułatwiają przejście od zabawy do świadomego uczenia się. Powodują to, że dzieci ucząc się, świetnie się bawią – nie dostrzegając granicy pomiędzy nauką a zabawą. Proponowane przez nas strategie wspierają uczenie się tego, jak być sobą oraz jak budować poczucie swojej wartości.

Na poziomie edukacji elementarnej bardzo ważne jest oddziaływanie, które wpływa na cechy fizyczne, uzdolnienia, zainteresowania, postawy czy dyspozycje motywacyjne dziecka. Zdecydowanie najważniejsza jest jednak integracja (synchronizowanie oraz scalanie) wszystkich zadań wychowawczych, szczególnie tych, które dzielone są obecnie pomiędzy dom i szkołę, a także media i rówieśników.

II. Cele ogólne, cele szczegółowe oraz zakładane osiągnięcia uczniów

Wśród określonych w programie celów można wyodrębnić dwie grupy – istotnie związane z początkowym etapem nauki szkolnej: pisanie, czytanie i rachowanie oraz długofalowe, rozpoczynające kształcenie pewnych umiejętności (np. umiejętność rozwiązywania problemów i współpracy w grupie), które powinny być rozwijane również na kolejnych etapach edukacji. Pierwsza grupa jest związana z **określonym poziomem umiejętności**, który można stosunkowo łatwo zmierzyć. Drugi rodzaj celów nie poddaje się tak łatwo pomiarowi, z trudem można określić wymierny w tym zakresie wskaźnik dla wszystkich uczniów kończących pierwszy etap edukacji szkolnej. W tej drugiej grupie nauczyciele mają znacznie większą swobodę i mogą określać wymagany poziom osiągnięć stosownie do sytuacji w danym zespole klasowym.

Wyszczególniliśmy siedem podstawowych standardów edukacyjnych, czyli **celów ogólnych**: efektywne uczenie się, rozwiązywanie problemów poznawczych i realizacyjnych, współdziałanie i praca w grupie, skuteczne porozumiewanie się w różnorodnych sytuacjach, wyrażanie emocji i uczuć w różnorodnych formach, wartościowanie rzeczy i zjawisk oraz dbanie o własne zdrowie i rozwijanie sił fizycznych. Są to podstawowe cele kierunkowe kształcenia ogólnego.

Z wymienionych **celów ogólnych** wyprowadziliśmy **cele szczegółowe**. Celom szczegółowym przyporządkowaliśmy **zakładane osiągnięcia uczniów**, czyli te stany osobowości, zachowania i czynności uczniów, które chcielibyśmy dostrzec na zakończenie pierwszego etapu kształcenia. Poszczególne kategorie stanowią raczej swego rodzaju przestrzeń, w której uczniowie mogą znaleźć swoje miejsce ze swoimi konkretnymi wynikami.

W scenariuszach prezentowanych nauczycielom (w obudowie dydaktycznej programu) proponujemy przykładowe wskaźniki zakładanych dla programu osiągnięć, czyli konkretne zachowania uczniów, jakie chcielibyśmy zobaczyć po zakończeniu danego cyklu zajęć. O wskaźnikach decyduje zawsze nauczyciel – te w scenariuszach mogą być modyfikowane. Należy pamiętać, by związek między danym zachowaniem a określonym osiągnięciem był czytelny. Zakładane osiągnięcia wskazują planowany kierunek pracy z uczniami. Osiągnięcia poszczególnych uczniów mogą się od siebie różnić, ale dokonując oceny opisowej należy uwzględnić każdą kategorię.

Dla zwiększenia czytelności, w programie wprowadziliśmy następujący zapis: **standardy kształcenia ogólnego**, które niezależnie od koncepcji programów z pewnością będą formułowane także na wyższych etapach edukacji. W naszym programie

stosujemy ich zapis wyłącznie wielkimi literami i czcionką pogrubioną (np. **1. EFEKTYWNE UCZENIE SIĘ**). *Cele szczegółowe*, które także odnoszą się do kształcenia ogólnego, pisane są małymi literami i czcionką pogrubioną (np. **1.1. Umiejętność wykorzystywania technik efektywnego uczenia się**). Pozostałe sformułowania, zapisane wyłącznie małymi literami, to *zakładane osiągnięcia uczniów* po trzeciej klasie szkoły podstawowej (np. **a.** przekonanie, że trzeba się uczyć, jak się uczyć). Należy zawsze pamiętać, że dotyczą one uczniów trzeciej klasy oraz o tym, że te osiągnięcia mogą być reprezentowane przez różne ich zachowania (werbalne i niewerbalne) – zależnie od tego, czy są oni w pierwszej, drugiej czy trzeciej klasie.

1. EFEKTYWNE UCZENIE SIĘ *(cele ogólne – standardy edukacyjne)*

1.1. Umiejętność wykorzystywania technik efektywnego uczenia się *(cele szczegółowe)*

- a.** przekonanie, że trzeba się uczyć, jak się uczyć (*zakładane osiągnięcia uczniów*);
- b.** znajomość wybranych, odpowiednich dla wieku technik uczenia się (np. podkreślanie, powtarzanie o określonych porach dnia, sporządzanie planu, itp.), słuchanie tekstu czytanego przez osobę dorosłą;
- c.** dobór odpowiedniej techniki do określonej sytuacji uczenia się;
- d.** dostrzeganie okazji do uczenia się z osobistego i cudzego doświadczenia.

1.2. Umiejętność czytania ze zrozumieniem tekstów literackich i użytkowych

- a.** ciche czytanie tekstów użytkowych i literackich;
- b.** płynne czytanie wszelkich, odpowiednich dla wieku tekstów oraz ich interpretacja w różnych formach;
- c.** stosowanie zasad opracowywania przeczytanego tekstu;
- d.** znajdowanie przyjemności w czytaniu oraz wskazywanie na ulubione teksty do czytania;
- e.** przekonanie o potrzebie czytania dla zdobywania informacji oraz dla kształtowania osobistej wiedzy.

1.3. Umiejętność pisania

- a.** znajomość alfabetu i jego przeznaczenia;
- b.** czytelne pisanie liter w wyrazach, płynne pisanie wyrazów;
- c.** wyraźne i staranne pisanie wielozdaniowych wypowiedzi;
- d.** pisanie tekstów z wykorzystaniem różnych narzędzi;
- e.** układanie i pisanie tekstów o różnej treści i przeznaczeniu.

1.4. Umiejętność rachowania

- a. trafne posługiwanie się liczbą naturalną w różnych aspektach;
- b. wykonywanie działań dodawania i odejmowania w pamięci z przekraczaniem dziesiątek w zakresie do 100;
- c. wykonywanie działań dodawania i odejmowania pisemnego w zakresie do 1000;
- d. znajomość tabliczki mnożenia i dzielenia do 100;
- e. wykonywanie działań mnożenia i dzielenia pisemnie przez liczby jednocyfrowe w zakresie do 1000;
- f. rozwiązywanie różnymi sposobami zadań tekstowych;
- g. posługiwanie się w obliczeniach różnymi narzędziami (np. liczydło, liczmany i kalkulator).

1.5. Umiejętność organizowania swojej pracy (planowania i finalizowania działań, racjonalnego gospodarowania czasem)

- a. dbanie o własne środowisko uczenia się;
- b. dobór środków realizacji zadań oraz rozkład działań na poszczególne czynności;
- c. przeznaczanie odpowiedniej ilości czasu na przerwy, zabawę i odpoczynek;
- d. dążenie do finalizowania zaplanowanych i podjętych działań;
- e. planowanie własnej pracy i zajęć rekreacyjnych w perspektywie dnia, tygodnia oraz miesiąca.

1.6. Umiejętność korzystania z różnych źródeł informacji

- a. określanie źródeł, w których można znaleźć potrzebne informacje;
- b. obserwowanie zjawisk, procesów i obiektów przyrodniczych, społecznych i kulturowych dostępnych poznaniu dziecka w tym wieku;
- c. korzystanie z biblioteki szkolnej oraz publicznej (np. osiedlowej, gminnej);
- d. posługiwanie się w rozwiązywaniu problemów poznawczych wybranymi i dostępnymi współczesnymi technologiami informacyjnymi;
- e. przejawianie krytycznego stosunku do informacji z różnych źródeł – w tym reklamy;
- f. rozróżnianie faktów od opinii o faktach;
- g. rozpoznawanie produkcji medialnej jako artystycznej, ale i komercyjnej działalności człowieka.

1.7. Umiejętność oceniania własnego uczenia się i dostrzegania własnych sukcesów

- a. przekonanie o potrzebie uczenia się;
- b. współtworzenie kryteriów oceniania efektów własnego uczenia się;

- c. podejmowanie próby budowania standardów dla własnego uczenia się;
- d. skłonność do wykonywania zadań szkolnych bez względu na spodziewaną kontrolę nauczycielską;
- e. ocenianie własnego uczenia się przede wszystkim na podstawie osobistego wysiłku;
- f. dostrzeganie własnych sukcesów;
- g. ocenianie efektów uczenia się oraz wyznaczanie sobie kolejnych zadań;
- h. posługiwanie się zdobytą wiedzą i umiejętnościami w życiu codziennym.

1.8. Umiejętność poszukiwania wsparcia i pomocy w uczeniu się

- a. poszukiwanie pomocy w znalezieniu sposobu rozwiązania, a nie poszukiwanie gotowego rozwiązania;
- b. poszukiwanie w krytyce wyników uczenia się wskazówek do doskonalenia własnej pracy;
- c. wskazywanie osób, które mogą udzielić pomocy w uczeniu się;
- d. docenianie korzystania w uczeniu się z pomocy rówieśników;
- e. w wypadku trudności w uczeniu się poszukiwanie pomocy przede wszystkim w szkole.

2. ROZWIĄZYWANIE PROBLEMÓW POZNAWCZYCH I REALIZACYJNYCH

2.1. Umiejętność dostrzegania problemów poprzez obserwację i analizę sytuacji problemowych

- a. nastawienie na obserwowanie i dostrzeganie zmian w otoczeniu;
- b. zdolność do dłuższego koncentrowania uwagi;
- c. zdolność do skupiania uwagi na rzeczach i zjawiskach pozornie dobrze znanych;
- d. dostrzeganie problemów w życiu bohaterów dzieł literackich i dzieł innych sztuk;
- e. analizowanie sytuacji wyjściowej ze względu na to, co mamy i co chcemy osiągnąć;
- f. spostrzeganie otoczenia społecznego, przyrodniczego i technicznego jako obszarów pełnych zagadek poznawczych i niewyjaśnionych dotąd zdarzeń.

2.2. Umiejętność określania sytuacji problemowej poprzez formułowanie pytań

- a. stawianie pytań i trafne odpowiadanie na nie (także formalnie);
- b. rozróżnianie dwóch podstawowych kategorii pytań: otwartych i zamkniętych;

- c. identyfikowanie problemów otwartych i zamkniętych;
- d. podejmowanie właściwych działań w odniesieniu do rodzaju postawionego pytania (obserwowanie, eksperymentowanie, szukanie w literaturze, pytanie dorosłych).

2.3. Umiejętność rozwiązywania problemów otwartych i zamkniętych poprzez klasyfikowanie, zastosowanie i syntetyzowanie informacji

- a. spostrzeganie otoczenia jako potencjalnego źródła informacji;
- b. klasyfikowanie obiektów – informacji według własnych kryteriów;
- c. klasyfikowanie obiektów – informacji według kryteriów zadanych;
- d. łączenie informacji – faktów w związki, nadawanie im wspólnej nazwy;
- e. płynne, elastyczne (giętkie) i oryginalne tworzenie pomysłów rozwiązań prostych problemów otwartych (dywergencyjnych);
- f. tworzenie wyobrażeń o dużym stopniu klarowności i oryginalności.

2.4. Umiejętność matematyzowania prostych sytuacji konkretnych

- a. posługiwanie się pieniędzmi;
- b. posługiwanie się kalendarzem i zegarem;
- c. dokonywanie pomiarów za pomocą różnych przyrządów i zapisywanie wyników przeprowadzonych pomiarów;
- d. dokonywanie prostych obliczeń dotyczących długości, masy, czasu;
- e. opisywanie prostych relacji ilościowych między danymi obiektami (tyle samo, mniej, więcej, o ile mniej, o ile więcej, ile razy mniej, ile razy więcej).

2.5. Umiejętność trafnego posługiwania się pojęciami

- a. poprawne nazywanie określonych obiektów (dostępnych doświadczeniu dziecka);
- b. opisywanie własnymi słowami danych pojęć, nazw i rzeczy dostępnych osobistemu doświadczeniu;
- c. wskazywanie na istotne cechy obiektu należącego do określonej klasy.

2.6. Umiejętność posługiwania się różnymi narzędziami i urządzeniami

- a. posługiwanie się prostymi narzędziami do obróbki papieru i drewna;
- b. obsługa domowych narzędzi oraz urządzeń technicznych, elektrycznych i elektronicznych;
- c. rozwiązywanie zadań konstrukcyjnych i technologicznych (projektowanie i budowanie konstrukcji z gotowych elementów – konstrukcje budowlane, mechaniczne, elektryczne);
- d. właściwy dobór materiałów do postawionego zadania i racjonalne ich wykorzystanie.

2.7. Umiejętność weryfikacji rozwiązań poprzez eksperymenty i doświadczenia

- a. formułowanie problemu oraz stawianie hipotez;
- b. planowanie doświadczeń weryfikujących hipotezy;
- c. dostrzeganie związków i zależności w przeprowadzanych eksperymentach;
- d. komunikatywne prezentowanie problemu, metody działania i wyników;
- e. budowanie prostych modeli matematycznych dla uzyskanych wyników z doświadczeń;
- f. podejmowanie prób wnioskowania, sprawdzania, przekonywania oraz wyjaśniania.

2.8. Umiejętność wytrwałego działania

- a. dążenie do ukończenia podjętych działań;
- b. ponowna analiza zadania czy sytuacji problemowej (przy trudnościach w jego rozwiązaniu);
- c. podejmowanie działań korygujących i uzupełniających przy trudnościach w wykonaniu zadania.

2.9. Umiejętność przewidywania skutków działań własnych i innych osób

- a. rozważanie możliwych skutków planowanych i podejmowanych przez siebie działań;
- b. dostrzeganie wpływu emocji na własne i innych działania;
- c. przewidywanie zagrożeń wynikających z określonych zachowań innych osób.

3. WSPÓLDZIAŁANIE I PRACA W GRUPIE

3.1. Umiejętność działania na rzecz innych

- a. przekonanie, że funkcjonowanie każdej grupy społecznej jest oparte na współpracy;
- b. dzielenie się z innymi własnymi wiadomościami i umiejętnościami;
- c. wspieranie innych członków grupy w nabywaniu podobnych umiejętności i wiadomości;
- d. odczuwanie satysfakcji z udzielenia pomocy innym.

3.2. Umiejętność efektywnego współorganizowania pracy w grupie

- a. nawiązywanie kontaktów społecznych z rówieśnikami i dorosłymi;
- b. udział w przydziale zadania dla grupy;
- c. udział w planowaniu oraz określaniu zasad realizacji zadania;

- d. dobieranie środków i materiałów potrzebnych do realizacji zadania;
- e. dobieranie i planowanie zadań w odniesieniu do możliwości poszczególnych członków grupy;
- f. wzajemne kontrolowanie częściowego wykonania zadania;
- g. proponowanie nowych rozwiązań w przypadku niepowodzeń w działaniu grupy.

3.3. Umiejętność pełnienia ról w grupie zgodnie z przyjętymi regułami

- a. podawanie przykładów reguł obowiązujących w różnych grupach społecznych (klasa, grupa rówieśnicza, rodzina);
- b. zaangażowanie we współtworzenie zasad pracy grupowej;
- c. przestrzeganie przyjętych zasad pracy grupowej;
- d. reagowanie (bez agresji) na brak przestrzegania przyjętych zasad pracy przez innych;
- e. podejmowanie różnorodnych ról (także tych mniej atrakcyjnych) i przestrzeganie norm przypisanych określonym rolom grupowym;
- f. rezygnacja z pełnionej roli w zależności od określonej sytuacji społecznej.

3.4. Umiejętność negocjowania i podejmowania decyzji

- a. prowadzenie rozmowy i dialogu z rówieśnikami i dorosłymi;
- b. dostrzeganie i docenianie różnorodnych wartości w wypowiedziach innych;
- c. traktowanie własnego zdania jako jednej z kilku możliwych propozycji;
- d. gotowość do przyjmowania krytyki ze strony innych;
- e. stosowanie odpowiednich argumentów w celu obrony własnych opinii;
- f. dążenie do odczytywania intencji (przesłania) w cudzych ekspresjach słownych;
- g. stosowanie różnych sposobów podejmowania decyzji grupowej;
- h. przestrzeganie zasady traktowania grupowo przyjętej decyzji jako obowiązującej wszystkich.

3.5. Umiejętność uczestniczenia we wspólnej pracy i zabawie

- a. spostrzeganie zabawy jako formy relaksu;
- b. postrzeganie pracy ludzkiej jako podstawowej i twórczej działalności człowieka;
- c. dostrzeganie i docenianie wkładu pracy innych dla powodzenia całości;
- d. dostrzeganie i docenianie znaczenia własnej pracy dla powodzenia całości;
- e. przestrzeganie przyjętych reguł w zabawie i pracy, bez względu na osobiste korzyści;
- f. realizowanie grupowo podjętej decyzji;
- g. przejawianie inicjatywy w grupowym wymyślaniu nowych zabaw i ich reguł.

3.6. Umiejętność przyjmowania odpowiedzialności za wspólne działanie i jego efekty

- a. identyfikowanie się z grupą, nawet w sytuacji niepowodzenia;
- b. poczucie odpowiedzialności za konsekwencje podjętych decyzji i działań;
- c. poszukiwanie źródeł niepowodzeń w sposobie pracy oraz własnym zaangażowaniu;
- d. unikanie nieustannego tłumaczenia się i usprawiedliwiania swoich błędów.

3.7. Umiejętność wykorzystania własnego potencjału w pracy grupowej

- a. inicjowanie działań grupowych;
- b. samodzielne podejmowanie działań na rzecz grupy;
- c. gdy jest ku temu okazja, podejmowanie tych działań w grupie, które najlepiej odpowiadają posiadanym umiejętnościom.

4. SKUTECZNE POROZUMIEWANIE SIĘ W RÓŻNORODNYCH SYTUACJACH

4.1. Umiejętność sformułowania czytelnego komunikatu (mówionego, pisemnego)

- a. formułowanie zdań o prostej i poprawnej strukturze;
- b. jasne wyrażanie własnych myśli;
- c. posługiwanie się planem wypowiedzi;
- d. przestrzeganie podstawowych zasad we wzbogacaniu tekstów ilustracjami;
- e. konstruowanie (lub tworzenie) prostych analogii (porównań) i metafor językowych oraz obrazowych.

4.2. Umiejętność tworzenia tekstów użytkowych

- a. planowanie i pisanie tekstu na zadany temat;
- b. odpowiadanie na różne teksty okolicznościowe;
- c. wykorzystanie różnych narzędzi w pisaniu tekstu;
- d. tworzenie tekstu samodzielnie i w grupie.

4.3. Umiejętność publicznego występowania

- a. podejmowanie prób wspierania własnej prezentacji postawą ciała;
- b. traktowanie własnego ubioru i postawy ciała jako istotnych elementów komunikowania;
- c. nawiązywanie kontaktu z audytorium;
- d. operowanie głosem adekwatnie do wymagań zadania i sytuacji przekazu;

- e. znajomość i stosowanie zasad posługiwania się notatkami w wystąpieniach słownych;
- f. stosowanie prostych sposobów radzenia sobie z treścią.

4.4. Umiejętność wykorzystania narzędzi usprawniających przekaz

- a. posługiwanie się rysunkiem odręcznym;
- b. posługiwanie się wybranymi technologiami komunikacyjnymi;
- c. posługiwanie się telefonem i innymi urządzeniami przekazu elektronicznego.

4.5. Umiejętność asertywnego wyrażania własnych opinii i ocen

- a. jasne formułowanie opinii, prośb i życzeń;
- b. posługiwanie się argumentami w uzasadnianiu własnej opinii;
- c. ocenianie zachowań innych, a nie cech od nich niezależnych;
- d. wyrażanie własnych opinii i emocji bez ranienia innych.

4.6. Umiejętność odbierania i oceniania komunikatów wyrażanych w różnych formach

- a. uważne słuchanie tekstów, sygnałów, dźwięków, melodii;
- b. odróżnianie fikcji od rzeczywistości;
- c. rozumienie odpowiednich do wieku analogii i metafor;
- d. odczytywanie informacji zapisanych w różnych kodach, w tym znaków i sygnałów drogowych i innych znaków bezpieczeństwa;
- e. odczytywanie ze zrozumieniem komunikatów medialnych;
- f. wartościowanie zachowań bohaterów medialnych ze względu na ich stosunek do innych;
- g. postrzeganie programów medialnych przede wszystkim jako wytworów ludzkiej wyobraźni.

4.7. Umiejętność tolerowania odmiennych opinii i przekonań

- a. akceptowanie różnorodności wśród ludzi – koloru skóry, wyznania, zainteresowań;
- b. przekonanie o możliwości istnienia różnych opinii dotyczących tego samego obiektu;
- c. przekonanie, że są takie uniwersalne wartości i fakty społeczne, których zasadność trudno podważyć;
- d. rozróżnianie tolerancji od ulegania w sytuacjach dostępnych dziecku.

4.8. Umiejętność poszukiwania wsparcia i pomocy w różnych sytuacjach

- a. poleganie (do pewnego stopnia) na sobie samym w rozwiązywaniu różnych problemów;
- b. prezentowanie tego, co już zrobiło się samemu (w danym zakresie, problemie) w sytuacji poszukiwania pomocy;

- c. opisywanie napotkanej trudności i jasne formułowanie pytania (prośby o pomoc);
- d. stosowanie zasady ograniczonego zaufania do osób składających obietnice czy oferujących różnego rodzaju dobra (zwłaszcza w stosunku do nieznajomych);
- e. poszukiwanie pomocy przede wszystkim u osób ze służb publicznych;
- f. uzyskiwanie potrzebnych informacji w instytucjach użyteczności publicznej.

5. WYRAŻANIE EMOCJI I UCZUĆ W RÓŻNORODNYCH FORMACH

5.1. Umiejętność rozpoznawania i nazywania własnych emocji i uczuć oraz rozpoznawania i nazywania emocji i uczuć innych osób

- a. uświadamianie sobie i nazywanie własnych uczuć i stanów emocjonalnych (strach, radość, złość, smutek, gniew, zdziwienie, wstyd, itp.);
- b. próba opisywania stanów wewnętrznych innych osób na podstawie ich zachowań;
- c. przekonanie, że nie zawsze zewnętrzne zachowania muszą być wskaźnikiem określonych stanów wewnętrznych;
- d. różnicowanie stanów emocjonalnych (złość, zazdrość) ze względu na ich znaczenie dla własnej psychiki.

5.2. Umiejętność kontrolowania określonych własnych reakcji emocjonalnych

- a. rozróżnianie podstawowych przyczyn reakcji emocjonalnych, własnych i cudzych;
- b. znajomość i wartościowanie sposobów emocjonalnego reagowania;
- c. podejmowanie prób kontroli niektórych własnych stanów emocjonalnych;
- d. przyjmowanie uwag krytycznych bez wpadania w złość;
- e. przyjmowanie pochwał z radością, ale bez wpadania w zachwyty nad samym sobą.

5.3. Umiejętność wczuwania się w stany emocjonalne innych (empatia)

- a. opisywanie stanów emocjonalnych bohaterów literackich i filmowych;
- b. wyobrażanie sobie uczuć innych osób i opisywanie własnych jako reakcji na nie;
- c. traktowanie stanów uczuciowych innych osób, powodowanych przez potencjalne własne działania, jako czynnika hamującego niektóre z tych działań;

- d. spostrzeganie zwierząt jako istot żywych oraz odczuwających;
- e. wczuwanie się w uczucia innych.

5.4. Umiejętność wyrażania w różnych formach własnych myśli, stanów emocjonalnych i uczuć (tworzenia tekstów literackich, prac plastycznych oraz interpretacji muzycznych, ruchowych i dramatycznych)

- a. opisywanie skojarzeń i stanów emocjonalnych wywołanych przez kontakt z przyrodą, wytworami kultury i innymi ludźmi;
- b. wyrażanie własnych stanów emocjonalnych poprzez posługiwanie się dźwiękami;
- c. opisywanie i wyrażanie własnych stanów emocjonalnych poprzez formy ekspresji słownej;
- d. wyrażanie własnych stanów emocjonalnych i wiedzy poprzez posługiwanie się plastycznymi środkami wyrazu;
- e. posługiwanie się mimiką, gestem i ruchem ciała w opisywaniu i wyrażaniu własnych stanów psychicznych.

5.5. Umiejętność posługiwania się narzędziami ekspresji twórczej

- a. rozpoznawanie różnych dźwięków i ich źródeł;
- b. znajomość i posługiwanie się narzędziami ekspresji plastycznej;
- c. znajomość podstawowych reguł rysowania;
- d. rozpoznawanie instrumentów muzycznych oraz tworzenie dźwięków na nich;
- e. śpiewanie nieskomplikowanych muzycznie utworów;
- f. właściwy dobór środków i form do wyrażanych treści.

6. WARTOŚCIOWANIE RZECZY I ZJAWISK

6.1. Umiejętność rozróżniania podstawowych wartości:

dobra i piękna

- a. dostrzeganie piękna języka mówionego i pisanego;
- b. dostrzeganie estetycznych walorów wszelkich porządków i symetryczności;
- c. dostrzeganie tych sytuacji, kiedy o estetycznych walorach decyduje brak uporządkowania, symetryczności;
- d. dostrzeganie piękna w ludziach;
- e. dostrzeganie piękna w przyrodzie;
- f. dostrzeganie piękna w wytworach kultury;
- g. argumentowanie swojej subiektywnej oceny dotyczącej dobra i zła, piękna i brzydoty;

- h. przekonanie o tym, że każdy czyn wyrządzający komuś krzywdę jest moralnie naganny;
- i. odnajdywanie w kulturze rodzinnej oraz regionalnej źródeł wartości dla osobistego życia.

6.2. Umiejętność oceny własnego rozwoju

- a. posługiwanie się w zabawach prostymi testami sprawności fizycznej;
- b. zainteresowanie sprawdzaniem własnych możliwości poznawczych;
- c. porównywanie swoich obecnych dokonań z dokonaniem z przeszłości;
- d. zestawianie obecnych dokonań ze swoimi planami i marzeniami;
- e. opisywanie swoich marzeń, planów i swojej sytuacji w przyszłości;
- f. traktowanie krytyki własnych wytworów i zachowań jako szansy uczenia się.

6.3. Umiejętność wartościowania, dokonywania i uzasadniania wyborów

- a. ocenianie postępowania bohaterów filmowych i literackich oraz uzasadnianie swoich ocen;
- b. wybieranie w aspekcie własnych potrzeb i upodobań rzeczy i przedmiotów osobistego użytku;
- c. wybieranie, ocenianie i uzasadnianie wyborów dotyczących dzieł sztuki, literatury pięknej oraz dzieł sztuki filmowej i telewizyjnej;
- d. wskazywanie na bliskie sobie wartości oraz ich odnośnienie do życia codziennego;
- e. dokonywanie selekcji informacji na dany temat.

6.4. Umiejętność okazywania szacunku ludziom, zwyczajom, tradycjom i symbolom narodowym

- a. znajomość nazw najważniejszych polskich miast, regionów, rzek, gór, wód, pamiątek narodowych oraz nazwisk twórców, postaci historycznych i najważniejszych w kraju osób publicznych;
- b. znajomość wybranych polskich baśni i legend;
- c. poczucie przynależności do rodziny, klasy szkolnej i innych grup społecznych;
- d. znajomość tradycji i ważniejszych elementów kultury miejscowości i regionu, w którym się mieszka;
- e. znajomość tradycji narodowych oraz odnajdywanie ich w życiu rodzinnym, społecznym i osobistym;
- f. okazywanie szacunku symbolom państwowym;
- g. właściwe zachowanie się w różnych miejscach publicznych i sytuacjach społecznych;
- h. szacunek dla własnych tradycji rodzinnych.

6.5. Umiejętność oceniania wytworów własnych i innych ludzi

- a. dostrzeganie trudności w porównywaniu różnych wytworów człowieka;
- b. uzasadnianie swoich ocen w stosunku do wytworów innych osób;
- c. dostrzeganie potrzeby wieloaspektowego oceniania wytworów;
- d. stosowanie takich samych kryteriów w ocenie wytworów własnych i innych;
- e. wyrażanie własnych sądów o wytworach innych osób bez obrażania ich (ocenianie wytworów i ich cech, a nie osób).

6.6. Umiejętność poszanowania własności i dobra cudzego oraz wspólnego

- a. poszanowanie cudzej własności – niezależnie od tego, czy prywatnej, czy społecznej;
- b. przekonanie, że zabieranie cudzej własności i przyzwalanie na to jest bezwzględnie nagannym działaniem;
- c. uznawanie osobistego wysiłku jako jedynej drogi dochodzenia do kariery i zdobywania dóbr materialnych;
- d. rozumienie kategorii dobro wspólne – jako wszelkiego dobra powszechnego, od dóbr materialnych po duchowe;
- e. poczucie odpowiedzialności za dobro wspólne;
- f. planowanie i udział w realizacji projektów szkolnych i przydomowych dla tworzenia dobra wspólnego.

7. DBANIE O WŁASNE ZDROWIE I ROZWIJANIE SIŁ FIZYCZNYCH

7.1. Umiejętność uczestnictwa w grach i zabawach zespołowych

- a. znajomość odpowiednich dla danego wieku, podstawowych zabaw i gier sportowych;
- b. wykonywanie ćwiczeń zgodnie ze wskazówkami oraz przestrzeganie określonych reguł gier i zabaw;
- c. przestrzeganie wypracowanych zasad doboru do drużyn w grach zespołowych;
- d. uczestniczenie w zespołowych grach sportowych na różnych pozycjach;
- e. przyjmowanie ról sędziego i kibica w grach sportowych;
- f. przejawianie samodzielności w organizowaniu zabaw i gier zespołowych.

7.2. Umiejętność aktywnego spędzania czasu wolnego, w tym w bliskim kontakcie ze środowiskiem przyrodniczym i przy jego poszanowaniu

- a. przekonanie o konieczności aktywnego wypoczynku na świeżym powietrzu dla zdrowia fizycznego i psychicznego;

- b. przedkładanie aktywnego spędzania wolnego czasu nad bierne siedzenie w pomieszczeniach;
- c. opisywanie położenia własnej miejscowości, orientowanie się w terenie według obiektów;
- d. współorganizowanie zajęć w terenie z przestrzeganiem zasady minimalnego interweniowania w środowisko naturalne;
- e. dostrzeganie konieczności zachowania równowagi w środowisku przyrodniczym;
- f. spostrzeganie niektórych działań człowieka jako zakłócających równowagę w środowisku przyrodniczym.

7.3. Umiejętność oceny własnych możliwości i potrzeb oraz podejmowania odpowiednich działań

- a. rozumienie konieczności poznawania samego siebie (własnego organizmu i psychiki);
- b. rozumienie potrzeby doskonalenia i usprawniania własnej sfery psychofizycznej, emocjonalnej oraz intelektualnej;
- c. planowanie i podejmowanie działań sprzyjających własnemu rozwojowi fizycznemu;
- d. dokonywanie samooceny rozwoju podstawowych cech motorycznych.

7.4. Umiejętność dbania o własne bezpieczeństwo w różnych sytuacjach

- a. świadomość różnych konsekwencji podejmowanych przez siebie działań;
- b. rozpoznawanie sygnałów alarmowych o niebezpieczeństwie;
- c. przestrzeganie zasad bezpieczeństwa związanych z daną sytuacją;
- d. przestrzeganie zasady informowania o własnych planach dotyczących zmiany miejsca pobytu;
- e. przekonanie o istotnym znaczeniu wszelkich przepisów bhp dla osobistego bezpieczeństwa;
- f. dostrzeganie różnorodności substancji chemicznych ze względu na bezpieczeństwo własne i środowiska;
- g. bezpieczne korzystanie z urządzeń technicznych (w tym rekreacyjnych i sportowych);
- h. znajomość i stosowanie się do podstawowych zasad zachowania się pieszego oraz znaków i sygnałów drogowych;
- i. odpowiednie dla wieku zachowanie w razie wypadku;
- j. unikanie bezkrytycznego naśladowania innych lub takiego podporządkowania się innym.

7.5. Umiejętność dbania o własne ciało i zdrowie

- a. przekonanie o konieczności dbania o własne ciało i warunki jego funkcjonowania;

- b.** określanie znaczenia sposobu odżywiania się i trybu życia dla własnego rozwoju fizycznego oraz intelektualnego;
- c.** korzystanie z dostępnej dziecku wiedzy o funkcjonowaniu organizmu ludzkiego w odżywianiu się oraz organizowaniu dnia codziennego;
- d.** właściwe dobieranie stroju i zachowań do warunków pogodowych;
- e.** unikanie zachowań powodujących wady postawy, a przejawianie zachowań i stosowanie ćwiczeń sprzyjających prawidłowej postawie ciała;
- f.** stosowanie zasady dyscyplinowania ciała i ducha w działaniach codziennych;
- g.** znajomość podstawowych zagrożeń związanych z uzależnieniami (nikotynizm, alkoholizm, narkomania, uzależnienie od komputera).

III. Materiał nauczania

W programie podajemy ogólny zarys materiału nauczania, przewidziany do opracowania w całym okresie nauczania zintegrowanego, bez podziału na poszczególne lata edukacji. Traktujemy go jako pretekst do realizacji celów szczegółowych. Materiał zawarty w programie ma stanowić podstawę do realizacji założonych celów oraz być pomostem między dziećmi a nauczycielem ułatwiającym im prowadzenie rozmów o spostrzeganej rzeczywistości, ma wspierać jej rozumienie i budowanie umiejętności działania w niej. Nie uważamy (i nie zachęcamy do tego), że obowiązkiem każdego nauczyciela miałyby być przeprowadzenie każdego ucznia przez cały materiał – **nie wszyscy i nie to samo**. Z drugiej strony, nie chcemy jednak doprowadzać do sytuacji, w której dziecko przez pierwsze trzy lata żyje w transie nieustannej zabawy, a w klasie czwartej ktoś nagle zmusza je do pracy wymagając określonych wiadomości – nie chcemy przyczyniać się do tworzenia zbyt wysokich progów. Szkoła ma też przygotowywać do życia. Jej absolwent powinien radzić sobie z problemami, także z tymi związanymi z pracą, jej organizacją i obowiązkami (niekoniecznie przyjemnymi).

Dziecko przeżywa wszystko to, co się dzieje w klasie, nawet jeżeli mówi się o warstwach lasu. Gdy mówimy o liczbach, to także z pewnością można obserwować u wielu (jeżeli nie u większości dzieci) reakcje takie, jak np.: *Czy można coś z tym zrobić, jak to pasuje do dotychczasowych doświadczeń?* oraz *Czy po prostu można to polubić?* **Włączyliśmy do materiału pytania mające inspirować dzieci do konstruowania wiedzy, do jej poszukiwania oraz do samodzielnego stawiania pytań.** Takie jest podstawowe przesłanie tej części materiału, który składa się z pytań pobudzających działania poznawcze ucznia oraz inspirujących stawianie samemu sobie pytań dotyczących ocen własnego postępowania. Dzieci są w sposób naturalny zainteresowane światem – stawianie pytań jest niejako ich sposobem na życie. Zdolność stawiania pytań to również istotna dyspozycja myślenia twórczego. Zwracamy uwagę na to, że na wiele z pytań oceniających dzieci powinny odpowiadać wyłącznie sobie, a tylko na niektóre wobec nauczyciela. Szczegółowe decyzje w tym zakresie pozostawiamy wiedzy, umiejętnościom i taktowi nauczyciela.

W rezultacie uzupełnień o pytania materiał nauczania zawiera cztery działy:

- 1) hasła programowe (zagadnienia);
- 2) **pytania wywołujące (PW)** – pytania inspirujące konstruowanie wiedzy przez samych uczniów;
- 3) **pytania oceniające (PO)** – pytania inspirujące podejmowanie ocen z odniesieniem do określonych zagadnień i planowanych celów kształcenia;
- 4) proponowane **działania uczniów (DU)**.

Proponowane pytania i działania nie wyczerpują wszystkich możliwości, stanowią tylko przykład pytań i działań, jakimi można posłużyć się przy opracowywaniu danego działu programu.

Pierwsza grupa pytań to propozycje inspirowania działalności poznawczej uczniów. Pytania takie mogą służyć jako zabiegi inicjujące pracę uczniów, jak i instrumenty kierujące pracą uczniów podczas zajęć. Uznajemy, że takie pytania powinny się pojawiać zawsze przed przystąpieniem do omawiania kolejnego zagadnienia. Ich zadaniem jest także aktywowanie posiadanej już przez uczniów wiedzy.

Drugim rodzajem są pytania mające inspirować procedury oceniające. Ich głównym zadaniem jest pobudzenie dzieci stawiania pytań o sobie w związku z omawianymi zagadnieniami. Pomoże to w kształtowaniu dyspozycji do oceniania – przede wszystkim do oceniania swoich działań. Jesteśmy przekonani, że pomoże to także w stopniowym przejmowaniu przez dziecko odpowiedzialności za własne uczenie się.

Ostatnia grupa zagadnień, to propozycje działań uczniowskich, które nie tylko mają doprowadzić do osiągnięcia określonych umiejętności, ale także mogą być okazją do praktycznych zastosowań tego, o czym się w klasie mówi. Oczywiście nie zamieściliśmy tutaj wszystkich możliwych działań. Są to tylko przykłady – liczymy tutaj na inwencję osób pracujących z naszym programem.

1. DZIECKO I JEGO ŚRODOWISKO SPOŁECZNE

1.1. Dom rodzinny – dziecko jako członek rodziny; obrazy z przeszłości (własnej rodziny, szkoły, miejscowości)

Moja rodzina: dziadkowie, rodzice, rodzeństwo („starszy”, „młodszy”, „w tym samym wieku”; rodzaje pokrewieństwa; historia mojej rodziny: życie moich rodziców, życie dziadków i ich rodziców; wydarzenia z przeszłości za życia moich rodziców, dziadków i ich rodziców – pradziadków; pamiątki i zdjęcia rodzinne; przeszłość, teraźniejszość, przyszłość; szacunek dla osób starszych.

Tradycje i zwyczaje rodzinne; święta rodzinne; planowanie udziału w uroczystościach rodzinnych; stałe obowiązki domowe członków rodziny; obowiązki domowe dziecka.

PW. *Kto jest członkiem mojej rodziny? Jak często nasza rodzina spędza czas razem? Jakie są zwyczaje w naszej rodzinie? Co się wydarzyło bardzo dawno – i o czym wiemy? Co i jak opowiada nam o dawnych czasach – budowlę, sztukę, technikę, przyrodę? Po co są muzea?*

PO. *Jak oceniam siebie jako członka rodziny? Czy znam historię mojej rodziny?*

DU. Przedstawienie członków rodziny na zdjęciach rodzinnych; budowanie albumu rodziny – z własnymi portretami i portretami członków rodziny; robienie zdjęć dziadkom; budowanie własnego muzeum – rodzinnego, szkolnego czy klasowego.

1.2. Dziecko jako uczeń, kolega, przyjaciel; sąsiedzi bliscy i dalecy; obrazy z życia dzieci w innych krajach

Szkoła moim nowym miejscem uczenia się i zabawy; klasa szkolna; koleżeństwo; przyjaźń; uczymy się i odpoczywamy w naszej klasie; organizacja szkoły jako instytucji społecznej; prawa i obowiązki szkolne; sąsiedzi naszej klasy, sąsiedzi naszej szkoły; środowisko szkoły; sąsiedzi moich rodziców; sąsiedzi bliscy i dalecy.

Sąsiedzi naszego państwa; warunki życia w wybranych krajach Europy; narodowości Europy – obrazki z życia ludzi w innych krajach, w tym sąsiednich i tych dalekich; życie dzieci w tych krajach; przyjaźń między ludźmi a różnice między nimi; szacunek dla innych (odmiennych) kultur.

Pomoc sąsiedzka i koleżeńska; dzielimy się naszą wiedzą i doświadczeniem; pomoc międzyludzka; pomoc, jakiej mogę udzielić innym; osoby, miejsca i instytucje, gdzie mogę uzyskać pomoc w różnych trudnych sytuacjach życiowych; numery telefonów pierwszej pomocy.

PW. *Jacy są sąsiedzi naszej klasy? Kto żyje i mieszka obok naszej szkoły? Sąsiedzi mojego domu, mieszkania – co o nich wiem? Jakie kraje są naszymi sąsiadami? Co wiem o tych krajach i ludziach tam mieszkających? W jakich językach mówią ludzie z krajów sąsiednich? O istnieniu jakich języków obcych wiemy? Z kim – z innego kraju – chciałbym rozmawiać i jakiego języka obcego chciałbym się nauczyć i dlaczego?*

W jaki sposób możemy szukać pomocy, gdy jesteśmy w niebezpieczeństwie? Czy zawsze należy oferowaną pomoc przyjąć? Kiedy nie należy tego robić – czy łatwo to rozpoznać? Jak rozumieć zdanie, że rzadko ktoś, komuś obcemu, daje coś zupełnie bezinteresownie? Czy pomagać sobie trzeba zawsze – kiedy mogą być od tego odstępstwa?

PO. Czy znam moich sąsiadów? Jak się odnoszę do moich sąsiadów? Kiedy i komu trudno jest mi pomagać? Czy mój relaks nie jest utrapieniem dla sąsiadów i domowników?

DU. Czytanie tekstów literackich o szkole, klasie szkolnej, koleżeństwie i przyjaźni; wycieczka wokół szkoły i rysowanie mapy terenu wokół szkoły; badanie jej otoczenia; oglądanie mapy Europy i rozmowa o sąsiednich krajach; rozmowa o tym, dlaczego należy uczyć się języków obcych; rozmowa z osobą z obcego kraju; oglądanie filmu o innym kraju (najlepiej jednym z krajów sąsiednich i wybranym „dalekim”); czytanie tekstów i fragmentów z literatury pięknej dotyczących pomocy międzyludzkiej.

1.3. Miejsce zamieszkania – miejscowość – życie jej mieszkańców; region, kraj, kontynent

Środowisko życia – środowisko społeczne; środowisko przyrodnicze; okolice zamieszkania; moja miejscowość (ważne budowle; kościół, budynki mieszkalne, zakłady pracy i instytucje; ważne miejsca; rodzaje domów i ich budowa; mieszkańcy – liczba, znane osoby); położenie mojej miejscowości; region; województwa i regiony w Polsce; adres mojego miejsca zamieszkania; kontynenty i kraje (charakterystyka wybranych, według zainteresowań uczniów); krajobrazy Polski.

Instytucje życia publicznego w naszej miejscowości; instytucje publiczne w stolicy kraju; parlament; prezydent; rząd; sądy.

PW. *Kogo (i czego) potrzebujemy w naszym życiu codziennym? Czy znam położenie mojego miejsca zamieszkania? Czy umiem objaśnić komuś, gdzie mieszkam? Jak opisałbym moją miejscowość i ludzi tu mieszkających? Jak opisałbym komuś Polskę? Co chciałbym zwiedzić w Polsce?*

PO. Co szczególnie podoba mi się w mojej miejscowości? Czy moja miejscowości jest piękna? Co mogę zrobić dla mojej miejscowości?

DU. Rozmowa z dziećmi – co to znaczy dom i miejscowość; wykonanie szkicu drogi ze szkoły do domu; oglądanie albumów (zdjęć, widokówek) o rodzinnej miejscowości, regionie, o Polsce; pisanie listu do szkoły z innej miejscowości; pisanie listu do innego kraju z bardzo krótkim opisem Polski.

1.4. Podobieństwa i różnice między ludźmi, zrozumienie a tolerancja

Nasz wygląd: kolor oczu i włosów; chłopcy i dziewczęta; twarze i postawy ludzi; portrety wybitnych ludzi; zmiany w postawie fizycznej i wyglądzie ludzi z upływem lat; niepełnosprawność; nasze ciało latem i zimą; kolor skóry – ludzie o innym kolorze skóry, miejsca ich zamieszkania; różnice między ludźmi – te związane z wyglądem i te związane z charakterem; nasze cechy, które możemy zmienić (cechy zależne od nas samych i te od nas niezależne); znaczenie różnic między ludźmi.

Przyczyny sprzeczek i bójek z kolegami, koleżankami; źródła sporów i sposoby ich rozwiązywania; nie zabieramy komuś, co nie należy do nas; nie czynimy komuś tego, czego nie chcemy doznać od innych – rozumienie intencji postępku; znaczenie słowa tolerancja – zachowania, których nie powinniśmy tolerować w naszej klasie; wybaczenie i zapominanie; konflikty w naszej klasie; znaczenie powiedzenia „Ziemia jest naszym wspólnym domem”.

PW. *Czy jesteśmy tacy sami? Czy wszyscy ludzie są podobni? Czy wszyscy ludzie tak samo wyglądają? Czy wszyscy ludzie mają taki sam kolor skóry? Czy jeszcze ludzie różnią się między sobą? Czy wszyscy ludzie są jednako-wo sprawni? Czy za wszystkie nasze cechy jesteśmy sami odpowiedzialni?*

Czy to ważne, że się różnimy? Jakie różnice są ważne dla naszej przyjaźni z ludźmi z obcych krajów? Dlaczego powinniśmy się wzajemnie szanować – nawet jeżeli jesteśmy inni?

PO. Czy jest mi łatwo tolerować zachowania innych? W jaki sposób objawia się mój szacunek do innych, zwłaszcza starszych lub niepełnosprawnych?

DU. Rozmowa o znaczeniu słowa: „różnić się”, „wybaczyć” oraz „tolerancja”; badanie swojego wzrostu i wagi; oglądanie fragmentów filmu o ludziach z innych kontynentów; układanie kodeksu zachowań wobec innych, zwłaszcza starszych lub niepełnosprawnych.

1.5. Ojczyzna, jej symbole i święta państwowe, święta międzynarodowe, baśnie i legendy narodowe

Znaczenie słowa „ojczyzna” – jego źródła; wyrazy pochodne; znaczenie słowa gniazdo; gniazdo a Gniezno; początki państwa polskiego i związane z tym legendy oraz fakty historyczne; jak powstawało państwo polskie; symbole państwowe; położenie Polski; święta państwowe; sposoby obchodzenia świąt; święta narodowe; święta religijne; święta i obrzędy regionalne; tradycja.

Odmienność życia ludzi w dawnych epokach a teraźniejszość – życie ludzi w dawnych czasach w naszej miejscowości; życie ludzi w Polsce w dawnych czasach; dawne budynki i budowle; budowle i budynki dzisiejsze.

Znane baśnie i bajki; tworzenie (bez stosowania nazw) prostych metafor, analogii i alegorii; słowne zwroty opisujące przeżycia; różne formy wyrazu i opisu emocji i stanów uczuciowych; plastyczne przedstawianie przez uczniów słuchowisk radiowych i opowiadań słownych; słowne i plastyczne prezentacje treści bajek i baśni filmowych.

PW. *Jak żyli ludzie w naszej miejscowości w dawnych czasach? Jak żyli kiedyś ludzie w Polsce? Czy możemy się czegoś nauczyć z baśni i bajek? Jak przedstawiane są przeżycia w opowiadanych baśniach i bajkach, a jak w filmach i audycjach radiowych?*

PO. Jak oceniam moich ulubionych bohaterów z bajek i baśni? Czy znam symbole naszego państwa?

DU. Rozmowa z dziećmi o znaczeniu wyrazu „ojczyzna”, „ojcowizna” oraz „gniazdo”; oglądanie albumów i fotografii z Gniezna; Lednogóry i Biskupina; malowanie godła oraz herbu własnej miejscowości – jeżeli jest; tworzenie herbu miejscowości – jeżeli takiego dotąd nie ma; rozmowa z przedstawicielami samorządu o proponowanym herbie; projektowanie i wykonywanie herbu / znaku; praca w parach z widokówkami, albumami, mapami i atlasami (*Co nam opowiada o przeszłości?*).

2. DZIECKO W ŚWIECIE PRZYRODY I NAUKI

2.1. Przyroda w otoczeniu dziecka – zjawiska i procesy przyrodnicze dostępne doświadczeniu dziecka; obserwowanie zjawisk i procesów przyrodniczych

Rośliny i zwierzęta, które można zaobserwować wokół szkoły i domu; rodzaje roślin na szkolnym trawniku; rośliny i zwierzęta na mojej drodze do szkoły; obserwacja zmian pór roku; jak zmienia się otoczenie szkoły i moja droga do szkoły w różnych porach roku; pory roku – rośliny, zwierzęta (żaby, jeże i inne zwierzęta na drogach i drózkach; dżdżownice na chodnikach), ludzie w różnych porach roku; różne owady i ich znaczenie; zagrożenia ze strony owadów; współistnienie w przyrodzie.

Materia i materiały; różnorodność materiałów w świecie; klasyfikacja materiałów; materiały naturalne i sztuczne; surowce a produkty; przetwarzanie i odpady; wydobywanie surowców; fabryki.

Procesy i zjawiska przyrodnicze w otoczeniu – dostępne doświadczeniu dziecka; dźwięk (rodzaje dźwięków); światło (źródła światła, kolory, odbicie światła); ogień jako źródło światła; zapalanie zapałki; rozpalenie ognia jako ważny wynalazek; oświetlenie kiedyś i dziś; siła i ruch (ważenie, pchanie, ciągnięcie, zmiana kształtu, przyciąganie, tarcie, ciśnienie powietrza); źródła energii; proste obwody elektryczne; stany skupienia; zmiany stanów skupienia (parowanie, topnienie, zamarzanie); właściwość ciepłego powietrza; mieszaniny; substancje szkodliwe w moim otoczeniu.

Magnesy i magnetyzm: co jest przyciągane przez magnes; jak wykorzystywany jest magnes; kompas – jego budowa i posługiwanie się; jak sobie kiedyś radzono w podróżach, gdy nie znano kompasu; poduszkowce – przeciw przyciąganiu; magnesy w transporcie złomu; magnesy w urządzeniach domowych, zabawkach, itp.

Powietrze i pogoda, jej stany i zmiany; obserwacje zmian pogody; deszcz, śnieg, grad, szadź i szron; lód i lody; jazda po lodzie; chmury; wędrówki chmur; wiatr; burze i błyskawice; tęcza; rola wody w życiu człowieka; źródła wody; obieg wody w przyrodzie; gospodarowanie wodą; susza i pustynie; poznajemy porę dnia, słońce – cień; zegar słoneczny.

Procesy życiowe: życie i jego przejawy w otoczeniu dziecka; organizmy żywe; zdobywanie pokarmów przez wybrane organizmy żywe – przykłady z życia ludzi, zwierząt i roślin; poruszanie się zwierząt; rozmnażanie się roślin i zwierząt.

Podobieństwa i różnice wśród organizmów żywych; miejsce i sposób życia zwierząt i roślin; zwierzęta kiedyś i dziś.

Środowisko: trawy, pola, wody, lasy, ogrody; zwierzęta mieszkające z człowiekiem – w swych „własnych domach” i w domu człowieka; działanie czło-

wieka w przyrodzie; człowiek i jego miejsce w przyrodzie; moja odpowiedzialność za środowisko naturalne.

Ziemia i życie na Ziemi; mieszkańcy Ziemi, kosmos i układ planetarny; Księżyc – obserwujemy jego kształty i zmiany wielkości; wędrówka Księżyca i Słońca po niebie; gwiazdy – wzory na niebie.

PW. *Dlaczego i po co jest wiatr – czy jest ktoś lub coś, komu, czemu wiatr sprzyja i służy? Jak szybko wieje wiatr? Ile spadło deszczu? Jak powstają chmury? Gdzie wędrują chmury? Kiedy pojawia się tęcza? Jak możemy sami stworzyć tęczę? Czego nie należy robić podczas burzy? Zima w lodówce? Co może jeździć po lodzie? Co różne zwierzęta robią zimą i jak zimują? Kto potrzebuje lub może potrzebować naszej pomocy zimą? Czy i jak możemy pomóc ludziom w zimie? Jakie znaczenie dla człowieka miał i ma ogień?*

Co jest przyciągane przez magnes? Od czego zależy siła przyciągania jakiegoś magnesu? Jak wykorzystywany jest magnes? Jak magnes pomagał w podróży? Czy Ziemia ma właściwości magnesu?

Jak zmieniają się znane dziecku rośliny i zwierzęta w różnych porach roku? Kto gdzie mieszka – miejsca zamieszkania znanych nam zwierząt. Jakie mają zwyczaje, czym się odżywiają? W jakim otoczeniu żyją znane nam rośliny? Jak długo żyją znane nam rośliny? Czy możemy mówić o roślinach pożytecznych i niepożytecznych dla człowieka? Jak zimują owady? Gdzie i kiedy jest najwięcej owadów? Co ciekawego można zaobserwować w rozwoju owadów?

Czy owady są naszymi wrogami? Czy naprawdę mamy wrogów w przyrodzie? Jak człowiek utrudnia życie organizmów roślinnych i zwierzęcych w ich środowiskach?

Jakich mieszkańców ma nasza Ziemia? Jakich Ziemia ma sąsiadów? Jakie rysunki tworzą gwiazdy? Co to jest kosmos i czy jacyś ludzie już tam byli? Czy Ziemi jest potrzebne Słońce? Co nam daje Księżyc?

PO. *Jak się zachowuję, gdy widzę zwierzęta na drodze, zwierzęta w pułapkach, inne cierpiące zwierzęta? Co myślę, gdy zdarzy mi się skrzywdzić przyrodę? Co wiem o roślinach w moim domu? Czy dbam o moich przyjaciół – zwierzęta i rośliny?*

DU. *Badania eksperymentalne i doświadczenia z materiałami (tkaniny, skały, gleba, powietrze, materiały wytworzone przez człowieka); porównywanie i klasyfikowanie znanych materiałów; badanie środowisk w otoczeniu (rodzaje traw wokół nas; mrówki; owady) oraz na zajęciach terenowych (tereny nad wodą, środowisko wodne, leśne, łąka, pole, miasto); konstruowanie aparatu do pomiaru siły wiatru; badanie zjawiska parowania; „robienie chmur”; badanie instrumentów muzycznych; badanie światła (przechodzenie przez różne środowiska); doświadczenia z kolorami; badanie prostych obwodów elektrycznych; badanie przewodnictwa cieplnego; zapalanie świeczki i badanie jej płomienia; analiza wyglądu i rysowanie płomienia świeczki – poszukiwanie odpowiedzi na*

pytanie, co jest paliwem w palącej się świeczce; doświadczenia ze zmianami stanów skupienia; badanie zależności między zmysłami; sprawozdania z przeprowadzonych obserwacji i eksperymentów, zasady bezpieczeństwa w czasie wykonywania eksperymentów.

Obserwowanie fragmentów filmów przyrodniczych; wycieczka przyrodnicza – badanie ekosystemów; obserwacja zwierząt w okolicy; badania prostych maszyn. Obserwacja nieba – wędrówki Słońca i Księżycy; niebo nocą – obserwacja nieba nocą lub albumów ze zdjęciami gwiazdowego nieba; obrysowywanie kształtów na gwiazdzistym niebie; ćwiczenia w nadawaniu nazw kształtom; porównywanie ze znanymi nazwami układów gwiazd; budowanie modelu „Układu Słonecznego”.

2.2. Bogactwa przyrody i formy ochrony środowiska przyrodniczego

Przyroda jako źródło surowców; rodzaje surowców, jakie daje nam przyroda; działalność człowieka w przyrodzie; przetwarzanie wybranych surowców; właściwości surowców (materiałów) a funkcje produktu; powietrze; drewno; skała; węgiel; glina; trawy; wiklina; ruda żelaza; złoto.

Przyroda jako źródło wiedzy i miejsce wypoczynku; odpady i resztki; śmiecie i sposoby radzenia sobie z nimi; śmiecie w przyrodzie; co to znaczy powtórny przerób; potrzeba segregacji śmieci, sposoby segregacji śmieci.

Parki narodowe i krajobrazowe – pomniki przyrody; programy i akcje związane z ochroną przyrody, w których dzieci mogą brać udział; zagrożenia dla lasów; zagrożenia dla wód; zagrożenia dla powietrza; zasady zachowania się w lesie, nad wodą; strażnicy przyrody; instytucje ochrony przyrody – zadania i miejsca pracy.

PW. *Po co nam przyroda? Co w naszym domu bezpośrednio zawdzięczamy przyrodzie? Co robimy z drewna? Do czego potrzebujemy wody i powietrza? Jak robimy papier? Co dobrego, a co złego robi człowiek dla przyrody? Jak gromadzimy śmiecie w domu? Co się dzieje ze śmieciami z naszego domu? Czy nasze śmiecie zagrażają roślinom i zwierzętom? Jak należy je gromadzić i gdzie wyrzucić? Co każdy z nas może zrobić dla lepszego radzenia sobie ze śmieciami?*

Dlaczego przyroda potrzebuje ochrony? Co robią strażnicy przyrody? Czy ja mogę być strażnikiem przyrody? Czy przyroda też śmieci? Czy jest jakiś park narodowy, park krajobrazowy w naszej okolicy?

PO. *Co robię, aby dbać o przyrodę w moim otoczeniu? Czy wiem, dlaczego należy zgniatać puszki po napojach, sokach oraz odkręcać butelki z tworzyw sztucznych? Czy zawsze sprzątam po sobie?*

DU. *Realizacja projektu: śmiecie w naszych domach – co z nimi robimy? Zdobywanie sprawności: jak być szkolnym przyjacielem i strażnikiem przyrody. Wizyta w oczyszczalni ścieków; wycieczka do lasu; wycieczka do parku krajobrazowego, parku narodowego, rezerwatu przyrody; wykonywanie papieru.*

2.3. Poznawanie własnego ciała; żywność i żywienie

Potrzeby pokarmowe naszego ciała; skład naszego pożywienia – dieta; rodzaje pożywienia: sad, hodowla zwierząt; pola uprawne – co i kiedy uprawiane jest na polach; przetwarzanie produktów żywnościowych; zawody z tym związane; bogactwa lasu; grzyby i ich rodzaje, rozpoznawanie grzybów, przechowywanie grzybów; nasze zwyczaje związane z jedzeniem; źródła wiedzy o składzie spożywanych pokarmów; znaczenie sposobu odżywiania się dla naszego życia.

Przemiana materii i oddychanie; pokarm; zęby i ich rola (higiena zębów); droga pokarmu; transport pokarmu i odżywianie ciała; oddychanie; znaczenie tlenu; oddychanie u ryb i innych zwierząt wodnych; serce i układ krwionośny – cudowna maszyna.

Technologie kuchenne: gotowanie, smażenie, grill, kuchenki mikrofalowe, przygotowywanie zapraw; białe proszki w kuchni (cukier, sól i inne); przechowywanie żywności; zachowanie przy posiłkach.

Budowa zewnętrzna naszego ciała; komunikacja w naszym ciele; nośniki informacji; mózg i układ nerwowy – centralna stacja zarządzania; jak zmienia się nasze ciało wraz z wiekiem; wiek najstarszego człowieka w naszej miejscowości.

Nasze ciało w liczbach: wzrost i waga; zapotrzebowanie człowieka na powietrze; znaczenie wody dla życia człowieka.

Przysłowia zawierające nazwy związane z naszym ciałem; przysłowia i określenia opisujące nasze ciało; przysłowia i przypowieści o zwyczajach jedzenia, picia i troski o własne ciało; fraszki.

PW. *Czego potrzebuje moje ciało, aby się rozwijać? W jaki sposób przetwarzane jest pożywienie? Skąd możemy się dowiedzieć o składzie spożywanych pokarmów? Skąd pochodzi dana potrawa? Na co wpływa sposób odżywiania się? Po co potrzebny jest tlen? Co się dzieje w naszych płucach? Jak oddychają ryby i inne zwierzęta wodne?*

PO. Czy zwracam uwagę na zużycie wody podczas kąpieli czy zmywania naczyń? Czy odkręcając kran z wodą myślę o ludziach, którym brakuje wody? Jak często jem więcej niż potrzebuję? Czy jest mi łatwo zrezygnować np. z lodów?

DU. Doświadczenia z własnym ciałem – pomiary pojemności płuc oraz częstości oddychania i tętna po wysiłku; zbieranie opakowań produktów żywnościowych, ich czytanie i interpretacja; sporządzanie tabeli dla własnej diety; nasze zwyczaje w jedzeniu – co, kiedy i jak jemy – pisanie opowiadań; spotkanie z dietetykiem.

2.4. Myśli i uczucia

Nasze myśli i uczucia; zewnętrzne objawy naszych uczuć; nazywanie uczuć; rodzaje uczuć i ich źródła; moje i nasze zainteresowania; różnice w zainteresowaniach; znaczenie wartości w naszym życiu; każdy ma jakieś wartości, bo warto

mieć jakieś wartości; dobro i zło – znaczenie tych słów; znaczenie takich słów, jak: mądrość, rozważa, sprawiedliwość, miłość, przyjaźń, koleżeństwo, szczęście, wolność.

Nasze zmysły i ich działanie; rola zmysłów w życiu człowieka; o współpracy zmysłów: wzrok; widzenie (aparatus fotograficzny; *camera obscura*); słuch – jak słyszymy; zmysł smaku – znaczenie wzroku dla smaku; zmysł powonienia – rozpoznawanie zapachów; zmysł dotyku; o współpracy zmysłów.

Pamięć – jej znaczenie dla uczenia się; o możliwościach doskonalenia naszej pamięci; sposoby ułatwiające zapamiętywanie i uczenie się; sprzymierzeńcy naszego uczenia się.

PW. *Czy widzimy nasze myśli? Czy widzimy nasze emocje? Czy możemy rozpoznawać czyjeś uczucia na podstawie jego zachowań? Czy uczucia można ukryć? Czy różnimy się naszymi zainteresowaniami? Czy każdy ma jakieś wartości? Dlaczego warto mieć jakieś wartości? Kiedy jestem kimś dobrym, a kiedy byłbym złym człowiekiem?*

Dlaczego to co ładne lepiej smakuje? Czy zawsze kolorowe lepiej smakuje? Czy łatwo coś rozpoznać tylko dotykiem, tylko smakiem? Czy w ogóle łatwo coś rozpoznać tylko za pomocą jednego zmysłu?

Jak się uczymy – jak zapamiętujemy? Co nam może pomóc w uczeniu się – czy są czarodziejskie metody uczenia się i zapamiętywania? Kto jest naszym sprzymierzeńcem w uczeniu się?

PO. Co mnie zwykle złości? Czy lubię, jak inni się złością? Czemu lubię się uczyć – dlaczego? Co mnie cieszy? Co to dla mnie znaczy – być dobrym uczniem, dobrym kolegą? Czemu nie lubię się uczyć? Jaki jest kolor moich myśli?

DU. Obserwacja filmowych bohaterów, na kreskówkach i filmach fabularnych; sygnalizowanie emocji i odczytywanie symptomów emocji; emocje u zwierząt; zabawa z analizą zdjęć w czasopiśmie: co myśli lub co czuje bohater tego zdjęcia i dlaczego tak myślimy? Przeprowadzanie doświadczeń ze zmysłami; projektujemy nasz własny telefon; obserwujemy przez mikroskop; wykonujemy nasz własny aparat fotograficzny; opowiadanie o własnych sposobach zapamiętywania.

2.5. Dbalność o zdrowie, higiena własna i otoczenia

Zdrowie – jako coś, co dostrzegamy, gdy go zabraknie; podstawowe choroby i ich przyczyny; bakterie i wirusy – ich przenoszenie i ulubione miejsca przebywania; ręce po całodziennym zabawie; woda nie do picia; żelazne zasady dotyczące mycia rąk; środki czystości; higiena w otoczeniu dziecka; segregowanie grzybów: jadalne i niejadalne, trujące i nietrujące; rośliny trujące; zwierzęta jadowite; jad jako sposób obrony; jad niektórych zwierząt jako lekarstwo.

Mój ubiór a pora roku i pogoda; temperatura mojego ciała a temperatura otoczenia; jak unikać przeziębienia; pomiary temperatury ciała; przeziębienie: podstawowe przyczyny i objawy; chronimy innych przed zarażeniem; podstawy

wiedzy o lekarstwach i niebezpieczeństwie wynikającym z przyjmowania ich bez pozwolenia dorosłych; temperatura wody w otwartych i zamkniętych kąpieliskach; ochrona przed oparzeniem; odmrożenia: sytuacje zagrażające odmrożeniem; podstawowe zasady zachowania się przy drobnych urazach.

PW. *Co mamy na naszych rękach po całodziennej zabawie? Jak można się wystrzeżać szkodliwych wirusów i bakterii? Dlaczego należy umyć ręce po wizycie w ubikacji? Co ja mogę zrobić dla higieny mojego otoczenia? Co robić, by nie zarażać innych wirusami przeziębienia? Dlaczego woda w otwartych kąpieliskach jest chłodna, a nawet zimna? Dlaczego lód topnieje w naszych dłoniach? Czym możemy się oparzyć? Jak postępować przy oparzeniach? Jak postępować przy odmrożeniach?*

PO. Czy zawsze myję ręce po wizycie w ubikacji? Czy wiem, dlaczego należy myć owoce przed ich jedzeniem? Czy sam myślę o tym, jak chronić się przed przeziębieniem?

DU. Badania mikroskopowe wody (jeżeli możliwe w danej szkole); mierzenie temperatury własnego ciała; doświadczenie z podgrzewaniem wody i badaniem jej temperatury – kiedy woda zaczyna być ciepła, a nawet gorąca; doświadczenie z topniejącym lodem w naszych dłoniach i pomiarem temperatury dłoni przed i po stopnieniu lodu; zbieramy i klasyfikujemy grzyby – gra planszowa.

2.6. Świat nauki wokół dziecka – eksperymenty i doświadczenia; wnioskowanie

Informacja – co to znaczy dla uczniów nauczania początkowego; znaczenie informacji dla człowieka; poszukiwanie informacji – źródła informacji; fakt a opinia o faktach; media jako źródła informacji o zdarzeniach i opinii o zdarzeniach.

Pytania w działaniu poznawczym; pytania o cel, o przyczynę, o skutek; forma pytania a poszukiwanie odpowiedzi na to pytanie.

Eksperyment i jego istotne elementy; przykłady eksperymentów z historii nauki; obserwacja jako metoda badawcza; wyjaśnianie, przekonywanie, sprawdzenie, wnioskowanie; sprawozdania z przeprowadzonych doświadczeń i eksperymentów – prezentacje graficzne oraz liczbowe.

Historia popularnych dziś wynalazków: samochód, samolot, rower, radio, parowóz – lokomotywa; dawniejsze lodówki; lampa naftowa; mierzenie czasu; czas; budowanie zegara – klepsydry.

Znaczące dla nas odkrycia: ogień, elektryczność, relacje między Ziemią a Słońcem; wybrane wielkie i sławne podróże geograficzne; wyposażenie podróżnika i obserwatora przyrody. Praca naukowców; opis pracy naukowca; dziedziny jakimi zajmują się naukowcy.

PW. *Skąd to wszystko wiemy? Jak ludzie żyli dawniej? Jakie spośród obecnych urządzeń mieli kiedyś ludzie, a jakich nie mieli? Jaki był najważniejszy*

wynalazek? Co to znaczy coś sprawdzić i udowodnić? Co to jest eksperyment? Czy my możemy robić eksperymenty? Jakie eksperymenty wolno nam robić, a jakich nie wolno? Jak być dobrym obserwatorem? Jakie jest wyposażenie obserwatora wybranych zwierząt i przyrody? Jakich wielkich podróżników znamy? Co to jest wywiad? Jak pracują uczeni? Skąd, przede wszystkim, dowiadujemy się o wynikach badań?

PO. Jaki wynalazek (odkrycie) jest dla mnie najciekawszy? O jakich odkryciach chciałbym (chciałabym) wiedzieć więcej? Kiedy czas biegnie dla mnie szybciej (lub kiedy mi się bardziej dłuży) – gdy siedzę przed telewizorem lub na lekcji, czy gdy pomagam komuś w pracy, czy też gdy odrabiam zadania domowe?

DU. Rozmowa o wybranych pojęciach z zakresu badań i procesu badawczego; przygotowujemy się do obserwacji wybranych zwierząt; potrzebne wyposażenie i informacje; jesteśmy badaczami przyrody i przygotowujemy wakacyjną wyprawę; bawimy się w naukowców; robimy eksperyment z samochodzikami (jazda po pochyłej drodze); jesteśmy dziennikarzami i piszemy reportaże z badań podróżników (ewentualna wizyta w placówce naukowej).

3. DZIECKO W ŚWIECIE KULTURY

3.1. Kultura, dziedzictwo kultury i jej różnorodność

Znaczenie słowa „kultura”; kultura i jej podstawowe wymiary; dzieła sztuki; rodzaje sztuki; najstarsze rodzaje sztuki; kultura potrzebna jest nam wszystkim; kultura narodowa, regionalna, etniczna; kultura religijna; kultura zachowania; kultura rozmowy; kultura w szkole; kultura jedzenia; kultura techniczna.

Trwałość kultury; kultura łączy ludzi – co to znaczy; świadectwa dawnej kultury słowiańskiej i polskiej; miejsca i obiekty; instytucje kultury; zawody ludzi kultury; znaczenie słowa „pięknie”; moje odczucie piękna; zróżnicowanie odczucia piękna wśród ludzi.

PW. Co nazywamy dziełami sztuki? Jakie znaczenie nadajemy słowu kultura? Dlaczego jest nam wszystkim potrzebna kultura? Dlaczego mówimy o kulturalnym zachowaniu? Co wyróżnia człowieka kulturalnego? Jakie są instytucje kultury w naszym miejscu zamieszkania? Jakie są zawody ludzi kultury?

PO. Czy mam jakiś kontakt z kulturą? Jak się trzeba zachowywać, aby być kulturalnym? Czy wiem, po co jest mi potrzebna kultura?

DU. Rozmowy z dziećmi – co to jest kultura; podawanie przykładów dzieł kultury; przykłady zachowania kulturalnego; spotkanie z kimś ze świata kultury; rozmowa między samymi uczniami o ulubionych dziełach sztuki; doświadczenia z ocenianiem dzieł sztuki malarskiej, rzeźbiarskiej – co mi się najbardziej podoba.

3.2. Czytanie, mówienie i słuchanie – kultura słowa – swobodne i spontaniczne wypowiedzi uczniów; rozmowy; uważne słuchanie wypowiedzi innych

Czytanie głośne sylab, wyrazów, zdań i tekstów; ciche czytanie ze zrozumieniem.

Rozmowa – przykład podstawowej formy komunikacji międzyludzkiej; rozmowa a dyskusja; wzajemne słuchanie jako podstawowy warunek dobrej rozmowy; o sztuce prowadzenia rozmowy – przykłady z życia klasy oraz z filmów dla dzieci; zasady dyskutowania; zasady głosowania.

Opowiadanie i opisywanie – przykłady znanych opowiadań literackich; na czym polega opowiadanie; jak należy opowiadać, aby nas słuchali, słyszeli i rozumieli; rola opisów; zasady dobrego opisu; komponowanie dalszego ciągu; dykcja.

Recytowanie: cechy wiersza; zasady pisania wierszy; znane wiersze i wierszyki; znani autorzy znanych wierszy; ulubione wiersze; recytowanie wierszy; uczenie się na pamięć wierszy jako ćwiczenie pamięci i gromadzenie zwrotów językowych.

Proza – znane utwory prozaiczne; znani pisarze; znane opowiadania dla dzieci; recytowanie prozy – podstawowe zasady; praca poety i pisarza. Podstawy gramatyki – rzeczownik i czasownik w zdaniu.

Czytanie i rozwiązywanie zadań tekstowych jednodziałaniowych i łatwych zadań złożonych; metoda symulacyjna; formułowanie pytań dotyczących sytuacji przedstawionej w zadaniu.

Działania arytmetyczne (dodawanie, odejmowanie, mnożenie, dzielenie). Kolejność wykonywania działań.

PW. *Dlaczego musimy się uczyć rozmawiać ze sobą? Czy umiemy dyskutować (przykłady z programów telewizyjnych)? Dlaczego musimy się uczyć dyskusowania? Jak należy opowiadać, aby nas słuchali, słyszeli i rozumieli? Gdzie znajdujemy opisy? Czemu służą opisy? Czym są wiersze? Jak napisać wiersz? Kto chciałby być pisarzem?*

PO. Czy zawsze przestrzegam zasady, aby słuchać uważnie, gdy ktoś do mnie mówi?

DU. Rozmowa o rozmowie i rozmawianiu ze sobą; oglądamy programy telewizyjne z dyskusjami; opisujemy siebie i ulubionych bohaterów; zbieramy znane wiersze; układamy własny wiersz; spotkanie z pisarzem na temat jego pracy i zwyczajów.

3.3. Konstruowanie i przesyłanie informacji poprzez pismo

Alfabet – jego znaczenie dla człowieka; pochodzenie słowa „alfabet” i samego alfabetu; nuty i cyfry (od 0 do 9) przykładem „alfabetu”.

Pisanie liter, pisanie wyrazów, zdań; przepisywanie wyrazów, zdań, tekstów powiązane z uzupełnianiem i przekształcaniem; wyrazy bliskoznaczne, przeciw-

stawne, pokrewne; zdrobienia; pisanie swobodnych tekstów, życzeń, zaproszeń, listów, opowiadań i opisów; rodzaje tekstów tworzonych w życiu codziennym; tworzenie tekstów okolicznościowych; sztuka pisania listów; pisanie z wykorzystaniem elementarnych zasad pisowni; podstawowe zasady ortografii; pisanie ze słuchu oraz z pamięci.

Pisanie cyfr, liczby i ich zapis, wprowadzenie do systemu dziesiętkowego, stopniowe rozszerzanie zakresu liczbowego do 10 000; opisywanie sytuacji konkretnych z wykorzystaniem liczb (matematyzowanie); elementy symboliki matematycznej.

Instytucje zajmujące się przesyłaniem wiadomości pisanych: poczta i praca na poczcie; historia poczty – jak kiedyś przesyłano wiadomości; rodzaje przesyłek pocztowych (w tym telegramy); przesyłki konduktorskie; nowoczesne sposoby przesyłania informacji – poczta elektroniczna.

PW. *Po co alfabet i co zawdzięczamy alfabetowi? Skąd nazwa „alfabet”? Jak powstał alfabet? Kto zajmuje się przesyłaniem informacji na piśmie? Jak wygląda praca na poczcie? Jak kiedyś przesyłano wiadomości? Jak przestać szybko list (czyli o przesyłkach konduktorskich, kurierskich, itp.)?*

PO. Czy przy okazji świąt zastanawiam się, czy ktoś może czeka na wiadomość ode mnie? Czy potrafię już sam znaleźć niektóre błędy w tym, co napisałem?

DU. Tworzymy własny alfabet; wizyta na poczcie; zabawa w pocztę – urządzamy własną klasową (szkolną) pocztę; piszemy listy do uczniów z innych szkół; piszemy zaproszenia na klasowe, szkolne imprezy; piszemy i wysyłamy telegram; piszemy zawiadomienie o ważnym dla nas wydarzeniu; piszemy pamiętnik klasowy, osobisty.

3.4. Wybrane wytwory sztuki, środki wyrazu plastycznego i muzycznego

Wtwory sztuki; sztuka dawnych ludzi; umiłowanie piękna a tworzenie dzieł sztuki; podstawowe środki wyrazu plastycznego; reprezentacje – ludzie w dziełach sztuki; obrazy religijne; zwierzęta i roślinność w sztuce; życie codzienne w dziełach sztuki; wystrój naszej klasy: wykonanie projektu, podział zadań, zebranie materiałów, wykonanie prac; projektowanie rzeźby, którą wszyscy lubimy i która mówi o naszej klasie; przygotowanie informacji o naszej klasie – wykonanie zdjęć lub portretów rysunkowych; opracowanie krótkich opisów o poszczególnych uczniach (zainteresowania, najważniejsze zdarzenia, plany na przyszłość); posługiwanie się prezentacjami graficznymi.

Projektowanie terenów zielonych dla klasy (szkoły); zbieranie potrzebnych informacji i pomysłów; przeprowadzenie rozmów i wywiadów; zorganizowanie dyskusji; wybór najlepszego pomysłu; wykonanie makiety do realizacji w klasach wyższych.

Muzyczne „obrazki” i muzyczne „zoo” – jako przykłady opisywania muzyką życia codziennego i przyrody; inne reprezentacje „tematycznych dzieł muzycznych”; tworzenie reprezentacji muzycznych opisujących dźwięki w przyrodzie.

Strona www; jej znaczenie; strona www jako nośnik informacji.

PW. *Czy tylko słowem można posługiwać się w przedstawianiu tego, co się chce komuś powiedzieć? Jaka jest różnica między fotografią a rysunkiem czy obrazem plastycznym? Jakiego kształtu są opakowania?*

PO. Czy już wiem, jaka dziedzina sztuki interesuje mnie najbardziej?

DU. Rysowanie, malowanie, autoportrety – malowanie i rysowanie; mój dom – rysowanie i fotografovanie; tworzenie rzeźby terenu z gliny (plasteliny); modelowanie przestrzenne; tworzenie form użytkowych; wizyta w muzeum – opisywanie najciekawszych obrazów; tworzenie reprezentacji plastycznych w różnych technikach przy okazji omawiania określonych zagadnień; słuchanie muzyki ilustracyjnej i filmowej; projekt – makieta „Nasza miejscowość”.

3.5. Brzmienie głosów, instrumentów muzycznych, dźwięków, rytm, tempo; śpiew, gra na instrumentach, ruch z muzyką

Znane piosenki; pieśni; hymn państwowy – jego treść i historia; zwyczaje rodzinne związane z muzyką i śpiewaniem; śpiew przy akompaniamencie muzycznym; śpiew *a capella*; ćwiczenia gimnastyczne w takt muzyki; pląsy, czyli piosenki z ruchem; chór, rodzaje, specyfika.

Rodzaje muzyki; muzyka poważna; muzyka inna niż poważna; ulubiony rodzaj muzyki; „człowiek-orkiestra” i jego materializacja w postaci instrumentów elektronicznych.

Instrumenty muzyczne; ich rodzaje, nazwy i przeznaczenie; grupowanie instrumentów muzycznych; najstarsze instrumenty muzyczne; wizyta na koncercie orkiestry symfonicznej; tworzenie dźwięków i melodii na wybranych instrumentach muzycznych i z wykorzystaniem innych przedmiotów (instrumenty muzyczne tworzone przez samych uczniów); rozpoznawanie dźwięków poszczególnych instrumentów muzycznych.

PW. *Dlaczego ludzie zajmują się instrumentami muzycznymi? Jakie znamy instrumenty muzyczne? Czy wiemy, jakie są najstarsze instrumenty muzyczne? Czy instrumenty zawsze służyły muzykowaniu? Jak możemy je pogrupować?*

Jakie znamy rodzaje muzyki? Dlaczego pewien rodzaj muzyki nazywamy muzyką poważną?

Jakie znamy piosenki? Czy piosenki też dzielą się na poważne i mniej poważne? Jak gra orkiestra? Na czym polega praca dyrygenta? Kto chciałby śpiewać w chórze?

PO. Na jakim instrumencie chciałbym grać? Ile piosenek znam na pamięć?

DU. Wybieramy przynajmniej dwa instrumenty i zbieramy o nich informacje; tworzymy w wyobraźni orkiestrę symfoniczną w naszej klasie; spotkanie

z muzykiem; tworzenie dźwięków na wybranych instrumentach muzycznych; rozpoznawanie dźwięków poszczególnych instrumentów muzycznych; konkurs na najlepszego znawcę instrumentów muzycznych; udział w koncercie chóru (szkolnego, lokalnego).

3.6. Zabawy i zabawki; gry dramowe, teatralne

Zabawy, zajęcia, przygody i zabawki dzieci: znane i ulubione zabawy; zabawki – kiedyś i dziś; organizowanie zajęć z zabawkami i bez; przygody różnych bohaterów i przygody własne dzieci.

Taniec i podstawowe ćwiczenia gimnastyczne przy muzyce; zabawy i gry dramowe, parateatralne; pantomima – wprawki w graniu ról; teatr lalek; budujemy własny teatr lalek; tworzymy klasowy teatr – dramatyczny czy satyryczny; zawód aktora – filmowego i teatralnego.

PW. *Jakie mamy ulubione zabawy? Jakie mamy ulubione zabawki? Czy dzieci zawsze miały zabawki? Co to jest teatr? Dlaczego ludzie chodzą do teatru? Jak było kiedyś życie aktorów? Jak zrobić własny teatr lalek?*

PO. Czy mam jakieś zabawki, którymi inne dzieci chciałyby się bawić? Czy we wspólnych grach i zabawach – zwłaszcza, gdy przegrywam – ogarnia mnie złość na kolegów? Co zrobić z zabawkami, które już mi się znudziły?

DU. Zbieranie starych zabawek i organizowanie wystawy, a potem muzeum zabawek; prezentacja przygotowanych przedstawień – aktorskich i lalkowych.

3.7. Posługiwanie się liczbami na co dzień

Pieniądże jako obiekt liczenia; rodzaje monet i banknotów; funkcja pieniędzy; banki i ich zadania; praca w kasie sklepowej; na czym polega praca kasjerki; po co są potrzebne pieniądze; czy pieniądze były zawsze; co to znaczy oszczędzać.

Mierzenie, różne narzędzia do mierzenia, podstawowe jednostki, przykłady miar z przeszłości; proste przykłady zapisu.

Ważenie – narzędzia i podstawowe jednostki; proste przykłady zapisu.

Zegar i kalendarz, jednostki czasu, proste obliczenia; różne rodzaje zegarów; konstruowanie własnego zegara.

Algorytmy dodawania i odejmowania pisemnego; algorytmy mnożenia i dzielenia pisemnego przez liczby jednocyfrowe.

PW. *Do czego potrzebne są pieniądze? Jakich monet i banknotów używamy? Skąd się biorą pieniądze? Jak można oszczędzać? Czym można zmierzyć wymiary klasy? Jak mierzymy odległość na boisku? Czy jedna minuta to długo? Od czego zależy długość kroku? Kiedy się zaczyna rok? Co to znaczy: od dziś za tydzień?*

PO. Kogo nazwalibyśmy oszczędnym? Czy potrafisz oszczędzać? Czym się kierujesz robiąc zakupy?

DU. Rozmowa ze sprzedawcą: na czym polega jego praca, co w niej jest najtrudniejsze, co trzeba robić, aby być dobrym sprzedawcą; zbieramy informacje o sposobach mierzenia odległości i ciężaru dawniej i dziś; projekt – różne sposoby mierzenia czasu; wizyta w banku (jeżeli możliwa); dokonywanie obliczeń czasu, pieniędzy, odległości. Zachowanie się (kulturalne) w sklepie, w banku, itp.

3.8. Stosunki przestrzenne, porządkowanie, klasyfikowanie; cykle i regularności, stosunki czasowe

Nasza klasa – jej kształt i wielkość; rysujemy portret naszej klasy; mój pokój; moja droga do szkoły – kto ma najdalej, a kto najbliżej; jak daleko do....; kto jest najwyższy, a kto najniższy w naszej klasie; kto jest najlżejszy w naszej klasie; przestrzenny model klasy; prezentacje graficzne wyników.

Podstawowe figury geometryczne, w tym trójkąt, kwadrat, prostokąt, koło.

Sprzęty w naszej klasie, ich położenie i przeznaczenie, czego jest więcej, czego mniej, czego po równo; grupowanie i układanie przedmiotów według wybranej zasady; co mamy w tornistrach – nazywanie i klasyfikowanie.

Poznajemy rośliny w naszej okolicy i klasyfikujemy je (rośliny zielne, krzewy, drzewa); grupujemy zwierzęta podobne do siebie – ze względu na różne cechy (sposób odżywiania się, kończyny, liczbę kończyn i inne cechy budowy); co znajdujemy wokół szkoły – wykonywanie mapy terenu, gdzie położona jest szkoła – za czym, przed czym, nieopodal czego.

Obserwujemy budynki w naszej okolicy; obserwujemy przyrodę i poszukujemy regularności: pojęcie symetrii, szlaczki i wzory geometryczne, symetria i regularności w przyrodzie (np. pajęczyna i jej budowniczy, świerk, komórki pszczele); pory roku – rytm zmiany; dni tygodnia; dzień i noc; rytm dnia.

Stosunki czasowe: „dawniej”, „wcześniej”, „dzisiaj”, „w przyszłości”, „jak dawno”, „kiedy w przyszłości”; czas – co to jest i jak go mierzymy; subiektywne odczucie czasu.

PW. *Jaka jest nasza klasa i co w niej się znajduje? Jak wygląda mój pokój (nasze mieszkanie) i co się w nim znajduje? Jakie organizmy żywe znajdują się w naszym najbliższym otoczeniu? Jak ludzie kiedyś mierzyli czas? Co zmienia nasze poczucie czasu?*

PO. Czy zawsze chcę mieć wszystkiego tyle samo, ile mają inni? Czy byłoby dla mnie ciekawe zbieranie przykładów regularności w przyrodzie?

DU. Projekt: inwentaryzacja naszej klasy; opracowanie spisu przedmiotów; wykonywanie przestrzennego modelu klasy; projekt: wzory i kształty na budynkach w okolicy; kształty liści oraz kształty zwierząt żyjących w trawach i ziemi wokół szkoły (zajęcia połączone z rysowaniem i/lub fotografowaniem); doświadczenia z poczuciem czasu.

3.9. Kultura ciała, zajęcia sportowe i zajęcia w terenie

Troska o własny wygląd, postawę, poruszanie się i ubiór; prawidłowa postawa w ławce; ćwiczenia korygujące wady postawy; podstawy codziennej toalety: przybory i środki czystości osobistej; pranie i czyszczenie odzieży; konserwacja obuwia; znaczenie odzieży i butów dla ochrony i prawidłowego funkcjonowania ciała.

Ćwiczenia fizyczne; podstawy gimnastyki sportowej; elementy musztry – znajomość komend; znaczenie gimnastyki dla ciała; ćwiczenia fizyczne i pomiary własnej wydolności; zasady ćwiczeń fizycznych; ćwiczenia bez przyrządów i z właściwymi dla wieku przyrządami gimnastycznymi;

Sportowe gry indywidualne i sportowe gry zespołowe – zalecane w I etapie kształcenia (bieganie, ćwiczenia gimnastyczne, skok w dal, jazda konna, jazda na rowerze, jazda na wrotkach i łyżwach, jazda na nartach, pływanie); ćwiczenia w wybranych sportach zbiorowych odpowiednich dla wieku i ich zasady; warunki fizyczne oraz intelektualne ważne dla poszczególnych gier sportowych; sędziowanie i kibicowanie; podstawy treningu.

Zajęcia terenowe i ćwiczenia terenowe; biegi i podchody; wędrówki piesze; kompas i wyznaczanie kierunków; posługiwanie się szkicem i mapą; wykonywanie szkiców terenu.

PW. *Dlaczego powinniśmy dbać o własny wygląd? Czy zawsze możemy ubierać się, jak nam się podoba? Jakie czynności codzienne są szczególnie ważne dla zdrowia?*

Jaki jest mój ulubiony sport? Jaki sport byłby dla mnie najbardziej odpowiedni ze względu na moje warunki fizyczne? Jak bawimy się w terenie? Jak orientować się w terenie? Jak działa kompas? Jak ludzie orientowali się w terenie, gdy nie było kompasu?

Jakie są gry sportowe? Co to jest olimpiada i jakie były jej początki? Dlaczego potrzebne jest sędziowanie? Czy musimy uczyć się, jak być kibicem?

PO. Czy codziennie wykonuję chociaż kilka ćwiczeń gimnastycznych? Czy nie robię czasem czegoś, co szkodziłoby mojemu zdrowiu?

DU. Wizyta u lekarza; rozmowa z rodzicami; rozmowa z nauczycielem wychowania fizycznego; systematyczne ćwiczenia fizyczne; obserwacja własnego ciała i zmian w nim zachodzących; sporządzanie dziennika ćwiczeń; zbieranie informacji o ulubionych zawodach sportowych; organizowanie prezentacji różnych gier sportowych; organizowanie klasowych zawodów sportowych w ulubionych konkurencjach; zajęcia terenowe – podchody i orientacja w terenie.

4. DZIECKO W ŚWIECIE MEDIÓW

4.1. Media a dzieci

Kino – początki kina; filmy nieme; podstawowe gatunki filmowe; filmy przygodowe i przyrodnicze; ulubione filmy; ulubione audycje telewizyjne (wizyta w studio telewizyjnym, jak powstają programy telewizyjne); radio, rodzaje audycji; prasa, rodzaje prasy; jak czytamy gazety; czasopisma dla dzieci – ich struktura, tematyka; zdjęcia ludzi w gazetach; ulubione czasopisma; reportaże uczniowskie; gazeta klasowa – jej działy i organizacja; rodzinne i osobiste sposoby oglądania telewizji, słuchania radia i czytania czasopism; radio i telewizja w szkole; drukowanie i drukarnia.

Reklamy w mass mediach; różnice między reklamami w czasopismach, radiu i telewizji; moje ulubione reklamy; reklama – jej zadania; czego dowiadujemy się z reklamy; świat w reklamie telewizyjnej.

Tworzenie materiałów do mediów: fakt a opinia o fakcie, rzeczywistość a fikcja; istota i sztuka fotografowania; reportaże fotograficzne; fotografie a rzeczywistość – porównywanie zdjęć; mikrofon i magnetofon – zasady działania i obsługa; jak powstaje film ruchomy – zabawy ze stroboskopem.

Analiza i ocenianie programów telewizyjnych i radiowych; kryteria analizy; cechy programów atrakcyjnych.

PW. *Kto lubi chodzić do kina? Jakich mamy ulubionych aktorów filmowych? Jakie są nasze ulubione seriale? Jakie są moje ulubione audycje telewizyjne? Jak powstają programy telewizyjne? Jakich audycji radiowych słuchamy? Które audycje są dla mnie ciekawsze – telewizyjne czy radiowe? Jakie audycje radiowe chcielibyśmy usłyszeć? Jakie znamy rodzaje czasopism i dzienników? Dlaczego potrzebujemy prasy? Jakie są moje ulubione czasopisma dziecięce? Jak powstaje gazeta? Jakie są moje ulubione reklamy? Czego możemy dowiedzieć się z reklamy? Jak zrobić własną reklamę?*

PO. Ile czasu spędzam przed telewizorem w ciągu jednego dnia? Czy potrafiłbym obliczyć, ile to jest w ciągu tygodnia, miesiąca, roku? Dlaczego nie słucham częściej radia?

DU. Tworzenie audycji radiowej; tworzenie i redagowanie klasowej, szkolnej gazety; analizowanie fotografii wykonanych przez uczniów danej klasy; pisanie reportaży czy opowiadań o tym, co się wydarzyło w naszej klasie; tworzenie własnej reklamy; realizowanie własnego programu telewizyjnego – prezentacja w telewizorach „własnej produkcji”; produkcja własnego papieru; pisanie na papierze własnej produkcji.

4.2. Współczesne źródła i technologie informacji;

korzystanie z czyteln i biblioteki

Biblioteka; zadania; rodzaje bibliotek; organizacja biblioteki; rodzaje źródeł informacji zgromadzone w bibliotekach (słowniki, encyklopedie, przewodniki

informatory, powieści, poezja, bajki, baśnie, fantastyka); korzystanie z biblioteki – katalogi tradycyjne i elektroniczne; moja biblioteka – książki znajdujące się w mojej bibliotece.

Informacyjne programy radiowe i telewizyjne; elektroniczne encyklopedie; Internet i programy multimedialne; poczta elektroniczna; posługiwanie się komputerem przy opracowywaniu tekstów słownych; urządzenia do gromadzenia i prezentacji informacji.

Przykłady algorytmów, podstawowe algorytmy działań pisemnych.

PW. *Po co są biblioteki? Jak zorganizowane są biblioteki? Ile i jakie książki znajdują się w mojej bibliotece? Jakie radiowe i telewizyjne programy informacyjne są nam znane? Jak wysłać list, nie idąc na pocztę? Czy książki i encyklopedie muszą być zawsze na papierze? Jak szukać haseł w encyklopediach multimedialnych?*

PO. *Czy zawsze oddaję pożyczone książki? Czy koleżanki i koledzy wiedzą o tym, że mam ciekawe książki? Czy szanuję wszystkie książki? Jeżeli mam komputer, to jak z niego korzystam?*

DU. *Zwiedzanie biblioteki szkolnej i publicznej; opowiadanie o zbiorach bibliotecznych; organizowanie biblioteki klasowej; realizacja projektu: badanie programów multimedialnych znajdujących się w bibliotece szkolnej; wysyłamy list pocztą elektroniczną; korzystamy z Internetu, zbierając informacje np. o patronie szkoły.*

4.3. Wielość środków komunikacji; tworzenie własnych prac z różnych dziedzin sztuki; rozumienie i tolerancja dla innych wypowiedzi artystycznych

Ludzie komunikują się między sobą – stosowane środki; komunikowanie się między ludźmi dawno temu; powody, dla których należy dbać o język polski i swój sposób mówienia.

Inne języki używane do komunikowania się – język ciała; mimika, gesty; ubiór a informowanie o sobie; język kolorów; język gestów umówionych; języki komunikowania się w różnych grupach zawodowych – np. marynarze i piloci; wybrane dzieła sztuki plastycznej.

Komunikowanie się u zwierząt – głosy, ruchy, ubarwienie; sposoby komunikowania się u znanych nam zwierząt.

Ulubione techniki plastyczne; rysowanie jako środek komunikowania; malowanie i rysowanie; rysowanie węglem; zasady i techniki odrysowywania; techniki i narzędzia wykonywania rzeźby; wernisaż; wernisaż w naszej klasie.

PW. *Jak ludzie komunikują się między sobą – czym się posługują? Jak komunikowali się kiedyś? Co nasz sposób mówienia może powiedzieć o nas innym? Dlaczego należy dbać o język, o sposób mówienia i pisanie? Jakie inne środki komunikowania znamy? Jak komunikują się ludzie w wybranych, znanych nam zawodach?*

PO. Czy rozpoznaję, kiedy mama się na mnie gniewa? Czy lepiej to rozpoznać u taty, czy u mamy? Czy mam swoją ulubioną technikę plastyczną? Jakich wyrazów używam, aby kogoś skrytykować? Które z nich mogą ranić innych, a mogłyby być zastąpione przez inne wyrazy?

DU. Wykonywanie prezentacji artystycznych: Co chciałbyś powiedzieć – komu i jak (technika dowolna)? Co to znaczy wernisaż? Rozmowa z dziećmi – co to jest język? Jakie mamy rodzaje języka? Jakie znaczenie ma język dla nas? Wyszukiwanie powodów, dla których należy dbać o sposób mówienia – rozmowa z rodzicami.

Organizowanie wernisażu w naszej klasie; wysyłanie listów z zaproszeniami; wykonanie ogłoszeń reklamowych; zasady organizacji wystawy: określenie i wybór ról, potrzebne środki i materiały.

5. DZIECKO W ŚWIECIE TECHNIKI

5.1. Narzędzia oraz urządzenia techniczne

powszechnego użytku i ich bezpieczne użytkowanie;

konstruowanie prostych urządzeń

Narzędzia i ich znaczenie dla człowieka; narzędzia, którymi posługiwał się człowiek kiedyś, a których już nie wykorzystuje oraz te, które wykorzystuje w dalszym ciągu; narzędzia rolnicze i przemysłowe; narzędzia znajdujące się w domu, ich przeznaczenie i posługiwanie się nimi; urządzenia techniczne w domu; zabezpieczenia mieszkania.

Telefon – jego przeznaczenie i krótka historia; o technicznych i etycznych zasadach korzystania z telefonu – prywatnego i publicznego; zasady korzystania z telefonu komórkowego – jako telefonu do specjalnych sytuacji; telefoniczne numery alarmowe.

Energia i jej rodzaje; energie wykorzystywane przez człowieka; energia cieplna – spalanie; tarcie – doświadczenia z tarciami (różne powierzchnie); przykłady urządzeń napędzanych energią elektryczną; podstawowe zasady korzystania z urządzeń elektrycznych i zachowania bezpieczeństwa.

Konstrukcje – mosty i kładki; dźwignie – huśtawki i inne dźwignie; waga szalkowa; dźwigi; dźwigi magnesowe; modele domów dla lalek; garaże dla samochodów; budowle z piasku oraz gipsu; budowle z kart do gry; konstrukcje do przesyłania wody; badanie wytrzymałości różnych materiałów (papier, drewno, żelazo); wzmacnianie wytrzymałości tworzywa poprzez sposób konstruowania urządzenia.

PW. *Jakie narzędzia znajdują się w moim domu? Jakie jest ich przeznaczenie? Jakimi narzędziami potrafię się posługiwać? Jakimi urządzeniami technicznymi wolno mi się posługiwać w domu? Czy umiem rozmawiać przez telefon?*

PO. Czy akceptuję to, że nie wolno mi brać do ręki niektórych narzędzi? Jak mogę to uzasadnić? Jak długo rozmawiam zwykle przez telefon? Czy jest mi łatwo przerwać rozmowę, gdy widzę, że ktoś inny potrzebuje zadzwonić? Jakich zasad przestrzegam w rozmowie telefonicznej?

DU. Rozmowa – po co są potrzebne człowiekowi narzędzia? Sporządzanie listy znanych i starych narzędzi w różnych zawodach – praca z albumami; spotkania z ludźmi tradycyjnych zawodów – szewc, piekarz, krawiec, itp.; wizyta w muzeum techniki – zapoznanie z narzędziami.

Wykonywanie spisu narzędzi znajdujących się w klasie; urządzenia techniczne znajdujące się w naszych domach; tworzenie listy urządzeń, które mogą być dla człowieka niebezpieczne; tworzenie regulaminu posługiwania się urządzeniami elektrycznymi; zajęcia konstrukcyjne – budujemy najwyższy dom, budujemy najwyższą konstrukcję z papieru.

5.2. Materiały i ich wykorzystanie; prace manualne z różnych materiałów; organizacja pracy; praca w wybranych zawodach

Materiały jako surowce do produkcji; drewno i jego pochodzenie; glina i jej pochodzenie; papier – produkcja papieru; własna, klasowa wytwórnia papieru; wycinanki z papieru – teatr cieni; konstrukcje z papieru; skąd się bierze cień; wycinanki jako sztuka ludowa; łączenie różnych materiałów – collage; robimy teatr lalek „drewnianek – szmacianek”; podstawowa obróbka drewna (wyłącznie w pracowni!); odpady drewna przy jego obróbce.

Inne materiały wykorzystywane przez człowieka; produkcja dóbr użytkowych; działalność artystyczna – rzeźby, pisanki, sztuki plastyczne; tworzywa sztuczne – jakie są podstawowe różnice między tworzywami sztucznymi a materiałami pochodzenia naturalnego

Praca a zabawa; zawody, jakie znamy; zawody kiedyś i dziś; praca w różnych zawodach kiedyś i dzisiaj; malowanie i wykonywanie makiet niektórych dawnych narzędzi; praca i życie na wsi oraz praca i życie w mieście; zakłady produkcyjne i usługowe w mojej miejscowości, w najbliższej okolicy; planowanie własnej pracy; racjonalne wykorzystanie materiału i czasu – organizacja pracy.

PW. *Co z czego robimy? Jakie mamy materiały, z których robimy rzeczy użyteczne dla człowieka? Co to znaczy oszczędne gospodarowanie materiałem? Jakie są podstawowe różnice między tworzywami sztucznymi a materiałami pochodzenia naturalnego? Kim chciałbym być, gdy dorosnę? Jakie znamy zawody? Czy możemy mówić o najbardziej potrzebnych zawodach?*

Co się dzieje z drewnem pod papierem ściernym? Czy zawsze przy tarceniu powstaje ciepło? Jak działają hamulce rowerowe? Jak hamujemy na sankach? Czy też powstaje ciepło? Co się pali, a co się nie pali? Dlaczego ogień był tak ważnym wynalazkiem dla człowieka?

Jak są zorganizowane stanowiska pracy naszych rodziców? Jak zorganizowane jest nasze stanowisko pracy? Czym jest planowanie i kiedy jest potrzebne?

PO. W jakim stanie zostawiam moje miejsce pracy? Na co i ile papieru zużywam codziennie? Czy uważam, że takie zużycie jest konieczne? Czy dbam o to, aby papier trafił do specjalnych pojemników? Do czego można spożytkować makulaturę? Czym dla mnie jest chleb? Czy wiem, z czego robi się chleb? Czy mogę tak samo traktować resztki chleba jak resztki zużytego papieru?

DU. Rozmowa z dziećmi o różnych surowcach – dzieci przynoszą różne produkty i rozmawiają o tym, z czego są one zrobione; wizyta w zakładzie stolarskim; wizyta u piekarza; organizowanie wystawy: produkt – surowiec.

5.3. Środki transportu

Specjalizacja produkcji jako jedna z przyczyn powstania transportu; siły przyrody a środki transportu; prąd rzeczny; wiatr; powietrze i ciśnienie; drogi wodne; drogi powietrzne; drogi kołowe; znaczenie opon na kołach rowerowych i samochodowych; środki transportu – dawniej i dzisiaj; jak się podróżuje w różnych krajach; warunki atmosferyczne a środki transportu i podróżowania; podróże w przyszłości.

Drogi – rodzaje dróg; dróżki i ścieżki; drogi w naszej miejscowości; drogi rowerowe; znaczenie dróg dla życia mieszkańców; znaczenie słowa „droga”.

Woda – rzeka, mosty, prąd rzeczny; statki i inne środki transportu wodnego; okręty podwodne.

Powietrze i jego obserwowalne właściwości; samoloty; sterowce; ciśnienie i opór powietrza – spadochrony; latawce; rakiety i podróże kosmiczne; środki transportu a czystość powietrza.

PW. *Dlaczego ludzie musieli i muszą transportować różne dobra, które wyprodukowali? Jakie znamy środki transportu? Które środki transportu są najstarsze? Jakich środków transportu już nie ma? Po co zakładamy opony na koła rowerowe i samochodowe? Jak podróżowano dawniej, a jak podróżujemy dzisiaj? Jak mogą wyglądać środki transportu w przyszłości?*

Dlaczego statki pływają? Dlaczego okręty podwodne mogą się zanurzać? Dlaczego samoloty latają? Jak można decydować o locie zrobionych przez nas samolotów i spadochronów? Jak sobie radzono w podróży w czasach, gdy nie znano kompasu?

PO. Czy zawsze trzeba jechać samochodem? W czym lepszy jest, według mnie, tramwaj lub rower od samochodu?

DU. Organizowanie wystawy – jak podróżowano i jakimi środkami transportu się posługiwano? Przeprowadzanie eksperymentu: co pływa, a co tonie; badanie powietrza; konstruowanie samolotów, spadochronów i latawców – wystawa wykonanych samolotów, spadochronów, latawców; zawody w lataniu – porównywanie osiągnięć oraz szukanie przyczyn osiągniętych rezultatów; wykonywanie bezpiecznej rakiety na powietrze.

5.4. Bezpieczeństwo; poruszanie się po drogach publicznych, rozpoznawanie sygnałów alarmowych o niebezpieczeństwie

Zasady bezpieczeństwa – miejsca i sytuacje, w których są potrzebne; bezpieczeństwo przy posługiwaniu się narzędziami; bezpieczeństwo przy posługiwaniu się urządzeniami technicznymi w domu; bezpieczeństwo w sytuacjach znajdowania się poza domem; poruszanie się po drogach publicznych – rodzaje znaków drogowych; najważniejsze dla nas znaki drogowe; kształt znaku a jego funkcja, figury geometryczne.

Sygnały i znaki bezpieczeństwa w naszej szkole; zachowanie się w razie alarmu w szkole i konieczności opuszczenia budynku szkolnego; podstawy bezpieczeństwa i przykłady zachowań pozytywnych i negatywnych w wybranych miejscach i sytuacjach: w lesie, nad wodą, w samochodzie, w domu, na drodze, w zabawie, na wycieczce szkolnej, w mieście, na wsi.

PW. *W jakich miejscach i sytuacjach są potrzebne zasady bezpieczeństwa? Jakie są rodzaje znaków drogowych? Po co są znaki drogowe? Jakie są sygnały i znaki bezpieczeństwa w naszej szkole? Czy wiem, jak zachować się w razie alarmu w szkole i konieczności opuszczenia budynku szkolnego?*

PO. Czy już wiem, jak zachować się podczas alarmu w szkole? Czy potrafię zaobserwować przykłady właściwego i niewłaściwego zachowania się na drogach publicznych? Kiedy mogę o sobie powiedzieć, że bezpiecznie korzystam z dróg publicznych?

DU. Rozmowa – co to jest bezpieczeństwo; zwiedzanie szkoły i poszukiwanie znaków alarmowych i ostrzegawczych; zbieranie różnych znaków sygnalizujących bezpieczeństwo i ostrzegających o niebezpieczeństwie; konkurs rysunkowy – jakich zasad bezpieczeństwa przestrzegamy w różnych miejscach: w lesie, nad wodą, w samochodzie, w domu, na drodze, w zabawie, na wycieczce szkolnej, w mieście, na wsi.

IV. Strategie osiągnięcia celów kształcenia

Wprowadzenie

W tej części programu przedstawimy podstawowe założenia dla proponowanych przez nas strategii nauczania. Następnie przedstawimy podstawowe wskazania metodyczne dotyczące nauczania pisania i czytania, umiejętności rachowania oraz rozwoju fizycznego. Są to te sfery działań ucznia, którym nauczyciel musi poświęcić szczególną uwagę w I etapie edukacji. Rozdział zamykamy rozbudowanym opisem kilku znaczących, naszym zdaniem, strategii nauczania, mających pełne zastosowanie na poziomie nauczania początkowego. Są to: metoda projektów, obserwacja i eksperymentowanie, twórcze rozwiązywanie problemów, gry, drama, twórczość artystyczna dzieci, praca w grupie oraz współpraca z rodzicami.

1. PODSTAWOWE ZAŁOŻENIA METODYCZNE

Dzieci wnoszą własny wkład w osobisty, poznawczy rozwój. W toku własnej aktywności i interakcji z otoczeniem, dziecko konstruuje własne rozumienie świata, który je otacza. Mechanizmem zmiany w wiedzy i umiejętnościach jest konflikt. W wyniku przeżywania konfliktu między posiadaną wiedzą o świecie a światem samym i działaniem w nim, dziecko dąży do równowagi, której to stan nigdy nie jest w pełni osiągalny (odpowiedź na pytanie rodzi kolejne pytanie). Opisuje to Piageta teoria adaptacji, gdzie w interakcje wchodzi dwa procesy – asymilacji i akomodacji. Podstawą wzajemnego zmagania się tych procesów jest porównywanie, stanowiące istotną bazę dla rozwoju intelektualnego, a zwłaszcza dla rozwoju operacji myślowych.

W dużym stopniu rozwój dziecka zależy od jego własnej aktywności, od podejmowanych przez nie działań intelektualnych. Wiele badań wskazuje na to, że rozwój mózgu nie tylko decyduje o tym, co dziecko potrafi, ale także zależy od tego co dziecko robi, jak bardzo jest aktywne oraz jak bardzo jest pobudzane do intelektualnego wysiłku.

Dziecko jest ciekawe odkrywania właściwości otaczającego świata – *Jak to działa? Co to robi? A dlaczego tak?* Powstające struktury w umyśle dziecka nie są wiernymi reprezentacjami świata, a jedynie strukturami powstałymi także pod wpływem dotychczasowych (uprzednich) doświadczeń dziecka. Stwarzanie dziecku możliwości popisywania się swoimi umiejętnościami i wiedzą nie tyl-

ko będzie dla niego atrakcyjne, ale będzie też zgodne z naturalnym procesem uczenia się. Dzieci samodzielnie wiele nauczyły się już o tym świecie, zanim ktokolwiek napisał scenariusz, aby je kształcić i przygotowywać do życia.

Współcześnie (bardzo często za Wygotskim) podkreśla się rolę społecznych interakcji pełniących rolę siły motorycznej rozwoju poznawczego u dzieci. Rozwój ten postępuje głównie poprzez internalizację narzędzi kulturowych, a tu szczególne znaczenie ma język. Proces rozwoju dzieci istotnie zależy od jakości interakcji z dorosłymi i z rówieśnikami. Im bardziej reakcje te oparte są na intelektualnym partnerstwie, wymianie doświadczeń, na wzajemnym wyjaśnianiu sobie problemów, tym lepiej dla rozwoju dziecka. Chyba najlepiej tę prawidłowość ujął Wygotski, formułując tezę o strefie najbliższego rozwoju. Oto bowiem dziecko w danym momencie swego życia potrafi to a to, bo to jest zgodne z obecnym stanem jego rozwoju. Przy współpracy z innymi, także z rówieśnikami, korzystając z nie zawsze świadomych podpowiedzi, może jednak dokonać znacznie więcej. Oczywiście dotyczy to też dorosłych. Zatem rola nauczyciela polegałaby także na stwarzaniu sytuacji współpracy, sprzyjających interakcji i stymulowaniu wykorzystywania posiadanych przez ucznia doświadczeń.

W konsekwencji przyjętych założeń, uczenie się rozumiemy jako **proces konstruowania nowych modeli i reprezentacji świata za pomocą manipulowania obiektami oraz narzędzi kulturowych i symboli z wykorzystaniem osobistego doświadczenia**. Jest to proces nieustannego negocjowania znaczenia, ze sobą, z rówieśnikami oraz z nauczycielem.

Zdobywanie wiedzy – głębszego rozumienia świata – zachodzi w głowie ucznia, nauczyciel stwarza uczniom tylko możliwości działań poznawczych. Proponujemy kilka ogólnych zasad, które powinny stanowić kryterium doboru strategii nauczania.

Pierwszą zasadą doboru strategii realizacji celów jest **stawianie problemów odpowiednich i atrakcyjnych dla uczniów**. Ta odpowiedniość i atrakcyjność problemów może się wyłonić dopiero w trakcie pracy z dziećmi.

Druga z zasad dotyczy **organizowania nauczania wokół pewnych podstawowych pojęć**. Mogą to być problemy, pytania lub sytuacje. Dzieci o wiele bardziej angażują się w zagadnienia prezentowane całościowo. Często ważniejsze dla nich jest skojarzenie niż jakiś merytoryczny związek – bo to skojarzenie jest z punktu widzenia dziecka po prostu logiczne.

Kolejna zasada postuluje **odkrywanie i docenianie wiedzy uczniów oraz uczniowskiego punktu widzenia w procesie kształcenia**. Świadomość uczniowskiej wiedzy potocznej oraz przekonań pozwala nauczycielom na osadzanie czynności uczenia się – także w kontekście wiedzy uczniów. Sprawia to, że nowe wiadomości, umiejętności i poglądy zostaną powiązane z wiedzą już posiadaną. Działanie takie pozwala nauczycielowi na budowanie pomostu między obecnym rozumieniem danych zagadnień przez uczniów, a rozumieniem

bardziej złożonym. W ten sposób szkoła będzie przejmować inną rolę – mniej będzie źródłem informacji, a bardziej miejscem weryfikacji, systematyzacji i utrwalania wiedzy.

Jako ostatnią zasadę proponujemy **ocenie wiedzy i umiejętności uczniów w kontekście ich doświadczeń, stworzonych im warunków i ich wiedzy uprzedniej**, a więc oceniamy w kontekście całego środowiska uczenia się. Nieco odmienne rozumiemy też tutaj środowisko uczenia się – dla nas środowiskiem uczenia się jest także to wszystko, co uczestniczy w konstruowaniu nowej wiedzy o świecie, to wiedza uprzednia, styl poznawczy ucznia, a także relacje między uczniem a przedmiotem poznania.

2. PODSTAWOWE ZAŁOŻENIA NAUKI CZYTANIA, PISANIA, RACHOWANIA ORAZ ROZWOJU FIZYCZNEGO

Czytanie i pisanie. Zdając sobie sprawę z faktu, że żadna ze współczesnych metod początkowej nauki czytania i pisania nie jest metodą doskonałą, zdecydowaliśmy się zastosować metodę analityczno-syntetyczną – wyrazową o charakterze funkcjonalnym. Analiza przebiega od wyrazu, poprzez sylabę, do głoski. Synteza natomiast odwrotnie: od głoski, poprzez sylabę, do wyrazu. Stopniowo rezygnujemy z etapu sylabizowania. Wykorzystujemy zatem przede wszystkim elementy metody fonetycznej (słuchowej), ale także wzrokowej. Fragmentarycznie posługiwać się będziemy metodą globalną.

Punktem wyjścia jest zawsze wyraz znany dziecku. Przed zapoznaniem ucznia z nowymi literami pisanymi stosujemy ćwiczenia przygotowawcze, kształtujące umiejętność słuchania, widzenia i mówienia – podstawowe elementy potrzebne przy początkowej nauce czytania i pisania. Pragniemy ułatwić naukę czytania i pisania także poprzez zastosowanie elementów Metody Dobrego Startu. Dzięki temu następuje polisensoryczne poznawanie poszczególnych liter alfabetu. Dzieci powinny jak najszybciej wykorzystać umiejętności pisania liter do pisania konkretnych wyrazów i krótkich zdań, a także tekstów użytkowych. Dzięki temu szybko mogą dostrzec użyteczność nabywanej umiejętności.

Istotą czytania jest rozumienie treści. Szczególną uwagę zwracamy więc na kształtowanie umiejętności czytania i zrozumienia tekstu już od początku nauki czytania i pisania. Należy dać dziecku możliwość cichego, samodzielnego przeczytania tekstu (i zrozumienia go), zanim zacznie czytać go głośno.

Umiejętność rachowania. Bardziej lub mniej świadomie korzystamy z tej umiejętności w codziennym życiu: w sklepie, na poczcie lub w banku, przy planowaniu budżetu domowego, remontu mieszkania. Ta praktyczna użyteczność może stać się silnym czynnikiem motywującym do nauki. Wymaga to jed-

nak zachowania właściwych proporcji pomiędzy badaniem sytuacji konkretnych i praktycznych, a operowaniem pojęciami abstrakcyjnymi.

Umiejętność rachowania jest także ważna z punktu widzenia dalszej kariery szkolnej ucznia. Jak pokazuje praktyka, do odniesienia sukcesu na lekcjach matematyki w klasach IV–VI, a także i niektórych innych przedmiotów, potrzebna jest właśnie odpowiednia biegłość w rachowaniu. Dlatego rozwijanie umiejętności rachunkowych dzieci uznaliśmy w naszym programie za jedno z najważniejszych zadań. W kształtowaniu tych umiejętności stosujemy podejście konstruktywistyczne. Staramy się stwarzać takie sytuacje, w których dzięki kontekstowi badanego zjawiska i wcześniejszym doświadczeniom dzieci same będą aktywnie współtworzyć podstawy swojej wiedzy. Proponujemy, aby w procesie edukacyjnym umiejętności rachunkowe uczniów były rozwijane poprzez:

1. Badanie i omawianie sytuacji życiowych. Punktem wyjścia przy poznawaniu przez dzieci nowego pojęcia czy nowej umiejętności jest rzeczywista sytuacja (czy sytuacje) zaistniała w klasie lub w życiu codziennym. Przy okazji konkretnych działań powstają problemy, które trzeba omówić i dokładniej zbadać, powstają warunki do generowania i wartościowania pomysłów. Pozwala to na odwołanie się do tego, co dziecko na dany temat już wie, do jego wiedzy nieformalnej, tzn. zdobytej poza zorganizowanym procesem edukacyjnym i jego wcześniejszych doświadczeń i obserwacji. Takie działania zmuszają do mówienia, słuchania, argumentowania, badania kontekstów, itd.

2. Rozwiązywanie zadań tekstowych. Tradycyjnie, zadania tekstowe są okazją do sprawdzenia umiejętności zastosowania wiedzy. W naszym programie są one pierwotne w stosunku do metod obliczeniowych – dzięki kontekstowi sytuacyjnemu, który jest bliski dziecku i podpowiada mu sposób postępowania, służą one tworzeniu metod, a nie tylko ich stosowaniu. W zadaniu, bardziej niż otrzymany wynik, interesuje nas sposób rozumowania. Dotyczy to w równym stopniu sposobu poprawnego, jak i tego, który prowadzi do złego wyniku. Znalezienie i usunięcie przyczyny błędnego wyniku jest gwarancją rzeczywistego postępu. Musimy więc dzielić się informacjami o zastosowanych metodach i rozmawiać o nich, badać, w jakich innych sytuacjach też mogą być przydatne i stopniowo je uogólniać.

3. Uczestniczenie w grach i zabawach matematycznych. Gry mogą być bardzo pomocne w doskonaleniu poznanej metody postępowania. Dostarczają wielu „przykładów” do rozwiązania i pozwalają na natychmiastowe ich sprawdzenie (przy dobrej organizacji) w motywujący i atrakcyjny sposób. Gry służą także wsparciu oddziaływań wychowawczych oraz integrują różne obszary wiedzy.

4. Wykonywanie dodatkowych ćwiczeń o charakterze utrwalającym. Ćwiczenia te mogą iść w ślad za grami i być np. skróconym przedstawieniem sytuacji, które wystąpiły w jakiejś hipotetycznej rozgrywce, a niekiedy mogą te gry zastępować.

Takie podejście pozwala na stopniowe budowanie umiejętności rachunkowych ucznia w sposób dla niego atrakcyjny i, jak pokazuje praktyka, przede wszystkim skuteczny.

Zapewnienie warunków i wspieranie rozwoju fizycznego dzieci. Podstawowym zadaniem szkoły (działającej w ścisłym porozumieniu z rodzicami i uczniami) jest zapewnienie dzieciom harmonijnego rozwoju biopsychospołecznego, ale równie istotne jest wdrażanie do zdrowego, aktywnego trybu życia oraz ukształtowanie prawidłowych nawyków prozdrowotnych. Ze względu na zwiększającą się ilość czasu spędzanego przez dzieci w pozycji siedzącej, należy zwrócić uwagę na kształtowanie nawyku zmieniania pozycji ciała oraz wdrażania do codziennych ćwiczeń fizycznych.

Ciało dziecka w młodszym wieku szkolnym cechuje duża elastyczność mięśniowo-stawowa, duża plastyczność aparatu ruchowego, nieznaczna siła mięśni, przyspieszony wzrost i rozwój fizyczny. Dzieci znajdują się w okresie „rozkwit” aktywności ruchowej. Potrzeby ruchowe powinny być zaspokajane możliwie wszechstronnie i w sposób jak najbardziej naturalny dla dziecka – w postaci zabaw i gier ruchowych. Zajęcia ruchowe powinny kształtować umiejętności użytkowe (bieg, chód, rzut, skok), rekreacyjno-sportowe i organizacyjne. Koniecznością jest podejmowanie przez uczniów intensywnych działań manipulacyjnych prowadzących do rozwijania sprawności palców i dłoni (co zwrótnie wpływa na rozwój obwodów neuronalnych w mózgu). Zalecamy wyposażanie klas w pojemniki na piasek, wodę, kukurydzę, kasztany bądź żołądź.

Zajęcia ruchowe mogą być realizowane poprzez następujące formy:

- kilkuminutowe zajęcia, zintegrowane z treściami i charakterem zajęć edukacyjnych w klasie szkolnej – w tym, zwłaszcza w klasie I, działania związane z przelewaniem, przesypywaniem czy ugniataniem;
- zajęcia ruchowe w specjalnej sali (sali gimnastycznej), jako 30 lub 40-minutowe lekcje wychowania fizycznego skorelowane z wychowaniem umysłowym, emocjonalnym oraz społecznym;
- zajęcia poza budynkiem szkolnym (na boisku, w terenie);
- wyprawy do „zielonych szkół”;
- zajęcia fakultatywne (np. na basenie).

W pakiecie edukacyjnym *Przygoda z klasą*, w scenariuszach zajęć zamieściliśmy propozycje krótkich zajęć ruchowych (często z wykorzystaniem muzyki) odbywających się w sali szkolnej czy poza budynkiem szkolnym. Zajęcia te są zintegrowane z realizowanym blokiem tematycznym.

3. PROPONOWANE PODSTAWOWE STRATEGIE NAUCZANIA

PROJEKTY EDUKACYJNE W PRACY Z DZIEĆMI

Na etapie nauczania zintegrowanego, **metoda projektów to wspólne – grupowe wykonywanie jakiegoś przedsięwzięcia, którego ukończenie zaowocuje**

je konkretnym, materialnym wytworem. Istotą jest tutaj wspólne planowanie działań – określanie celów, dobieranie metod i środków służących realizacji, pełnienie różnych ról oraz ocenianie efektów. Efekt, będący dziełem kilku grup bądź całej klasy, może być przedmiotem podziwu ze strony rodziców i uczniów klas starszych.

Szczególne zalety tej metody polegają na rozwijaniu umiejętności pracy grupowej, podejmowania różnych ról, komunikowania się, korzystania z różnych źródeł informacji, przejmowania odpowiedzialności za własne uczenie się, planowania działań oraz prezentacji ich efektów. Włączenie projektów edukacyjnych już na tym etapie umożliwi w przyszłości realizację większych programów zespołowych.

Odwoływanie się do pracy grupowej, jako podstawowej metody wychowawczej, w czasie działań prowadzonych metodą projektów może wpłynąć na budowanie zespołu klasowego, da możliwość wzajemnego uczenia się, podejmowania odpowiedzialności za realizację zadań, ułatwi akceptowanie różnic pomiędzy umiejętnościami dzieci, sposobami działania, wyrażania emocji, itp.

Proponujemy następujące rodzaje działań w realizacji metody projektów:

1. Organizacja wypraw jako formy poszukiwań, badań, przeżywania przygód (od etapu planowania, przez gromadzenie potrzebnych rekwizytów, po opis doświadczeń). Odchodzenie od „wycieczek klasowych” na rzecz „wypraw” zawierających element przygody (uczenie się jako przygoda) oraz dążenia do osiągnięcia konkretnego celu.

2. Projektowanie i budowanie wystawy jako formy prezentacji efektów działań projektowych (połączone np. z wyprawami, spotkaniami z rodzicami), gdzie dzieci wspólnie opracowują plan wystawy, dzielą się zadaniami oraz prezentują swe dokonania.

3. Tworzenie muzeum jako zbioru problemowego, formy odpowiedzi na wcześniej sformułowane pytania czy zagadnienia (*Co znaczy, że jestem stąd? Jak jest zbudowany świat? Co wiemy na jakiś temat?*; „Ślady”, „Muzeum Rozumów”, „Moja miejscowość”, itp.).

4. Projekty badawcze, techniczne pozwalające dzieciom na samodzielne poszukiwanie rozwiązań, np. w jaki sposób zbudować maszynę z określonych elementów, jak zrobić własną mapę świata z oznaczeniem występowania zwierząt charakterystycznych dla poszczególnych stref, czy jak zrobić makietę miejscowości.

Projekty o charakterze społecznym – np. organizacja Dnia Ziemi jako działania wokół zagadnień z nią związanych, przygotowanie ważnej informacji, przeprowadzenie wyborów samorządowych w klasie, formy reporterki, badań terenowych (np. kto 20, 50 lat temu też chodził do I klasy, co wiemy o naszej ziemi, itp.).

5. Projekty artystyczne – wernisaże, formy teatralne (te, które samodzielnie przygotowują dzieci wchodząc w role aktorów, scenografów, charakteryzatorów, itp.), muzyczne, działania konstrukcyjne realizujące wyraźne, sformułowane

przez dzieci cele (np. wehikuł czasu, kosmolot, baśniolot, łódź argonautów), bal tematyczny, itp.

6. Projekty literackie – tworzenie książek zespołowych, drukowanie i włączenie do zbiorów biblioteki (np. antologia tekstów o psie, „zbiór bzdur”, własna opowieść, opowieść dla przybysza sprzed 1000 lat, opowieść dla złotej rybki, itp.);

Z przyjęciem tej metody wiąże się potrzeba realizacji projektów edukacyjnych. Zespół nauczycieli może zrealizować np. projekt „Muzeum”, którego efektem będzie stworzenie muzeum szkolnego, a głównymi twórcami staną się dzieci lub projekt „Moja miejscowość” zrealizowany w formie filmu edukacyjnego dla uczniów (np. z występującymi nauczycielami). Inną formą mogą być projekty wychowawcze, np. „Zdrowa klasa”, którego efektem będzie zmiana nawyków żywieniowych dzieci.

Metoda projektów daje szczególne możliwości dla działań długofalowych, gdyż dzieci mają specyficzną łatwość wchodzenia w działania połączone z fabułą. Ciekawym przykładem może być projekt „Story line” (włączenie dzieci w jakąś opowieść, ciąg zdarzeń). Problematyka zajęć budowana jest w oparciu o opowieść prowadzoną przez kilka tygodni. Na przykład wyprawa króla do różnych krain służy wprowadzeniu elementów geografii. Fikcja dotyczy tylko postaci występujących w opowieści, pozostałe elementy są prawdziwe.

DZIAŁANIA TERENOWE Z DZIEĆMI

Ważnym elementem naszego programu są zajęcia realizowane w terenie, czyli w sytuacjach pozaszkolnych. Najważniejszym kryterium doboru tych miejsc jest występowanie warunków pozwalających na poszerzanie doświadczeń dzieci – związanych z poznawaniem zjawisk i zdarzeń w miejscach naturalnie z nimi powiązanych. Teren nakłada się tu na terytorium, po którym poruszamy się wspólnie z dziećmi i jest bezpośrednio związany z realizowanymi treściami czy programowo rozwijanymi umiejętnościami.

Realizacja takich zajęć wymaga doskonalenia metod pracy z grupą, kierowania uczeniem się w sytuacjach pozaszkolnych, budowania różnych form obrzędowości, stwarzania okazji do uczestniczenia w kulturze, wartościowania różnych zjawisk z nią związanych, itp.

Proponowane formy działań terenowych to:

1. Plenery artystyczne – związane ze świadomym wybieraniem miejsca do malowania, poszukiwaniem środków do wyrażania piękna, zachwytu, z kontemplacją piękna. Połączenie zajęć w plenerze z formami teatralnymi, muzycznymi lub literackimi jest okazją do łączenia różnych form ekspresji. Inaczej odczytuje się „Brzydkie Kaczątka” nad jeziorem, obserwując łąbędzie z młodymi niż w klasie, sięgając tylko do ilustracji.

2. Trasy zadaniowe – budowane w nawiązaniu do aktualnej tematyki realizowanej na zajęciach. Mogą stanowić zarówno wprowadzenie do problematyki,

jak i podsumowanie cyklu zajęć pozwalające na wykorzystanie wiedzy i doświadczeń dzieci. Dobrym przykładem może być wędrówka śladem znaków (np. strzałek) połączona z odczytywaniem listów oraz wykonywaniem zawartych w nich zadań (motywacja zarówno do doskonalenia umiejętności czytelnicych, jak i rozwijanie współpracy w grupie przez pełnienie w niej ról, działanie na rzecz innych, negocjowanie, itp.). Trasa historyczna opowie dzieciom o miejscach, osobach, zdarzeniach, o których się pamięta i rozmawia, bo są ważne. (*To pomnik kogoś bardzo ważnego. Opowiedzcie o nim tak, żeby stał się bardzo bliiski ... A teraz idźcie do najbliższego kiosku/księgarni i sprawdźcie, czy można kupić widokówkę z pomnikiem. Narysujcie swoją własną i wyślijcie do ... itp.*).

Jeżeli planujemy kilkudniowe wyjazdy, warto przygotowywać dla dzieci różne trasy zadaniowe, także późnym wieczorem. Wędrówka w ciemnościach, **pod opieką dorosłych opiekunów**, poza tym, że jest wielką przygodą i może pomagać w przezwyciężaniu obaw przed ciemnością, pozwala na przeżywanie urody nocnego nieba, tajemnicy leśnych szelestów, cieni, czy wreszcie własnej odwagi.

3. Zajęcia w muzeach oraz zabytkach – forma integralnie związana z wychowaniem do uczestnictwa w kulturze, do wartościowania rzeczy i zjawisk. Stwarza niemal nieograniczoną możliwość kontaktu z autentykiem, pozwala na tworzenie sytuacji, w których eksponat pozwala na wykreowanie odległej, niedostępnej inaczej, rzeczywistości. Kamienne narzędzie może „wywołać” świat jego użytkownika; rozmowa o czyimś portrecie jest nie tylko rozmową o obrazie – dotyczy samej osoby oraz jej rzeczywistości; światło padające przez wąską szczelinę w wieży „wnosi” ze sobą światło, klimat innego, dalekiego czasu, itp. Muzea mogą pełnić rolę niezwykłych pracowni, w których można prowadzić badania na każdy temat, manipulując oryginalnymi przedmiotami lub działając w ich pobliżu. Już samo przebywanie w ich bliskości wywołuje poczucie bezpośredniości, „posiadania”. Rozmawiając o jakimś przedmiocie, nie rozmawiamy przecież o eksponacie w muzeum.

4. Zbieranie informacji, „reporterka” – służy rozwijaniu skutecznego porozumiewania się w różnych sytuacjach, pozwala na włączenie innych dorosłych, ich doświadczeń, postaw, zachowań, wyborów, w specyficzne grono wychowawców. Zajęcia dziennikarskie kształcą umiejętności związane z prowadzeniem obserwacji i dostrzeganiem ważnych zjawisk, umiejętności wyrażania opinii, opisywania ich i uwidaczniania. Są dobrą szkołą stawiania pytań oraz wysłuchiwanie odpowiedzi. Dzieci mogą prowadzić specjalne teczki, w których zbierają materiały, wycinki prasowe, własne spostrzeżenia. Mogą założyć własną taśmotekę gromadzącą wywiady przeprowadzone przez siebie lub audycje nagrane w radio (dobre wzory pytań, ćwiczenie umiejętności wysłuchiwanie, poszukiwania odpowiedzi, łączenia odpowiedzi z poprzedzającymi je pytaniami, itp.).

5. Zajęcia poszukiwawcze – tropienie zaginionych zabytków, sprawców, rozwiązań, przedmiotów, itp. kształci umiejętności związane z korzystaniem z róż-

nych źródeł informacji, współpracą w grupie, wytrwałością w działaniu w sytuacjach trudnych, itp. Wędrówka z mapą i poszukiwanie śladów dawnych nazw ulic pozwala na rozwój dociekliwości, uczy myślenia historycznego, formułowania i weryfikowania hipotez, ale również uczy dostrzegać pytania w otoczeniu, wiązać znane dzieciom odpowiedzi z pytaniami, które powinny je poprzedzić (np.: *Co to znaczy, że wiemy, co się zdarzyło w jakimś miejscu? Dlaczego chcemy to wiedzieć? Dlaczego pragniemy nazywać gwiazdy, a potem poznawać ich nazwy?*).

MANIPULOWANIE, OBSERWOWANIE I EKSPERYMENTOWANIE

W nauczaniu początkowym występują trzy rodzaje czynności badawczych, które są zgodne z naturalną ciekawością poznawczą dziecka oraz z prawami jego rozwoju. Są to manipulowanie, obserwacja i eksperymentowanie.

Manipulowanie rozumiemy tutaj jako wykonywanie intencjonalnych działań na obiektach materialnych. W wyniku tych działań, poprzez posługiwanie się zmysłem dotyku, wzroku oraz słuchu dziecko poznaje objekty – ich budowę, wytrzymałość, wygląd oraz działanie. W obszarze tych działań mieści się także konstruowanie.

Obserwacja – to ukierunkowane skupienie uwagi poprzez zaangażowanie wzroku i słuchu na określonych obiektach i procesach bliskich dziecku. Obserwacja może być spontaniczna, kierowana przez zmiany w obiektach lub ukierunkowana, inspirowana głównie poprzez chęć poznania czegoś. Obserwacja może być połączona z rejestrowaniem spostrzeżeń przy pomocy prostych narzędzi (kartka papieru i ołówki) lub bardziej skomplikowanych, jak: magnetofon, aparat fotograficzny czy kamera telewizyjna.

Przeprowadzanie doświadczeń to ingerowanie przez dziecko w określone środowisko, np. wrzucanie kamyka do wody i obserwacja zmian, badanie wytrzymałości danej warstwy lodu czy sporządzanie mieszanin. W manipulowaniu zaangażowany jest głównie dotyk (ten zmysł jest głównym środkiem zbierania danych) i nie występuje zamierzona ingerencja w dany obiekt. Przy obserwowaniu pracuje wiele zmysłów (są one podstawowymi narzędziami zbierania danych) oraz nie występuje ingerencja w obserwowane objekty, jak np. obserwacja zachowań pszczół przy ulu. Szczególnym przypadkiem doświadczenia jest eksperyment. Występuje tu ingerencja w obserwowane objekty – poddajemy je zmianie według przemyślanych założeń, następnie obserwujemy zmiany i orzekamy o słuszności naszych przypuszczeń. W eksperymencie wykorzystuje się zarówno zmysły, jak i myślenie hipotetyczne polegające na formułowaniu przypuszczeń.

Rozpoczynające naukę dziecko jest jeszcze w naturalnym okresie ciekawości, zwłaszcza wobec otoczenia. Manipulowanie pozwala na rozwijanie sprawności rąk, na przykład poprzez grę na instrumentach muzycznych, zabawę z ziarnami kukurydzy, z wodą czy piaskiem. Manipulowanie sprzyja także rozwijaniu koordynacji wzrokowo-ruchowej. Jest to bardzo ważne dla rozwoju liczby połą-

czeń neuronalnych w ośrodkach mózgu odpowiedzialnych za poszczególne palce. Jednak zwracamy również uwagę na znaczenie manipulowania dla rozwijania cierpliwości – zwłaszcza, gdy mamy do czynienia z obiektami niezbyt wielkimi czy trudnymi do uchwycenia.

Obserwacja – to podstawowy środek poznawania rzeczywistości oraz rozwijania sprawności zmysłów. Jest to także instrument kształtowania postawy systematyczności, wytrwałości oraz kształtowania wyobraźni. W młodszym wieku szkolnym rozwija się w pełni zdolność do posługiwania się reprezentacjami ikonicznymi, czyli przedstawieniowymi (obrazowymi) – ich rozumienie oraz tworzenie. Wielość i różnorodność obserwowanych obiektów, zapisywanie, rysowanie i omawianie spostrzeżeń jest z kolei podstawą do kształtowania pojęć abstrakcyjnych oraz wzbogacania języka. Szczególne miejsce przypisujemy tutaj obserwacji ukierunkowanej, połączonej z rejestracją i omawianiem dokonanych spostrzeżeń.

Eksperymentowanie – to podstawa dla rozumowania, a przede wszystkim dla sprawdzania i wnioskowania. Zachęcamy, aby tam, gdzie to możliwe posługiwać się eksperymentem. Nie zawsze musi on być podejmowany przez wszystkich uczniów w tym samym czasie. Można to robić rotacyjnie; codziennie wykonuje go inna grupa. W trzeciej klasie dzieci mogą już pracować z kartami pracy i możemy pozwolić na ich względnie samodzielną pracę. Wyniki przeprowadzonych badań i doświadczeń możemy omówić wspólnie, podobnie jak wspólnie możemy zrealizować pierwszy etap, a mianowicie aktywizowanie posiadanej wiedzy.

Uznajemy, że w nauczaniu początkowym można wprowadzać pojęcie eksperymentu, hipotez oraz zmiennych. Zajęcia z tarciem (prezentowane w scenariuszu) są dobrym przykładem tego, że można wprowadzać kategorię zmiennych – niekoniecznie wymagając od dzieci, aby takim słowem się posługiwały (wystarczy: *to zależy od tego... a to od tego*; nazwa może pojawić się później).

Proponujemy następujące trzy podstawowe kroki w organizowaniu zajęć opartych na dziecięcej obserwacji i eksperymentowaniu:

1. Ujawnianie i aktywizowanie posiadanej już przez dzieci wiedzy oraz umiejętności. Ma tu miejsce także prezentowanie dylematów z osobistego doświadczenia przez konfrontację własnych wypowiedzi z wypowiedziami innych; ważne jest, aby każde dziecko miało taką szansę – stąd w pierwszej klasie efektywniejsze byłoby rysowanie; w drugiej klasie można organizować pracę w parach; w trzeciej już dyskusja w małych grupach (np. przy omawianiu czasu możemy dzieciom postawić pytanie: *Co to jest czas?*) Dzieci mogą rysować czy rozmawiać w parach. Podstawowym wymogiem jest zapewnienie każdemu dziecku warunków do wypowiedzi, przy początkowej akceptacji formy językowej czy plastycznej. Dziecko samo podejmuje próbę zmiany zastosowanej formy pod wpływem obserwacji innych. Pytania formułujemy raczej w taki sposób: *Co przez to rozumiesz?* Unikamy uwag typu: *Tak się nie mówi.*

2. Konstruowanie nowych znaczeń. W tej fazie podejmowane są działania mające doprowadzić do rewizji posiadanej wiedzy, do budowania nowych zna-

czeń. Przy działaniach badawczych jest niezwykle ważne, aby dzieci same formułowały pytania oraz proponowały możliwe odpowiedzi. Uruchamiamy wtedy myślenie typu: *nie wiem, ale myślę, że to mogłoby być tak...* Cenne poznawczo jest także zapraszanie dzieci do wspólnego wymyślenia działań weryfikacyjnych. Sprawdzanie hipotez jest bardzo atrakcyjnym dla dzieci działaniem, bo przecież to one przewidywały jakieś rozwiązanie. Inspirujemy wtedy myślenie: *myślałem, że..., a stało się tak...* Taki właśnie sposób rozumowania jest wskaźnikiem uczenia się.

3. Zestawienie uzyskanych wyników ze swoją i innych uprzednią wiedzą. Przy eksperymencie najpierw próbujemy z dziećmi określać konsekwencje zaobserwowanych zdarzeń: *czemu to może służyć; czy teraz rozumiem, dlaczego...* – pytamy też: *co jeszcze jest związane z naszym stwierdzeniem?* Potem możemy znów prosić dzieci o pracę w parach lub wykonywanie rysunków. Jak już podkreślaliśmy wyżej, jest to niezwykle ważny etap dla uczenia się dzieci, głównie dla stopniowego przejmowania przez nie odpowiedzialności za własne uczenie się. Mamy tu do czynienia z dojrzewaniem do świadomego uczenia się. Możemy też proponować przeglądanie albumów. Dopiero na końcu przychodzi czas na dłuższą wypowiedź nauczyciela, prezentację jego doświadczeń, opinii, innych przykładów.

Jako nauczyciele pierwszego etapu kształcenia przede wszystkim inspirujemy i akceptujemy autonomię poznawczą uczniów oraz ich inicjatywę w uczeniu się. Chodzi tu głównie o stwarzanie klimatu i inspirowanie uczących się do stawiania pytań, do projektowania działań, które odpowiadałyby na te pytania. Interesujemy się i próbujemy poznać rozumienie pojęć przez uczniów, zanim przedstawimy własne rozumienie danych pojęć (zwykle bowiem rozpoczęcie zajęć od prezentacji materiału przez nauczyciela prowadzi do nawyku oczekiwania przez dzieci jedynej poprawnej odpowiedzi, co w efekcie prowadzi do zamykania przed wieloma uczniami drogi do uczenia się). Wykorzystujemy surowe dane, podstawowe źródła wraz innymi materiałami fizycznymi oraz interaktywnymi, po to, by podejmować z dziećmi próby ich opracowywania.

Nie zawsze jest ważny wynik (zapamiętanie i powtórzenie czegoś), czasami ważniejszy jest proces dochodzenia do wyniku – uczestnictwo w nim samo w sobie jest kształcące i rozwija dziecięce operacje umysłowe. Pozwalamy uczniom najpierw na budowanie własnego rozumienia badanych zagadnień, formułowanie uogólnień, by później móc konfrontować je z innymi opiniami.

STRATEGIA NAUCZANIA ROZWIJAJĄCEGO UMIEJĘTNOŚCI TWÓRCZEGO ROZWIĄZYWANIA PROBLEMÓW

Wiele z proponowanych przez nas zadań dydaktycznych ma charakter problemów otwartych (dywergencyjnych), zwanych też problemami twórczymi. Zgodnie z koncepcją J. P. Guilforda, są to problemy, które mają wiele poprawnych, optymalnych czy też trafnych lub pożądanych rozwiązań. Problemy tego

typu (np. *Jakie pojazdy jeżdżą po drodze? A jakie pływają? Co chroni dzieci przed mrozem? Jakie zastosowanie w gospodarstwie domowym ma woda?*, itp.), zawarte w sytuacjach dydaktycznych, stymulują i rozwijają zdolności wytwarzania dywergencyjnego (rozbieżnego), utożsamiane z myśleniem twórczym. Stymulują zarówno płynność, jak i giętkość myślenia, stanowią również dobrą podstawę do działań pobudzających szereg istotnych operacji myślenia twórczego: kojarzenia, metaforyzowania, abstrahowania, przekształcania, tworzenia analogii. Pytanie nauczyciela, mające charakter otwarty, pozwala również otworzyć twórczą dyskusję, w czasie której dochodzi do formułowania samodzielnych sądów, przekonań i hipotez, rozwijana jest postawa refleksyjna i krytyczna w stosunku do utartych schematów. Uruchamiane są więc wyższe procesy poznawcze. Problemy otwarte pozwalają też zerwać ze szkolnym dyktatem pytań o zapamiętane wiadomości.

Prymat problemów dywergencyjnych nie oznacza jednak całkowitego pominięcia problemów zamkniętych. Czynności oceniania i myślenie krytyczne stanowią immanentne składniki procesu twórczego rozwiązywania problemów i nie są czymś dodatkowym czy pomocniczym. Ponieważ jednak dydaktyka szkolna od wielu lat zaniedbywała rozwijanie myślenia dywergencyjnego, a przesadnie zwracała uwagę na krytycyzm i zdolności rozwiązywania problemów dobrze określonych, dlatego zasadne wydaje nam się położenie silniejszego akcentu w czasie lekcji na rozwiązywanie problemów otwartych.

W codziennej praktyce dydaktyczno-wychowawczej wdrażanie do umiejętności rozwiązywania problemów otwartych (poznawczych i realizacyjnych) może polegać na tym, że nauczyciel organizuje sytuacje uczenia się przebiegające w następujących, niżej opisanych fazach.

1. Koncentrowanie uwagi i wywołanie ciekawości poznawczej – w tej fazie zachęcamy uczniów do twórczego rozwiązywania problemów przez krótki opis tego, co uczniowie będą wykonywali, prezentację ciekawego materiału ikoniznego (zdjęcia, film, pomoc dydaktyczna, itp.) lub wprowadzenie interesującej gry twórczej (np. zagadki, pytania-dylematu, paradoksu). Etap ten ma służyć koncentracji uwagi na tym, co za chwilę będzie się odbywało w sali lub poza szkołą i wytworzenie odpowiedniej motywacji poznawczej.

2. Dostrzeganie, projektowanie oraz rozwiązywanie problemów i zadań – ten etap poświęcony jest odkrywaniu, definiowaniu i wytwarzaniu własnych (praca jednostkowa) lub grupowych (praca grupowa) pomysłów rozwiązania problemu dywergencyjnego. Faza ta obejmuje wysuwanie przez uczniów różnorodnych, często naiwnych lub błędnych czy też chaotycznych hipotez rozwiązania. Powstają w ich umysłach pomysły, idee, koncepcje rozwiązań, które zostaną poddane indywidualnej lub grupowej ocenie i weryfikacji.

3. Realizowanie pomysłów (próby, gra dramowa, doświadczenia) – uczniowie próbują realizować pomysły ocenione jako oryginalne, pomysłowe, interesujące, a więc piszą, rysują, malują, opowiadają o tym, co zaobserwowali lub wyobrazili sobie, wcielają się w postaci („są w roli”), itd., a następnie konfron-

tują swe dokonania z dokonaniem kolegów lub innych zespołów. Dzieli się też opiniami o swych realizacjach i kłopotach, jakie napotkali radząc sobie z postawionymi zdaniami twórczymi.

4. Podsumowanie (zakończenie) – faza ta obejmuje formułowanie uogólnień, ustalenie przydatności zdobytych umiejętności i wiedzy w codziennych sytuacjach, próby oceny swoich działań i działań kolegów. Jest to więc wstęp do ważnego z punktu widzenia wychowawczego szczerego i otwartego dzielenia się informacjami zwrotnymi i poszukiwania praktycznych zastosowań nowej wiedzy i nowych umiejętności.

Problemy otwarte, jak zakładamy w całym programie, stymulują myślenie twórcze dzieci i stanowią dobrą podstawę do rozwijania wielu ważnych procesów poznawczych zarówno wtedy, gdy uczeń ma do czynienia z zadaniem matematycznym, jak i artystycznym czy przyrodniczym.

GRY W REALIZACJI CELÓW EDUKACYJNYCH NAUCZANIA POCZĄTKOWEGO

Gra i zabawa są naturalnymi sposobami funkcjonowania dziecka, stąd być może wynika ich ogromna przydatność w procesie nabywania przez dzieci wiedzy i umiejętności.

Stosowanie gier w realizacji zadań nauczania początkowego może uatrakcyjnić proces nauczania, a przez to pełnić funkcje motywujące i to dzięki tzw. motywacji wewnętrznej, czyli wynikającej z tego, że to, co w danym momencie dziecko robi jest dla niego samo w sobie atrakcyjne, przyjemne i ważne. Ponadto gry sprzyjają rozwijaniu umiejętności postrzegania i wyrabianiu szybkiej orientacji, czyli wspierają ogólny intelektualny rozwój dziecka.

Ważną cechą gier jest to, że dostarczają okazji do wielu różnorodnych ćwiczeń i powtórzeń, niezbędnych do opanowania konkretnych umiejętności (często o charakterze algorytmicznym); gra pozwala na dość atrakcyjne robienie rzeczy nawet zupełnie nieatrakcyjnych i często zniechęcających dzieci do uczenia się, np. opanowywanie tabliczki mnożenia, dzięki odpowiednio przygotowanym grom może być jednym z przyjemniejszych przeżyć edukacyjnych małego ucznia. Posiadające elementy rywalizacji gry mogą motywować do samodzielnego doskonalenia umiejętności – wykorzystywany ekwipunek i naturalne reguły sprawiają, że każde dziecko może w domu potrenować przed bardziej prestiżową rozgrywką na lekcji.

Gry wprowadzają ucznia w świat nowych pojęć i treści oraz ułatwiają poznawanie faktów i prawd z różnych obszarów wiedzy.

Natomiast jako techniki interakcyjne, gry pomagają uczniom we wzbogacaniu języka oraz stwarzają warunki sprzyjające świadomemu operowaniu nim. Nie tylko umożliwiają, ale także zachęcają do dyskusji zarówno pomiędzy uczniem i nauczycielem, jak i samymi uczniami, a dzięki temu przyczyniają się do rozwoju umiejętności skutecznego porozumiewania się. Tym samym stwa-

rzają warunki do współdziałania i współpracy; wdrażają, zwłaszcza w przypadku gier zespołowych, do współodpowiedzialności za jej przebieg i efekt.

Dodajmy, że gry tworzą w naturalny i często niespodziewany sposób sytuacje problemowe, a kontekst zdarzenia oraz przebieg rozgrywki mogą zachęcać dzieci do aktywnej obserwacji i samodzielnego odkrywania nowych faktów, a w konsekwencji mogą pobudzać twórczość i wyobraźnię. Poza tym mogą być punktem wyjścia do samodzielnej lub grupowej pracy badawczej uczniów.

Gry wymagają opracowywania strategii przez uczniów, a w konsekwencji dostarczają dziecku okazji do samokontroli, do podejmowania decyzji, analizowania ich i badania popełnionych błędów. W efekcie stają się ważnym narzędziem w rozwijaniu umiejętności uczenia się. Jako techniki oparte na interakcjach, gry uczą przestrzegania przyjętych reguł i norm, a przez to, że zwykle są stosowane w małych grupach, ułatwiają indywidualizację nauczania; często można w nich sięgać „na różną głębokość”: w wielu grach innego wysiłku wymaga zdobycie punktów, a innego uzyskanie ich maksymalnej liczby.

Z punktu widzenia nauczyciela, gry stwarzają sposobność do obserwacji dziecka w jego „naturalnym” środowisku oraz do oceny jego aktualnych osiągnięć w sytuacji wolnej od „stresu szkolnego”. Występując w roli obserwatora możemy przekonać się, jak dziecko formułuje swoje myśli, jak ocenia i uzasadnia sądy, w jaki sposób posługuje się językiem, jak rozumie występujące w grze pojęcia.

Nie ma takiego obszaru wiedzy, takich treści i umiejętności, które byłyby „odporne” na wykorzystanie gier dydaktycznych. Przy odrobinie wyobraźni i wiedzy fachowej można opracować grę do każdego tematu, dla każdej klasy i na każdą lekcję. Mogą one być wykorzystywane i w szkole, i poza nią. Dzięki ich możliwej różnorodności mogą czerpać z nich korzyści uczniowie o różnych poziomach sprawności.

Cechą dobrej gry dydaktycznej jest prostota reguł i łatwość ich modyfikacji w zależności od konkretnej potrzeby. Możemy dzięki temu tworzyć własne gry, służące realizacji innych celów i o innych poziomach komplikacji niż ich pierwowzory. Możemy także zachęcić do tego dzieci. Temat i forma gry mogą być tak dobrane, aby dydaktyczny aspekt wykonywanych czynności był dla ucznia możliwie niewidoczny, a założone cele były osiągane jakby „przy okazji”. Gra powinna także przynosić korzyść nam nauczycielom. Tak jest np. wtedy, gdy występuje w niej akceptowalna dla uczestników wzajemna kontrola, która jednocześnie w znacznym stopniu uwalnia nas od konieczności sprawdzania i poprawiania wyników działań uczniów.

Jak wynika choćby z przytoczonej wyżej, niekompletnej przecież listy edukacyjnych walorów gier, właściwie dobrane i zastosowane gry mogą stworzyć warunki do bogatego i wszechstronnego rozwoju dziecka oraz klimat, który sprzyja efektywnej nauce. Mogą one ułatwić budowanie klasowego zespołu i włączanie rodziców w edukacyjną przygodę ich dzieci.

Dla ucznia gra musi być przede wszystkim ciekawą, atrakcyjną zabawą o prostych, zrozumiałych regułach, nie wymagających od uczestnika specjalnego dodatkowego przygotowania, zachęcających, a nie zniechęcających do brania w niej udziału. Powinna ona pozwalać na swobodną działalność w pewnych określonych ramach, ale najczęściej z dość wyraźnym zróżnicowaniem interesów jej uczestników.

Używanie gier jest jedną z form pracy w grupach i podlega tym samym „prawom”. Warto więc pamiętać, aby:

- stosować gry możliwie systematycznie, jako stały element lekcji – dzięki temu uczniowie stopniowo dostosują swoje zachowanie do naszych oczekiwań;
- zawsze starannie podawać reguły gry i ilustrować je przykładami czy przykładową rozgrywką;
- pierwszą serię rozgrywek przeznaczyć na usunięcie wątpliwości dotyczących zasad gry, a zwłaszcza sposobu wyłaniania zwycięzców;
- pamiętać, tam gdzie jest to wskazane, o potrzebie zapisywania przebiegu gry;
- nie przestawać na jednokrotnym użyciu gry, wracać do niej wielokrotnie, chyba że z jakiegoś powodu zupełnie nie spełniła naszych oczekiwań.

Warto pamiętać o tym, że eksponowanie rywalizacyjnego charakteru gier może przyczynić się do wzmocnienia, a nie osłabienia, stresu szkolnego. Dlatego też korzystając z gier musimy równocześnie uczyć trudnej sztuki rywalizacji, przegrywania i wygrywania oraz właściwych, związanych z nimi, zachowań. Musimy także pamiętać o tworzeniu wokół gier właściwego klimatu i przemyślanym doborze rywalizujących z sobą grup czy zawodników.

DRAMA JAKO STRATEGIA EDUKACYJNA W I ETAPIE KSZTAŁCENIA

W edukacji wczesnoszkolnej właściwie dobrane, atrakcyjne metody pracy z dziećmi mają fundamentalne znaczenie dla uzyskania pożądanych efektów. Drama wydaje się być najbardziej naturalnym i najwłaściwszym sposobem pracy z dziećmi, bazując na zachowaniach szczególnie bliskich dzieciom: zabawie, grach, umiejętności życia fikcją, improwizacji słownej, ekspresji ruchowej, muzycznej czy plastycznej.

Drama to sposób pracy z uczniem, którego podstawą jest fikcyjna, wyobrażeniowa sytuacja, powstająca, gdy kilka osób we wspólnej przestrzeni przedstawia coś, co nie jest w danym czasie obecne, używając jako środków wyrazu swoich ciał i głosów. Istotą dramy jest odgrywanie ról. Granie roli polega na wczuwaniu się w jakąś postać bez jej odtwarzania w sensie aktorskim. Rozwiązywanie problemów w wyimaginowanych sytuacjach to, według teoretycznych

założeń dramy, uodpornienie przeciwko przyszłym frustracjom i niepowodzeniom. Odrywając ucznia od codzienności, drama rozładowuje kompleksy, zahamowania i napięcia psychiczne, pomaga w nawiązywaniu emocjonalnych kontaktów koleżeńskich, rozbudza wiarę we własne siły. B. Way głosi, że drama ma pomóc w pełnym harmonijnym rozwoju każdej jednostki poprzez koordynację ciała, umysłu, serca i wszystkich potencjalnych możliwości osobowości.

W ćwiczeniach dramowych, od gier dramatycznych poczynając, a na technice roli kończąc, istotną rolę odgrywa słowo. Jest ono integralną częścią działań, środkiem ekspresji. Dziecko prowokowane sytuacją noszącą pozór zabawy spontanicznie opowiada, opisuje, składa sprawozdania, charakteryzuje. Są to naturalne sposoby ekspresji, choć na pewno w formie niedoskonałej. Drama dyscyplinuje swobodne wypowiedzi, mówienie staje się wewnętrznym umotywowaną potrzebą, nie przymusem odpowiadania na pytania nauczyciela. Podczas zajęć organizowanych na bazie dramy należy przestrzegać pewnych zasad. Oto niektóre z nich:

- inspirujemy dziecko do stworzenia sobie maski, spoza której uczestnicy mogą bezpiecznie sprawdzać idee i czyny: *Normalnie bym tego nie powiedział, zrobił, ale teraz mogę; teraz mi wolno;*
- zajęciami kierujemy tak, aby dziecko miało okazję do zbadania punktów widzenia lub emocji, których zwykle się nie doświadcza;
- zachęcamy do nadawania sobie nowego statusu: *Wy jesteście ekspertami, a ja potrzebuję waszej pomocy lub rady;*
- motywujemy jednostki i grupy do badania, dyskusowania, udzielania rad, negocjowania, rozwiązywania problemów i podejmowania decyzji;
- pytaniami zachęcamy do badania języka i stosowania w nowych sytuacjach (np. bawienie się słowami, tworzenie ciągu skojarzeń; używanie wyrazów, zwykle stosowanych w jednym kontekście, w kontekście innym, np. słowa „wujek” używamy tylko na określenie brata mamy; określenie „ty osłe” przenosimy na „jestem osłem”; dane słowo, powszechnie używane i nadużywane eliminujemy całkowicie, próbując szukać zastępników);
- pobudzamy wyobraźnię, zachęcając dzieci do samodzielnego tworzenia scenariusza dla własnej roli;
- nagradzamy za efektywne przekazywanie faktów – zwięzłe, aktywne i w kontekście emocjonalnym.

We wszystkich przypadkach nauczyciel musi mieć jasno sprecyzowane cele. Granie ról służy uczeniu się, a nie przygotowywaniu przedstawienia. W dramie nie gra się kogoś, a jest się sobą, w nowych, nie zawsze doświadczonych na co dzień, sytuacjach. Dzięki temu dostarcza się dziecku momentów bezpośredniego doświadczenia, przekraczającego zwykłą wiedzę, wzbogacającego wyobraźnię, działającego na emocje.

Ćwiczenia dramowe tworzą dogodną sytuację pozwalającą na uświadamianiu dziecku oczywistego faktu, że każda wypowiedź jest zdeterminowana tym, kto

mówi, do kogo mówi i po co mówi. Od tego zależy, co mówimy i w jaki sposób. Pociąga to za sobą różnorodne pomysły ćwiczeń językowych, które są swoistą interpretacją hasła programowego: wielokrotna parafraza tekstu ze wskazaniem celu przekształceń (mówimy, żeby zdenerwować, zaskoczyć, rozśmieszyć, itp.).

Każde działanie dramowe musi kończyć się omówieniem. Ten element jest niezwykle konieczny z punktu widzenia zakładanego celu. Omówienie dramy wzbogaca ponadto twórcze działania uczniów o dodatkowy walor kształcący. Prowokuje bowiem do wymiany zdań, rozwiązywania problemów, rozstrzygnięcia kwestii, uczy kultury werbalnej. Dzieci w młodszych klasach szkoły podstawowej już zaczynają dyskutować. Sztuka dyskusji nie stanowi odrębnego problemu dydaktycznego, a doskonalą ją w działaniu.

Efektami pracy metodą dramy w młodszych klasach szkoły podstawowej może być:

- pozbycie się przez uczniów strachu przed odpowiedzialnością, wystąpieniem przed klasą czy przed społecznością szkolną na apelu lub uroczystości;
- rozbudzenie zainteresowań sztuką, literaturą, teatrem, plastyką, muzyką;
- rozbudzenie twórczej aktywności w wielu sferach działalności szkolnej i pozaszkolnej – próby literackie, redagowanie gazetki, uczestnictwo w zespole teatralnym, organizowanie imprez dla innych;
- wzbogacenie zakresu słownictwa, umiejętności wyrażania myśli za pomocą języka mówionego i pisanego;
- zintegrowanie uczniów w koleżeńskie, wychowujące się wzajemnie i pomagające sobie także w nauce, zespoły;
- wzrost dyscypliny uczniów, wykształcenie umiejętności podporządkowania własnych potrzeb potrzebom klasy;
- umiejętność samokontroli;
- rozwój poczucia humoru, otwartej postawy wobec życia, odpowiedzialności za własne postępowanie i los innych ludzi, życzliwości i serdeczności.

Drama ma jeszcze jedną, chyba najważniejszą zaletę – uczniowie stosunkowo łatwo i szybko wchodzą w jej rolę, angażując się emocjonalnie. Takie kształcenie ma dla nich wymiar osobisty i społeczny zarazem. Pozwala ona niektórym uczniom (np. nieśmiałym) na stawanie się osobami znaczącymi w swoim środowisku. Drama stwarza zatem nauczycielowi szansę na wzbogacanie środowiska wychowawczego.

Zenon Klemensiewicz poczynił kiedyś kluczową z pozycji kształcenia języka uwagę, że dziecko mówi wtedy, gdy ma o czym, wie jak ma mówić i chce mówić. Ćwiczenia dramowe rozstrzygają dwie kwestie, a mianowicie dostarczają dzieciom tematów do wypowiedzi (gdy ma o czym) i motywują potrzebę spontanicznego wypowiedziania się (gdy chce mówić).

TWÓRCZOŚĆ ARTYSTYCZNA DZIECI

Poprzez twórczość artystyczną dzieci wyrażają swoje uczucia, wyobrażenia i przekazują swoją wiedzę. Ekspresja artystyczna stwarza równocześnie sprzyjające warunki dla rozwoju emocjonalnego i społecznego dziecka, doskonalenia jego procesów poznawczych oraz ćwiczenia zmysłów i motoryki. Wzbogaca osobowość dziecka, jest okazją do samopoznania i samokształcenia. Daje niepowtarzalną okazję do doświadczania radości tworzenia oraz cieszenia się efektem swojej pracy.

Proponujemy zatem następujące formy aktywności twórczej:

- działalność plastyczną,
- ekspresję muzyczną,
- twórczość literacką,
- ekspresję ruchową

oraz inne formy będące połączeniem dwu lub kilku wcześniej wymienionych, a w szczególności przedstawienia, które łączą w sobie wiele działań twórczych.

W proponowanych zajęciach twórczych stosujemy różnorodne sposoby pobudzania wyobraźni i wrażliwości dzieci. Sięgamy do tekstów literackich, utworów muzycznych, dzieł plastycznych, zapewniając przez to równocześnie kontakt z dziełami sztuki. Odwołujemy się do obserwacji otaczającej dzieci rzeczywistości, ćwicząc u nich spostrzegawczość, pamięć, koncentrację uwagi, a także poszerzając ich wiedzę i zaspokajając naturalną ciekawość świata. Stwarzamy dzieciom okazję do dostrzeżenia tego, czego jeszcze nie zauważyły, zachwycenia się pięknem wokół nich. Pokazujemy bogactwo środków wyrazu i technik, proponujemy korzystanie z różnych materiałów, narzędzi, instrumentów – po to, aby każde dziecko mogło czerpać z nich tak, jak potrafi, aby każde miało możliwość osiągnięcia sukcesu. Zachęcamy do stwarzania dzieciom swobodnej i bezpiecznej atmosfery pracy twórczej tak, by mogły rozmawiać o swojej pracy, wymieniać między sobą uwagi, dzielić się doświadczeniami, samodzielnie decydować o tym, kiedy ich praca jest skończona, próbować jeszcze raz, kiedy nie są zadowolone ze stworzonego dzieła. Pomoże nam to w nawiązaniu bliższego kontaktu z dziećmi, wspieraniu ich w momentach niepewności, zachęcaniu do samodzielnych poszukiwań.

Proponując pracę w grupach, stwarzamy dzieciom możliwość samodzielnego organizowania swojej pracy, doskonalenia umiejętności komunikowania się z innymi, inspirowania i wspierania się nawzajem, uczenia się od rówieśników. Dajemy im szansę stworzenia wspólnego dzieła, z którym wszyscy się identyfikują, którym wszyscy się cieszą.

Zakładamy eksponowanie prac dzieci (np. plastycznych, literackich), prezentowanie ich innym – rodzicom, uczniom szkoły, w środowisku (np. utworów muzycznych, spektakli teatralnych), utrwalanie (na fotografiach, filmach) lub przechowywanie w klasowym lub uczniowskich zbiorach. Pozwala to dzieciom na dokonywanie samooceny, uczy szacunku dla własnej i cudzej pracy.

Zamiast oceniania proponujemy rozmowę z dziećmi o tym, jak pracowały, co stworzyły. Doceniamy wtedy ich zaangażowanie, odkrywanie nowego, uczymy je dostrzegania wartości zarówno procesu tworzenia jak i efektu pracy, aprobujemy różne sposoby postrzegania i interpretowania świata. Uczymy je tolerancji.

PRACA W GRUPIE

Wiele działań w życiu ludzkim opiera się na współpracy grup i zespołów, dlatego umiejętności współpracy w grupie uczymy od najwcześniejszych lat. Składa się na nią wiele innych umiejętności nazwanych kluczowymi, które zostały wyszczególnione w *Podstawie Programowej*, co zobowiązuje każdego nauczyciela do uwzględniania ich w realizowanych przez siebie zajęciach.

Praca w grupach, oprócz współpracy może przyczynić się do:

- respektowania przyjętych zasad i dyscypliny;
- doświadczania współzależności i współodpowiedzialności;
- doskonalenia umiejętności komunikacyjnych (zabierania głosu, wypowiadania swoich myśli, respektu dla zdania innych, rozwiązywania problemów);
- aktywizowania wszystkich uczniów (co jest szczególnie ważne dla dzieci nieśmiałych lub pracujących wolniej);
- wzajemnej inspiracji (co ma miejsce podczas dzielenia się swoimi pomysłami, doświadczeniami).

Nowoczesna edukacja opiera się na koncepcji aktywności własnej i działaniach zespołowych. Program *Przygoda z klasą* w całej rozciągłości uwzględnia to założenie. Już od pierwszych dni nauki w szkole uczniowie przygotowani są do współpracy w grupie. Najpierw zwracamy uwagę na integrację zespołu. Wprowadzamy zabawy pozwalające na poznanie się wszystkim uczniom i zbudowanie ich wzajemnego zaufania. Po tym etapie, kiedy grupa już się dobrze pozna, nadchodzi czas na ćwiczenia w komunikowaniu się. Dzieci uczą się słuchać, formułować myśli w postaci zdań i ujednolicać nadawane komunikaty z pozycją ciała. Przestaje być dla nich zagadką język gestów. Dowiadują się, kiedy ktoś jest zakłopotany, wstydy się lub czuje się niepewnie. O tym wszystkim mówi jego ciało, trzeba tylko umieć to zauważyć. Kiedy poziom komunikacji w grupie możemy uznać za wystarczający, rozpoczynamy pracę w zespołach. Pierwszym krokiem są zajęcia w parach. Uczniowie otrzymują zadania wymagające od nich współpracy, wzajemnego wspomaganie się i poszukiwania informacji. Jeżeli cała klasa przejdzie ten etap pracy z powodzeniem, to możemy przystąpić do organizowania zajęć w większych grupach.

Praca w grupie jest nastawiona na naturalne procesy porozumiewania się i dzielenia się przemyśleniami, czyli na interakcję, będącą podstawą edukacji wczesnoszkolnej.

WSPÓŁPRACA Z RODZICAMI

Prezentowany program jest próbą postulowanej od lat integracji oddziaływań wychowawczo-dydaktycznych nauczycieli i rodziców. Choć w naszej rzeczywistości oświatowej jest to zjawisko nowe, w wielu koncepcjach pedagogicznych stanowi ono jeden z podstawowych warunków prawidłowego funkcjonowania systemu edukacyjnego. W szkołach montessoriańskich przyjmuje się zasadę, że jednym z trzech czynników decydujących o powodzeniu pracy wychowawczej jest wszechstronne współdziałanie szkoły ze środowiskiem rodzinnym i społecznym dziecka. Tylko wtedy możliwe jest stworzenie w nowym otoczeniu tej samej atmosfery wychowawczej, co w domu. Również w koncepcji szkoły waldorfskiej przyjęto zasadę, iż szkoła opiera się na współpracy rodziców, nauczycieli i uczniów. Podobne postulaty znajdujemy w idei szkoły otwartej i środowiskowej.

Biorąc pod uwagę powyższe postulaty oraz uwzględniając osobiste doświadczenia autorów proponujemy program, który podkreśla konieczność świadomego oraz czynnego uczestnictwa rodziców w procesie szkolnej edukacji dziecka, czyniąc jednym z ważniejszych zadań dla nauczyciela nawiązanie przyjaznego kontaktu między szkołą i domem.

Podstawowymi warunkami skutecznej współpracy nauczycieli i rodziców jest przekonanie obu stron o konieczności współdziałania, wzajemna wymiana informacji o dziecku, jego postępach, trudnościach i sposobach ich przezwyciężania, zaangażowanie nauczycieli i rodziców w działania mające na celu stworzenie przyjaznej atmosfery w klasie, szkole, grupie rówieśniczej, wspólna dbałość o zapewnienie optymalnych warunków materialnych do nauki dzieci.

Dla nawiązania rzeczywistej współpracy między nauczycielem a rodzicami proponujemy wykorzystanie wielu różnorodnych form. Jako bardzo efektywne uznajemy cykliczne spotkania z rodzicami organizowane na zakończenie opracowywania kolejnych *Książek ucznia*. Przebieg procesu dydaktycznego został zaprojektowany w taki sposób, że ostatni (szósty) moduł jest jednocześnie zebraniem najważniejszych umiejętności rozwijanych na danym etapie. Jego zwieńczeniem jest wspólne spotkanie dzieci i rodziców, w czasie którego uczniowie prezentują swoje osiągnięcia, a także przygotowują zadania dla swoich opiekunów. W ten sposób rodzice, aktywnie uczestnicząc w spotkaniu dowiadują się czego i w jaki sposób uczą się ich dzieci. Poznają również wzajemne relacje między nauczycielem a uczniami oraz stosunki panujące między dziećmi. Spotkania takie są również czynnikiem integrującymi całą społeczność. Ułatwiają stworzenie atmosfery szczerości, zaufania, zrozumienia i radości. W czasie tego typu spotkań rodzą się i ugruntowują jakościowo nowe, humanistyczne stosunki interpersonalne, a także otwarta komunikacja między ich uczestnikami.

Proponujemy także inne formy kontaktu. Wzajemnej wymianie informacji o dziecku mogą służyć indywidualne rozmowy w ramach cotygodniowego

dyżuru nauczyciela, telefoniczny kontakt (np. w czasie choroby) oraz dostarczanie szczegółowej oceny opisowej (np. dwa razy w semestrze).

O przebiegu procesu dydaktycznego rodzice mogą dowiedzieć się również dzięki:

- spotkaniom ogólnoszkolnym;
- spotkaniom w ramach „otwartych dni szkoły”, którym mogą towarzyszyć wystawy i aukcje prac plastycznych dzieci;
- wiadomościom umieszczanym na tablicach informacyjnych dla rodziców;
- lekcjom otwartym.

Integracji zespołu mogą również służyć wycieczki współorganizowane przez rodziców; wspólne działanie (np. przy okazji „sprzątania świata”), prowadzenie niektórych zajęć przez lub z udziałem rodziców (np. spotkanie z ekspertem), klasowe świętowanie (np. Dzień Matki), pomoc przy organizacji imprez sportowych (np. z okazji Dnia Dziecka).

Stosowanie przez nauczycieli wielu różnorodnych form współpracy powoduje, że rodzice stają się rzeczywistym partnerem w procesie dydaktycznym – dzięki temu, że każdy z nich może znaleźć dla siebie interesującą go formułę.

Projektując *Przygodę z klasą* staraliśmy się uczynić wszystko, aby od pierwszego spotkania ułatwić nauczycielom nawiązanie serdecznego kontaktu, nie tylko z dziećmi, ale również z ich rodzicami.

V. Proponowane metody oceniania

W prezentowanym programie przyjmujemy filozofię oceniania wypracowaną przez zwolenników podejścia humanistycznego (T. Amabile, A. Brzezińska, E. Misiorna, B. Śliwerski), którzy traktują ocenę jako konstruktywne opisywanie, informowanie o postępach ucznia w procesie uczenia się i rozwoju. Podobnie jak inni twórcy programów kształcenia zintegrowanego, wyróżniamy trzy funkcje oceny opisowej.

Funkcja informacyjna polega na określeniu tego, co dziecku udało się poznać, zrozumieć, opanować; jakie wiadomości i umiejętności zdobyło, co potrafi, a czego nie; jak radzi sobie w sytuacjach problemowych; jak współpracuje i kontaktuje się z innymi.

Funkcja korekcyjna polega na wskazaniu tego, co uczeń robi dobrze (poprawnie, właściwie), a nad czym jeszcze musi popracować; co powinien zmienić w systemie zachowań i wiadomości; czego ma zaniechać i co usprawnić lub zmienić, itp.

Funkcja motywacyjna polega na zachęcaniu ucznia do podejmowania aktywności poznawczej, dodawaniu wiary we własne siły, budzeniu zaufania do własnych możliwości uczenia się i dokonywania zmian w zachowaniu, rozwija autonomiczną motywację poznawczą.

Według autorów programu *Przygoda z klasą* dobre ocenianie powinno spełniać określone warunki:

- powinno sprzyjać kształtowaniu się różnych, nie tylko poznawczych (intelektualnych) uzdolnień dzieci, a tym samym powinno kształtować adekwatne poczucie własnej kompetencji;
- powinno rozwijać i wzmacniać poczucie własnej wartości, opartej na realistycznej ocenie możliwości dziecka;
- powinno uwzględniać możliwości każdego dziecka, nie tylko intelektualne, ale także działania, ekspresyjne, społeczne, itp.;
- powinno unikać etykietowania osoby dziecka (oceny nie mogą zawierać krytyki osobistej);
- powinno sprzyjać poczuciu podmiotowości i sprawstwa, rozwijać wiarę we własne siły twórcze;
- powinno sprzyjać kształtowaniu się tendencji do samooceny i osłabiać tendencję do oczekiwania na ocenę zewnętrzną;
- powinno uwzględniać postępy, jakie dokonały się w dziecku w danym okresie czasu;
- powinno zawierać jasno sformułowane kryteria ocen, ze względu na które analizowane są działania dziecka i ich efekty.

W naszym programie przewidujemy stosowanie następujących rodzajów oceniania:

Ocenianie formatywne (bieżące) stosowane jest w bezpośrednich kontaktach z dzieckiem. Może przybierać formy werbalne (np. *Zadanie rozwiązałeś poprawnie. Może znajdziesz jeszcze dwa inne sposoby jego rozwiązania. Napisałeś wszystkie wyrazy prawidłowo, ale spróbuj dokładniej łączyć litery.*) oraz może być wyrażane poprzez gest i mimikę (nauczyciel wskazuje palcem miejsce, w którym uczeń popełnił błąd lub uśmiechem wyraża zadowolenie z wypowiedzi ucznia).

Ocenianie sumatywne (śródroczne) jest wynikiem systematycznej obserwacji rozwoju dziecka, a jej celem jest opisanie stopnia zbliżenia się ucznia do zakładanych osiągnięć. Formułowanie oceny sumatywnej ułatwia stosowanie: kart obserwacji dziecka, kart szkolnych osiągnięć ucznia, teczek prac uczniów (tzw. portfolio), kart sprawności uczniowskich.

Na poziomie nauczania zintegrowanego proces nauczania i uczenia się będzie efektywny, a ocenianie spełniać będzie funkcję informacyjną, korekcyjną i, co najważniejsze, motywacyjną, jeżeli zostaną spełnione określone warunki:

- w klasie panować będzie odpowiednia atmosfera życzliwości, otwartości, zaufania, uczynności i przyjaźni – „karność i wolność zespolone” (A. Kamiński);
- dzięki systematycznie stosowanej zasadzie indywidualizacji pracy, uczniowie będą mieć szansę odniesienia sukcesu;
- motywacją do aktywności ucznia będzie zaciekawienie i wynikająca z niego chęć działania (autonomiczna motywacja poznawcza);
- rywalizacja i współzawodnictwo będzie stosowane z umiarem – głównie w sytuacji konkursów pomiędzy grupami i zespołami uczniów;
- uczniowie będą mieli poczucie sensowności i celowości podejmowanych działań.

Proponujemy również organizowanie różnorodnych sytuacji dydaktyczno-wychowawczych, w których zachęcać będziemy dzieci do próby dokonywania samooceny wyrażanej na wiele możliwych sposobów (określanie samopoczucia, opinie na temat własnych prac, itd.). W całym procesie oceniania zwracamy baczną uwagę na proces uczenia się dziecka, a więc na sposoby dochodzenia do wiedzy i sprawności, a nie tylko na wynik końcowy tego procesu. Jesteśmy zdania, że w miarę możliwości należałoby stosować zasady oceny autentycznej. Oznacza to unikanie tworzenia sztucznych sytuacji egzaminacyjnych na rzecz tworzenia takich, które byłyby bliskie sytuacjom naturalnym, szkolnym czy pozaszkolnym.

VI. Obudowa dydaktyczna programu *Przygoda z klasą*

Program *Przygoda z klasą* proponuje system materiałów edukacyjnych dla I etapu kształcenia. Materiały mają przede wszystkim pomagać nauczycielowi w przygotowaniu zajęć. Staraliśmy się je opracować w taki sposób, by zachęcały również do określonej praktyki pedagogicznej oraz ułatwiały przyjmowanie podobnej do naszej „filozofii” nauczania początkowego. Dbaliśmy o to, aby materiały te były w miarę możliwości kompleksowe oraz prezentowały ilustracje i pomoce do wszelkich możliwych rodzajów aktywności ucznia i nauczyciela podczas pracy z naszym programem.

Prezentowana przez nas obudowa dydaktyczna zawiera:

- materiały edukacyjne dla uczniów, w tym także dla uczniów o zróżnicowanych potrzebach edukacyjnych;
- materiały dla nauczyciela ułatwiające przygotowanie się do lekcji, a także wspierające go w organizacji pracy w klasie oraz w indywidualizacji kształcenia;
- materiały dla nauczyciela ułatwiające mu obserwację rozwoju osobowego i poznawczego ucznia w celach zarówno klasyfikujących, jak i diagnostycznych;
- styl nauczania, który jest rozpoznawalny dzięki nastawieniu na aktywizację dziecka i rozwój jego samodzielności, oraz który dzięki stwarzaniu uczniom bogatych i motywujących sytuacji dydaktycznych sprzyja rozwijaniu wielu umiejętności kluczowych: komunikowania się, pracy zespołowej, twórczego rozwiązywania problemów, itd.

Podstawowy zestaw materiałów dydaktycznych przygotowywanych dla poszczególnych klas składa się z dwóch części: dla ucznia oraz dla nauczyciela. Zestaw dla ucznia zawiera wykorzystywane kolejno *Książki ucznia*, zbiór **tekstów do czytania** (*Czytanka*) oraz **pomoce dla ucznia** (*Zestaw pomocy dla ucznia*) oraz **zestaw ćwiczeń** (*Wprawki*).

Zestaw dla nauczyciela został wyposażony w *Książki nauczyciela* (w dwóch częściach) oraz dwa zestawy dodatkowych *Kart pracy* (do powielania przez nauczyciela). Zestaw podstawowy jest (i będzie) stopniowo wzbogacany o kolejne pozycje.

Proces edukacyjny podzielony jest w materiałach na kilkudniowe sekwencje zajęć, do których ze względu na ich charakter i wymiennosc najlepiej pasuje nazwa „moduł”. Każdy taki moduł nawiązuje do konkretnych obszarów umiejętności i ha-

seł programowych oraz służy realizacji szeregu, często dość różnorodnych, celów edukacyjnych, a jego zintegrowany charakter pozwala na wyeksponowanie wzajemnych związków poszczególnych pojęć i umiejętności. Kolejne moduły znajdują swoje odbicie we wszystkich proponowanych materiałach edukacyjnych.

W *Księżce nauczyciela* zamieszczone są propozycje scenariuszy opisujące ćwiczenia i aktywności dzieci składające się na kolejne dni. Scenariusz zawiera także wiele propozycji alternatywnych i dodatkowych działań edukacyjnych, co dodatkowo wspiera proces indywidualizacji nauczania, a także różnorodne wskazówki i spostrzeżenia będące efektem praktycznej weryfikacji proponowanych rozwiązań metodycznych.

Książka nauczyciela zawiera także opracowania o charakterze metodycznym (np. związane z wykorzystywaniem w procesie kształcenia różnych technik) i merytorycznym (np. poświęcone poszczególnym rozwijanym u uczniów umiejętnościom), a także dodatkowe pomoce dydaktyczne.

Książka ucznia łączy w sobie cechy podręcznika, tzn. dostarcza m.in. dziecku potrzebnych porcji informacji, tekstów do czytania, itp., oraz zeszytu ćwiczeń – zawiera szereg zadań i ćwiczeń służących wyrabianiu poszczególnych, zdobywanych przez dzieci, umiejętności. Początkowo zastępuje ona także normalne zeszyty. Struktura *Książki ucznia* dostosowana jest do specyfiki zdobywanych przez dziecko umiejętności. W pierwszym semestrze klasy I podporządkowana jest ona rozwijaniu umiejętności czytania, pisania i rachowania na niewielkich liczbach. Wprowadzanie danej litery zaczyna się od zapoznania z możliwie bogatą ilustracją „wywołującą”, która przede wszystkim stwarza okazję do różnorodnych ćwiczeń w mówieniu. Następnie przychodzi kolej na pisanie danej litery, potem – czytanie prostych tekstów zawierających poznawaną literę, a na końcu ćwiczenie i doskonalenie obu tych umiejętności. Niekiedy kolejne kroki tej procedury rozdzielane są serią ćwiczeń służących realizacji innych celów, np. czytania i pisania liczb oraz posługiwania się nimi.

Punktem wyjścia do rozszerzania zakresu wiedzy i umiejętności uczniów jest bardzo często ich samodzielna, indywidualna lub zespołowa, działalność. Dlatego też ważnym elementem pakietu materiałów dla ucznia jest *Zestaw pomocy* (jeden na semestr), który zawiera zarówno różnorodne gry planszowe, jak i inne pomoce (domina, różnorodne karty, loteryjki, puzzle, itp.). Ich użycie pozwala z jednej strony na nadanie działaniom edukacyjnym charakteru bardziej konkretnego, manipulacyjnego i dzięki temu bliższego dziecku, a z drugiej uatrakcyjnienia zajęcia i wzmacnia motywację dzieci.

Czytanka. Zestawy tekstów do czytania dla ucznia zawierają nie tylko wykorzystywane na zajęciach wiersze, opowiadania czy fragmenty większych tekstów – co sprawia, że materiały są w znacznej mierze „samowystarczalne” – ale także np. różnorodne autentyczne teksty użytkowe. Książki te są tak komponowane, aby służyły nie tylko rozwijaniu umiejętności czytania, ale także rozbudzały jego potrzebę – aby pokazywały, że czytanie jest ważne i przyjemne.

Każda osoba pracująca z dziećmi wie doskonale, jak ogromnie zróżnicowany poziom prezentują uczniowie rozpoczynający naukę szkolną. Znajdują się wśród nich zarówno tacy, którzy mają podstawowe problemy z komunikowaniem się, jak i tacy, którzy potrafią już biegle czytać i pisać. Ta różnorodność musi znaleźć swoje odbicie w sposobie zorganizowania procesu edukacyjnego, w którym powinny pojawić się nie tylko typowe ćwiczenia, w jakie obfitują zazwyczaj podręczniki i zeszyty ćwiczeń, ale także ćwiczenia rozwijające elementarne sprawności oraz zadania dużo trudniejsze, kierowane do tych, którzy oczekują większych wyzwań. W *Przygodzie z klasą* materiały takie można znaleźć w zestawach dodatkowych *Kart pracy*. W zależności od potrzeb nauczyciel może powielać i udostępniać odpowiednie karty poszczególnym uczniom, zbierając przy tej okazji dodatkowe, bardziej szczegółowe, informacje (m.in. o tempie rozwoju uczniów).

VII. Literatura

1. Propozycje lektur

1. Andersen H. Ch. *Baśnie* – fragmenty
2. Bahdaj A. *Pilot i ja*
3. Baum L. F. *Czarnoksiężnik z krainy Oz*
4. Bechlerowa H. *Pokaż mi swój domek*
5. Brzechwa J. *Brzechwa dzieciom*

Tytuły utworów:

Chrzęszcz, Entliczek-pentliczek, Grzyby, Hipopotam, Jajko, Kaczka-dziwaczka, Kłamczucha, Koziołeczek, Kwoka, Leń, Na straganie, Na wyspach Bergamutach, Opowiedział dzieciom sowie, Pali się, Prot i Filip, Psie smutki, Ptasia plotki, Pytalski, Samochwała, Siedmiomilowe buty, Skarżypyta, Sójka, Sum, Szelmostwa lisa Witalisa, Tańcowała igła z nitką, Wiosenne porządki, ZOO

6. Centkiewiczowie A. i Cz. *Zaczarowana zagroda*
7. Chotomska W. *Dzieci Pana Astronoma*
8. Chotomska W. *Wiersze dla dzieci*
9. Chudy T. *Pod okiem nieba*
10. Dahl R. *Karol i wielka szklana winda*
11. Duszyńska J. *Cudaczek-Wyśmiewaczek*
12. Fredro A. *Bajki*

Tytuły utworów:

Dwa koguty, Małpa w kąpielu, O czterech podróżnych, Osiołkowi w żłoby dano, Paweł i Gaweł

13. Gellner D. *Piosenki*
14. Gosciny S. *Rekreacje Mikołajka* – fragmenty
15. Grabowski J. *Czarna owieczka*
16. Janczarski Cz. *Jak Wojtek został strażakiem*
17. Janczarski Cz. *Miś Uszatek*
18. Jankowska B. *Raz, dwa, trzy, wychodź ty!*
19. Jaworzakowa M. *Oto jest Kasia*
20. Kern L. J. *Same rodziniki*

Tytuły utworów:

Cień, Dziwna zwrotka, Jurek ogórek, Mistrz, Skąd się bierze dziura w serze, Śnieg

21. Kleniewska-Kowaliszyn K. *Magda, Paweł i Ty*
22. Knutsson G. *Przygody Filonka Bezogonka*

23. Knutsson G. *Nalle, wesoly niedźwiadek*
24. Korczakowska J. *Spotkanie nad morzem*
25. Kostyrko H. *Klechdy domowe:*
- Anczyc W. L. *Wiano Świętej Kingi*
  - Dobkiewiczowa K. *Żabi pachół*
  - Fenikowski F. *O mądrym rybaku i głupim diable*
  - Kędzierski Cz. *Trębacz ratuszowy i król kruków*
  - Kraszewski J. I. *Pieśń Słowana*
  - Niewiadomska C. *Piast*
  - Niewiadomska C. *Podanie o Lechu*
  - Niewiadomska C. *Podanie o Popielu*
  - Oppman A. *Stopka Królowej Jadwigi*
  - Oppman A. *Złota kaczka*
  - Posadzowa S. M. *Bazyli szek*
  - Wójcicki K. W. *Twardowski*
26. Kownacka M. *Kajtkowe przygody*
27. Kownacka M. *Kukuryku na ręczniku*
28. Kozieradzka J. *Dzieci taty Abecadła*
29. Krasicki I. *Bajki*
- Tytuły utworów:
Kruk i lis, Lew i zwierzęta, Lis i wilk, Mądry i głupi, Przyjaciele, Wół minister
30. Krüger M. *Karolcia*
31. Krzemieniecka L. *Leśne rachuneczki*
32. Kubiak T. *Ta srebrna dziewczyna*
- Tytuły utworów:
Chciałbym budować, Jest takie miejsce w Warszawie, Katarynka pana Prusa, Kim chciałbym być, Nikomu nieobce, Piosenka wieczorna, Poranna piosenka, Proszę wycieczki, Ten wiatr, Uderzył zegar królewski, Warszawo, Zimowe kwiaty, ZOO
33. Kulmowa J. *Deszczowa muzyka*
34. Lindgren A. *Dzieci z Bullerbyn*
35. Lindgren A. *Lotta z ulicy Awanturników*
36. Lindgren A. *Fizia Pończoszanka*
37. Lofting H. *Doktor Dolittle i jego zwierzęta*
38. Makuszyński K. *Awantura o Basię*
39. Michałkow S. *Nie płacz, Koziołku*
40. Mickiewicz A. *Bajki*
- Tytuły utworów:
Lis i kozieł, Przyjaciele
41. Milne A. A. *Kubuś Puchatek*
42. Niemycki M. *Kubusiowe zagadki*

43. Papużyńska J. *Nasza mama czarodziejka*
44. Pisarski R. *O psie, który jeździł koleją*
45. Ratajczak J. *Ziarenka maku*
46. Saint-Exupéry A. de *Mały Książę* – fragmenty
47. Szelburg-Zarembina E. *Idzie niebo ciemną nocą*
48. Szelburg-Zarembina E. *Najmilsi*
49. Szpalski K. *Ananasy z naszej klasy*
50. Śliwiak T. *Śmieszne wierszyki*
51. Tuwim J. *Wiersze dla dzieci*
Tytuły utworów:
Abecadło, Cuda i dziwy, Dwa Michały, Figielek, Idzie Grześ, Kotek, List do dzieci, Lokomotywa, Mróz, O Grzesiu kłamczuchu i jego cioci, Okulary, O Panu Tralalińskim, Pstryk, Ptasiu radio, Rzeczka, Rzepka, Skakanka, Stoń Trąbalski, Słówka i słufka, Spóźniony słowik, Stół, Trudny rachunek, Warszawa, Warzywa, Wszyscy dla wszystkich, Zosia Samosia
52. Waglewska B. *Bajki, legendy, opowieści o różnych wynalazkach*
53. Wawilow D. *Daktyle, Święto dzieciaków, Wierszykarnia*
54. Wortman S. *U złotego źródła*

2. Literatura pedagogiczna i metodyczna

1. Adamek I., *Podstawy edukacji wczesnoszkolnej*, Oficyna Wydawnicza Impuls, Kraków 1997.
2. Adamek I., *Rozwiązywanie problemów przez dzieci*, Oficyna Wydawnicza Impuls, Kraków 1998.
3. Andrychowska-Biegacz J., *Gry i zabawy rozwijające dla dzieci młodszych*, Wydawnictwo Oświatowe FOSZE, Rzeszów 2000.
4. *Antologia tekstów do psychopedagogiki twórczości*, WSiP, Warszawa 1997.
5. Arends R. I., *Uczymy się nauczać*, WSiP, Warszawa 1994.
6. Badegruber B., *Nauczanie otwarte w 28 krokach*, WSiP 1997.
7. Bałachowicz J., *Kształtowanie umiejętności czytania ze zrozumieniem*, WSiP, Warszawa 1988.
8. Bowkett S., *Wyobraź sobie, że... Ćwiczenia rozwijające twórcze myślenie uczniów*, WSiP, Warszawa 2000.
9. Czelakowska D., *Twórczość a kształcenie języka dzieci w wieku wczesnoszkolnym*, Oficyna Wydawnicza Impuls, Kraków 1996.
10. Dobrołowicz W., *Psychodydaktyka kreatywności*, WSPS, Warszawa 1995.
11. Dylak S. (red.), *Przyrodnicze rozumowania najmłodszych*, Wyd. Foto-Art, Rzeszów 1994.
12. Dylak S., *Wprowadzenie do konstruowania programów nauczania*, PWN, Warszawa 2000.
13. Dylak S., Michalak R., Kuklińska Z. (red.), *Przyroda – Badania – Język. Przyrodnicze rozumowanie i komunikowanie się najmłodszych*, Wyd. CODN, Warszawa 1997.
14. Dziedzic A., *Drama w wychowaniu*, Wydawnictwo CODN, Warszawa 1999.
15. Eby J. W., Smutny J. F., *Jak kształtować uzdolnienia dzieci i młodzieży*, WSiP, Warszawa 1998.
16. Eichelberger W., *Jak wychowywać szczęśliwe dzieci*, INTRA, Warszawa 1994.
17. Fenstermacher G., Soltis J., *Style nauczania*, WSiP, Warszawa 2000.
18. Fisher R., *Uczymy jak myśleć*, WSiP, Warszawa 1999.
19. Fischer R., *Uczymy jak się uczyć*, WSiP, Warszawa 1999.
20. Galant J., *Dostrzeganie i rozwiązywanie problemów w klasach początkowych*, WSiP, Warszawa 1987.
21. Giacone E., Schiavetta M., *Zabawy na każdy dzień*, Wyd. Jedność, Kielce 1998.
22. Giza T., *Pedagogika twórczości w pracy nauczycielskiej*, WSP, Kielce 1998.
23. Gloton R., Clero C., *Twórcza aktywność dziecka*, WSiP, Warszawa 1988.
24. Gołębiak D., Teusz G. (1999), *Edukacja poprzez język*, Wyd. CODN, Warszawa 1996.
25. Górniewicz J., *Rozwój i kształtowanie wyobraźni dziecka*, Wydawnictwo Naukowe Praxis, Warszawa–Toruń 1992.

26. Gruszczyk-Kolczyńska E., Zielińska E., *Dziecięca matematyka*, WSiP, Warszawa 1997.
27. Gruszczyk-Kolczyńska E., Zielińska E., Dobosz K., *Jak nauczać dzieci sztuki konstruowania gier*, WSiP, Warszawa 1996.
28. Hamer H., *Klucz do efektywności nauczania*, seria: *Biblioteczka wychowawcy* – zeszyt nr 9, Wyd. VEDA, Warszawa 1994.
29. *Integracja w edukacji wczesnoszkolnej*, Zespół Doradców PDW Ławica, Poznań 1999.
30. Jakubowicz A., Lenartowska K., Plenkiewicz M., *Czytanie w początkowych latach edukacji*, Wyd. Arkanus, Bydgoszcz 1999.
31. Jankowska H., *Rozwój czynności poznawczych u dzieci*, WSiP, Warszawa 1992.
32. Joyce B., Calhoun E., Hopkins D., *Przykłady modeli uczenia się i nauczania*, WSiP, Warszawa 2000.
33. Kamińska K., *Nauka czytania dzieci w wieku przedszkolnym*, WSiP, Warszawa 1999.
34. Kargulowa A., Kollek B. (red.), *Pedagogika Freineta na dziś*, Zakład Wydawnictw Ogólnopolskiej Fundacji Edukacji Komputerowej, Jelenia Góra 1992.
35. Kazberuk J., *Poradnik twórczego treningu technicznego dla nauczycieli klas I-III*, Trans Humana, Białystok 1996.
36. Klus-Stańska D., *W nauczaniu początkowym inaczej*, Oficyna Wydawnicza Impuls, Kraków 1999.
37. Klus-Stańska D., Nowicka M. *Bezpieczeństwo dzieci*, Oficyna Wydawnicza Impuls, Kraków 1999.
38. Kłosińska T., *Droga do twórczości. Wdrażanie technik Celestyna Freineta*, Oficyna Wydawnicza Impuls, Kraków 2000.
39. Kujawiński J., *Metody edukacyjne nauczania i wspierania w klasach początkowych*, Wydawnictwo Naukowe UAM, Poznań 1999.
40. Kujawiński J. (red.), *Rozwijanie aktywności twórczej uczniów klas początkowych*, WSiP, Warszawa 1990.
41. Leksicka K., *Próba spełniania marzeń*, Kaliska Pracownia Wrocławskiej Szkoły Przyszłości. Fundacja Wolne Inicjatywy Edukacyjne, Wrocław 1997.
42. Malmquist E., *Nauka czytania w szkole podstawowej*, WSiP, Warszawa 1987.
43. McCombs B. L., Pope J. E., *Uczeń trudny. Jak skłonić go do nauki*, WSiP, Warszawa 1997.
44. Mc Gregor C., *Kształtowanie twórczej osobowości dziecka – zabawy i ćwiczenia*, Świat Książki, Warszawa 1998.
45. Meighan R., *Socjologia edukacji*, Wyd. UMK, Toruń 1993.
46. Michalak R. (red.), *Edukacja przyrodnicza w kształceniu zintegrowanym: Materiał, Procesy Fizyczne, Procesy Życiowe*, Wyd. Pracownia Pedagogiczna i Wydawnicza, Warszawa 1999.

47. Niemierko B., *Między oceną szkolną a dydaktyką. Bliżej dydaktyki*, WSiP, Warszawa 1999.
48. Paris S. G., Ayres L. R., *Stawanie się refleksyjnym uczniem i nauczycielem*, WSiP, Warszawa 1997.
49. Pawlak B., *Współpraca nauczycieli i rodziców w szkołach alternatywnych; w: Pedagogika alternatywna – dylematy praktyki*, Baranowicz K. (red.), Oficyna Wydawnicza Impuls, Kraków 2000.
50. Perrot E., *Efektywne nauczanie. Praktyczny przewodnik doskonalenia nauczania*, WSIP, Warszawa 1996.
51. Puślecki W., *Idee i szanse kształcenia wyzwającego w edukacji wczesnoszkolnej; w: Doświadczenie podmiotowości ucznia w edukacji wczesnoszkolnej*, Puślecki W. (red.), Opole 1997.
52. Puślecki W., *Gry problemowe w nauczaniu początkowym*, WSiP, Warszawa 1991.
53. Puślecki W., *Kształcenie wyzwające w edukacji wczesnoszkolnej*, Oficyna Wydawnicza Impuls, Kraków 1996.
54. Puślecki W., *Wspieranie elementarnych zdolności twórczych uczniów*, Oficyna Wydawnicza Impuls, Kraków 1998.
55. Rau K., *Ocenianie opisowe a rozwój dziecka*, G&P, Poznań 1999.
56. Reid J. A., *Uczenie się w małych grupach w klasie*, WSiP, Warszawa 1996.
57. Robertson J., *Jak zapewnić dyscyplinę, ład i uwagę w klasie*, WSiP, Warszawa 1998.
58. Rylke H., *Pokolenie zmian. Czego boją się dorośli?*, WSiP, Warszawa 1999.
59. Szmidt K. J., *Porządek i przygoda. Lekcje twórczości. Przewodnik metodyczny dla nauczycieli*, WSiP, Warszawa 1997.
60. Szmidt K. J., *Szkice do pedagogiki twórczości*, Oficyna Wydawnicza Impuls, Kraków 2001.
61. Szmidt K. J., Bonar J., *Żywioły. Lekcje twórczości w nauczaniu zintegrowanym. Program edukacyjny*, WSiP, Warszawa 1998.
62. Szmidt K. J., Bonar J., *Żywioły. Ziemia. Lekcje twórczości w nauczaniu zintegrowanym*, WSiP, Warszawa 1999.
63. Szmidt K. J., Bonar J., *Żywioły. Ogień i woda. Lekcje twórczości w nauczaniu zintegrowanym*, WSiP, Warszawa 2000.
64. Śliwerski B. (red.), *Edukacja alternatywna. Dylematy teorii i praktyki*, Oficyna Wydawnicza Impuls, Kraków 1992.
65. Śliwerski B., *Edukacja autorska*, Oficyna Wydawnicza Impuls, Kraków 1996.
66. Śliwerski B., *Klinika szkolnej demokracji*, Oficyna Wydawnicza Impuls, Kraków 1996.
67. Śliwerski B. (red.), *Kontestacje pedagogiczne*, Oficyna Wydawnicza Impuls, Kraków 1993.

68. Taraszkiewicz M., *Jak uczyć lepiej, czyli refleksyjny praktyk w działaniu*, CODN, Warszawa 1996.
69. Taraszkiewicz M., *Książki warte czytania dzieciom*, CODN, Warszawa 1995.
70. Teml H., *Relaks w nauczaniu*, WSiP, Warszawa 1997.
71. Vopel K. W., *Dzieci bez stresu*, Wyd. Jedność, Kielce 2000.
72. Vopel K. W., *Gry i zabawy interakcyjne dla dzieci i młodzieży*, Wyd. Jedność, Kielce 1999.
73. Vopel K. W., *Poradnik dla prowadzących grupy: teoria i praktyka zabaw interakcyjnych*, Wyd. Jedność, Kielce 1999.
74. Walker D. F., Solits J. F., *Program i cele kształcenia*, WSiP, Warszawa 2000.
75. Weston Ch. D., Weston M. S., *Co dzień mądrzejsze*, Prószyński i S-ka, Warszawa 1999.
76. Whitmore D., *Radość uczenia się: zastosowanie psychosyntezy w wychowaniu. Praktyczny poradnik dla nauczycieli i rodziców*, Medium, Warszawa 1986.
77. Wragg E. C., *Trzy wymiary programu*, WSiP, Warszawa 1999.
78. Zakrzewska B., *Moje dziecko źle czyta i pisze*, WSiP, Warszawa 1997.
79. Zakrzewska B., *Trudności w czytaniu i pisaniu. Modele ćwiczeń*, WSiP, Warszawa 1999.
80. Żuchowska W., *Oswajanie ze sztuką słowa. Początki edukacji literackiej*, WSiP, Warszawa 1992.